

Л.О. ЛЯХОВЕЦЬ

ДИФЕРЕНЦІЙНА ПСИХОЛОГІЯ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Чернігів-2025

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ЧЕРНІГІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ» імені Т.Г. ШЕВЧЕНКА

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

*Кафедра загальної, вікової та соціальної психології
імені М.А. Скока*

Л.О. ЛЯХОВЕЦЬ

ДИФЕРЕНЦІЙНА ПСИХОЛОГІЯ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Чернігів
2025

УДК 159.922
Л 98

Рецензенти:

Данильченко Т.В. – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології Гуманітарного факультету (очного та заочного навчання) Пенітенціарної академії України (м. Чернігів);

Низовець-Кропота О.А. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К.Д. Ушинського.

Ляховець Л.О.

Л 98 **Диференційна психологія:** навчально-методичний посібник для здобувачів закладів вищої освіти. Чернігів: НУЧК імені Т.Г. Шевченка, 2025. 256 с.

УДК 159.922

Представлений навчально-методичний посібник містить докладний огляд основних тем курсу «Диференційна психологія». Розглядаються ключові теоретико-методологічні засади дисципліни; розкриваються провідні підходи до пояснення факторів, що визначають варіації людської психіки; відображаються сучасні уявлення про природу індивідуальних і групових відмінностей; наводяться базові методологічні підходи, які пояснюють специфіку виникнення та проявів індивідуальних відмінностей: типологічний, диспозиційний, ситуативний, стильовий. Надаються рекомендації із методичного керівництва самостійною роботою здобувачів вищої освіти; втілюється такий аспект професійної підготовки здобувачів вищої освіти, як опрацювання діагностичного практикуму, котрий містить методики, пов'язані з центральними темами курсу. Викладання матеріалу супроводжується узагальненням у формі таблиць і схем.

Для здобувачів закладів вищої освіти із фаху «Психологія», викладачів закладів вищої освіти, практичних психологів у сфері освіти.

Видання рекомендовано вченою радою
Навчально-наукового інституту психології та соціальної роботи
(Протокол №4 від 01 грудня 2025 р.)

© Ляховець Л.О., 2025

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН	6
ЗМІСТ ПРОГРАМИ ЛЕКЦІЙНОГО КУРСУ	7
Модуль 1.	
Диференційна психологія як галузь гуманістичного людинознавства	7
Модуль 2	
Походження і розвиток індивідуальних відмінностей	15
Модуль 3	
Вивчення окремих факторів формування індивідуальних відмінностей: методичні напрямки і підходи	36
ЗМІСТ ПРОГРАМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ	79
ПРАКТИКУМ З ДИСЦИПЛІНИ	122
ЗАВДАННЯ ДО ПОЗААУДИТОРНОЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	222
ПОТОЧНИЙ ТА ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗНАНЬ	229
ГЛОСАРІЙ (основні поняття)	238
ДЖЕРЕЛА	252

ПЕРЕДМОВА

При зверненні до будь-якої проблеми дослідник стикається з широким розмаїттям індивідуальних варіацій психічного. У перших експериментальних розвідках вони сприймалися як артефакти, похибки у вимірах, «шум». Наразі існування, роль і значення індивідуальних варіацій вже ні в кого не викликає сумнівів. Вони важливі не лише у повсякденному житті людини (вибір друзів, романтичних партнерів, роботи тощо), але й вся практична діяльність психологів вибудовується на врахуванні цих відмінностей.

У більшості психологічних дисциплін індивідуальні відмінності виступають, за влучним висловом В. Штерна, «побічними продуктами» власне загальнопсихологічного аналізу. Самостійним предметом дослідження вони стають тільки у диференційній психології.

Диференційна психологія належить до обов'язкових навчальних дисциплін, ґрунтовне вивчення яких, з одного боку, допомагає знайти відповіді на питання про те, звідки ці відмінності беруться; чи змінюються вони протягом життя людини; чи пов'язані вони з культурою, в якій формується й живе людина, чи вони передвизначені генетично; як вони пов'язані між собою тощо, а з іншого боку, – має практичне значення і становить фундамент фахової підготовки майбутніх психологів.

Метою курсу виступає ознайомлення студентів із сучасними уявленнями про джерела індивідуальних варіацій психіки; про причини виникнення, змістовне наповнення, варіанти прояву індивідуальних, типологічних, групових психологічних відмінностей між людьми; розвиток у здобувачів вищої освіти уявлень про індивідуальні, групові й типологічні відмінності між людьми, які проявляються в специфіці організації нервової системи, психічних процесів, інтелекту і свідомості, в різних особистісних та поведінкових рисах.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є ознайомлення студентів із теоретичними та практично-орієнтованими знаннями про психологічну природу індивідуальних, групових і типологічних

відмінностей між людьми, а також про причини виникнення і наслідки цих відмінностей.

Особливістю матеріалів, презентованих у навчально-методичному посібнику «Диференційна психологія», виступає інтегративний підхід добору матеріалу, який представлений фундаментальними дослідженнями у царині загальної, вікової, соціальної, експериментальної психології, психології особистості, психодіагностики.

Викладання обов'язкового курсу ґрунтується на теоретичному (лекційному) і практичному (практичні заняття та діагностичний практикум) матеріалі. Лекційні й практичні заняття розподілені на три змістові модулі: «Диференційна психологія як галузь гуманістичного людинознавства», «Походження і розвиток індивідуальних відмінностей» і «Вивчення окремих факторів формування індивідуальних відмінностей: методичні напрямки і підходи». Засвоєння і систематизація отриманих знань супроводжуються опитуваннями, розбором професійно-орієнтованих кейсів, написанням індивідуальних тестових завдань, виконанням індивідуальних творчих завдань. По завершенні курсу проводиться іспит.

НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

Тема	Годин			
	Заг.	Лек.	Пр.	СРС
Змістовий модуль 1. Диференційна психологія як галузь гуманістичного людинознавства				
Тема 1. Диференційна психологія як наука: історико-методологічні аспекти	7	4	–	3
<i>Всього по 1-му модулю</i>	<i>7</i>	<i>4</i>	<i>–</i>	<i>3</i>
Змістовий модуль 2. Походження і розвиток індивідуальних відмінностей				
Тема 2. Роль спадковості і середовища у формуванні індивідуальних відмінностей	7	4	–	3
Темперамент як інтеграційна основа індивідуальності	5	–	2	3
Тема 3. Гендерні закономірності прояву індивідуальних відмінностей	7	4	–	3
Диференційна психологія статі	5	–	2	3
Підготовка до контрольної роботи №1	5	–	–	5
Підготовка ІТЗ №1 (презентація)	10	–	–	10
<i>Всього по 2-му модулю</i>	<i>39</i>	<i>8</i>	<i>4</i>	<i>27</i>
Змістовий модуль 3. Вивчення окремих факторів формування індивідуальних відмінностей: методичні напрямки і підходи				
Тема 4. Типологічний підхід до вивчення індивідуальних відмінностей	7	4	–	3
Особистість і характер: типологічний підхід	5	–	2	3
Тема 5. Диспозиційний підхід до виділення індивідуальних відмінностей: теорія особистісних рис	5	2	–	3
Змістовні характеристики індивідуальності: психологія особистісних рис	5	–	2	3
Тема 6. Стильовий підхід до вивчення індивідуальних відмінностей	7	2	2	3
Підготовка до контрольної роботи №2	5	–	–	5
Підготовка ІТЗ №2 (автопортрет)	10	–	–	10
<i>Всього по 3-му модулю</i>	<i>44</i>	<i>8</i>	<i>6</i>	<i>30</i>
ВСЬОГО	90	20	10	60

ЗМІСТ ПРОГРАМИ ЛЕКЦІЙНОГО КУРСУ

МОДУЛЬ 1. ДИФЕРЕНЦІЙНА ПСИХОЛОГІЯ ЯК ГАЛУЗЬ ГУМАНІСТИЧНОГО ЛЮДИНОЗНАВСТВА

ТЕМА 1. ДИФЕРЕНЦІЙНА ПСИХОЛОГІЯ ЯК НАУКА: ІСТОРИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Основні питання теми

1. Предмет, завдання, місце диференційної психології (ділі – ДП) серед інших наук.
2. Етапи становлення ДП як науки.
3. Методи ДП-них досліджень.

Джерела

1. Диференційна психологія з практикумом для підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти: матеріали лекційного курсу / укл. В. Кириченко, О. Мазяр. Житомир: ЖДУ імені Івана Франка. Тема 1, 2.
2. Максименко С.Д., Клименко В.В., Цехмістер Я.В., Максименко К.С., Панасенко Н.М. Диференційна психологія. К.: Слово, 2013. Розділ 1, 2.
3. Мазяр О.В. Диференціальна психологія: модульний курс : навч. посіб. К.: Видавничий дім «Кондор», 2017. Лекція 1. URL: https://eprints.zu.edu.ua/33803/1/Мазяр_Диференціальна%20психологія.%20Модульний%20курс.pdf
4. Палій А.А. Диференціальна психологія: навч. посібн. К.: Академвидав, 2010. 432 с.
5. Романовська Л.І., Подкоритова Л.О. Диференційна психологія: навч. посіб. Львів: Новий світ, 2008. Тема 1.

1. Предмет, завдання, місце ДП серед інших наук

Визначення ДП (від лат. *differentia* – «відмінність») – розділ психології, що вивчає психол. відмінності між індивідами і групами людей, а також причини й наслідки цих відмінностей.

Поняття «ДП» у 1900 р. запропоновано засновником ДП – В. Штерном.

До 90-х рр. 20 ст. дослідження теоретичної та прикладної ДП ігнорувалися через існуючі у суспільстві хибні уявлення про психологічну, фізіологічну, морально-етичну «рівність» й «однаковість» всіх («радянських») людей, яких можна «підігнати» під єдиний державний стандарт/зразок. Стандарт визначався умовами і вимогами діяльності людини. Способом подолання індивідуальної своєрідності людини вважалося виховання. Навпаки, у сучасному світі індивідуальна своєрідність людини розглядається як «безцінне багатство суспільства» [1]. ДП наразі запитана у розв'язанні таких державних і суспільних проблем, як: індивідуалізація навчання школярів і становлення професіонала, оптимальність взаємодії людини з технікою та ін. людьми, типологічні передумови корекції різних залежностей, психологічна безпека при профвідборі й розстановці кадрів тощо.

Предмет ДП

З початку становлення ДП мала *неоднорідний предмет*. Так, В. Штерн зазначав, що ДП вивчає психічні й фізичні феномени (явища), дії (феномени, розтягнені у часі) і схильності (феномени, що мають хронічний і потенційний характер). Тобто, можна вивчати не тільки те, що приховано і не піддається об'єктивному спостереженню, але й те, що проявляється у поведінці, намірах, настановах.

1. Психічні й фізичні властивості і функції; дії; схильності людей (В. Штерн).

2. Індивідуальні відмінності людей: специфічною структурою організацією *психологічних характеристик*; *траєкторією* розвитку (нормативного, прискореного, уповільненого); наявність – відсутність *симптомокомплексів* (сукупність ознак певного патологічного стану, напр., психопатії чи соціопатії, чи інтелектуальної недостатності).

3. *Закономірності виникнення і прояву* індивідуальних, групових, типологічних відмінностей (С. Нартова-Бочавер; О. Кондрашихіна).

<i>Індивідуальні</i>	<i>Групові</i>	<i>Типологічні</i>
ВІДМІННОСТІ		
- особливості НС; - пізнавальні процеси; - інтелект; - мотивація тощо	- за статтю; - за віком; - за соціально-расово-культурно-етнічними ознаками та ін.	- типи темпераменту; - типи характеру; - акцентуації; - типології особистості та ін.

Завдання ДП

Кондрашихіна О.: 1) вивчення джерел *варіабельності* (багатоманітності форм) поведінки людини, найбільш це завдання пов'язане із дослідженнями індивід. відмінностей;

2) вивчення психол. особливостей груп, об'єднаних за будь-якою ознакою (статевою, віковою, расовою), найбільш це завдання пов'язане із дослідженням групових відмінностей;

3) вивчення особливостей утворення типів у різних типологіях (*тип* – симптомокомплекс, стійке поєднання певних ознак), найбільш це завдання пов'язане із дослідженням типових відмінностей.

Однією з найдавніших типологій вважається типологія темпераменту, заснована на домінуванні в організмі певної рідини (крові, слизу, жовчі, чорної жовчі), і типи темпераменту (сангвінік, холерик, флегматик, меланхолік).

Місце ДП серед інших наукових дисциплін: ДП пов'язана з... [3]

1. *Загальною психологією* (оскільки ДП вивчає індивідуальну специфіку перебігу пізнавальних процесів, переживання емоцій, функціонування інтелекту, розвитку здібностей тощо).

2. *Віковою психологією* (ДП вивчає вікову специфіку пізнавальних процесів, стилів реагування; шукає індивід. співвідношення психологічного – соціального – біологічного – календарного віку; порівнює наявні періодизації вікового розвитку та ін.).

3. *Соціальною психологією* (ДП вивчає індивід. особливості поведінки, обумовлені соцстатусом суб'єкта, його приналежністю до певної соціоекономічної групи).

4. *Етнопсихологією* (ДП вивчає індивідуальні особливості, обумовлені етно-культурною приналежністю суб'єкта).

5. *Психофізіологією* (ДП вивчає індивід. відмінності у функціонуванні й властивостях НС, міжпівкульної асиметрії, пальцевих візерунків (дерматогліфіка), темпераменту та ін.).

6. *Психогенетикою* (обидві науки вивчають роль спадковості і середовища у формуванні психофізіологічних властивостей людини, співвідношення *генотипу* (особливостей, що передаються людині

генетичним шляхом) і *фенотипу* (набуті у процесі життя особистісні характеристики)).

7. *Медичною психологією* (ДП вивчає різні підходи до розуміння «норми» і відхилень від неї, девіації поведінки, акцентуації характеру та ін.).

2. Етапи становлення ДП як науки

Говорячи про особливості розвитку психології як науки, німець. вчений Г. Ебінгауз підкреслював: «Психологія – це наука, що має довге минуле й коротку історію», на думку О. Кондрашихіної, ці слова можна віднести й до розвитку ДП.

Основних етапів становлення ДП як науки налічується 3.

<i>Етапи становлення ДП як науки</i>		
1 ет. <i>ДОНАУКОВИЙ</i>	2 ет. <i>НАУКОВИЙ</i> панує <i>природнича</i> парадигма	3 ет. <i>НАУКОВИЙ</i> панує <i>гуманітарна</i> парадигма
6-5 ст. до н.е.	5 ст. до н.е. – 1900 р.	1900 р. – донині
1. Переважає метод спостереження (у племенах людей ділили за їх індивід, особливостями; імена давали не випадково). 2. Низький рівень узагальнення + накопичення життєвських знань = намагалися пояснити спостережувані індивід, відмінності. 3. Створення гороскопів.	Платон, Теофраст, В. Вундт, В. <i>Штерн</i>, А. Біне, Ф. Гальтон, Е. Крепелін, Гельвецій та ін. 1. ДП розвивається у рамках філософії і медицини. 2. Панує <i>номотетичний</i> підхід у вивченні індивід, відмінностей (тобто <i>психології пояснення</i>, тлумачення): – пошук причинно-наслідкових зв'язків (методом експерименту); – вивчаються групи людей, а не окремі індивіди;	В. Штерн, Б. Теплов, В. Небиліцин, Г. Айзенк, Д. Басс, Я. Стреляу, І. Равич-Щербо 1. ДП стає самостійною наукою з публікації у 1900 р. праці В. Штерна “Про психологію індивід, відмінностей: ідеї до ДП” 2. Панування <i>ідіографічного підходу</i> у вивченні індивід, відмінностей (тобто <i>психології розуміння</i>): – основна цінність – індивід, особливості людини; – вивчаються окремі унікальні випадки (душевне життя, духовний світ людини, її цінності, смисл життя);

<i>Етапи становлення ДП як науки</i>		
1 ет. ДОНАУКОВИЙ	2 ет. НАУКОВИЙ панує <i>природнича</i> парадигма	3 ет. НАУКОВИЙ панує <i>гуманітарна</i> парадигма
6-5 ст. до н.е.	5 ст. до н.е. – 1900 р.	1900 р. – донині
4. Розвиток хіромантії (характер людини за поперечними лініями на долонях). 5. Примітивна фізіогноміка (Піфагор, Аристотель: характер людини за особливостями її обличчя).	– узагальнюється багато фактів для виведення загальних закономірностей, створюються різні типології; – головне – отримати достовірні результати. 3. Запровадження математичних <i>діагностичних методів</i> вивчення індивід. відмінностей: найяскравіше вони описані при неекспериментальному вивченні здібностей (Ф. Гальтон у книзі «Спадковий геній», 1869 р., проаналізував біографії видатних людей, доводячи, що розподіл їх здібностей можна описати за допомогою статистичних закономірностей)	– вивчається одна людина, а не група; – статистичне підтвердження достовірності отриманих даних не обов'язкове. 3. Соціобіологічний аналіз – еволюційна теорія Девіда Басса, (вивчав стратегії поведінки людей, роль статусу людини). 4. Психофізіологічний підхід (Б. Теплов, В. Небиліцин та ін.) – вивчали властивості НС як біологічної основи індивідуально-психол. відмінностей.

3. Методи ДП-них досліджень

Всі методи ПД-ного дослідження можна умовно поділити на 4 групи.

МЕТОДИ			
Загальнонаукові	Власне психологічні	Психогенетичні	Математичні
1. Спостереження – експертна оцінка людини за допомогою цілеспрямованого систематичного вивчення. Буває включене і невключене С. 2. Експеримент – метод цілеспрямованого маніпулювання однією змінною і спостереження за результатами її зміни. Буває: лабораторний, природний, констатуючий, розвивальний, формуючий Е.	1. Інтроспективні (самоспостереження, самооцінка). 2. Психофізіологічні / апаратурні (КГР, ЕЕГ = альфа-ритми (сутінкові стани, найкраще помітні при заплющених очах у затемненому приміщенні; стан релаксу і спокою), моторні зміни = детектор брехні та ін.) 3. Соціально-психол. (бесіда, інтерв'ю, анкетування, соціометрія). 4. Віково-психолог. (лонгітюдні й поперечні зрізи). 5. Тестування (тести здібностей; умінь; сприйняття; інтересів; естетичні; проєктивні; ситуаційні (завдання у різних умовах); ігрові).	Визначають домінуючий фактор: генетика чи середовище у формуванні індивіда, відмінностей. 1.1. Генеалогічний метод (Ф. Гальтон «Спадковий геній») – дослідження сімей і родоводу для визначення наслідування якоїсь ознаки у родичів. Якщо ознака є наслідуваною, то чим ближче споріднення (родство) між людьми, тим вища їх схожість за цією ознакою. 1.2. М. прийомних дітей – досліджуються рано віддані на виховання біологічно нерідним (прийомним) батькам діти (з прийомними батьками у дітей немає 50% спільних генів, але соц. середовище – спільне).	Дисперсійний аналіз. Кореляційний аналіз. Статистична значущість відмінностей.

МЕТОДИ			
Загальнонаукові	Власне психологічні	Психогенетичні	Математичні
	6. <i>Аналіз продуктів діяльності (творчість)</i>	Пізніше досліджувана ознака порівнюється попарно: дитина – біологічні батьки і дитина – прийомні батьки. 1.3. <i>Близнюковий</i> М. (поч. 20 ст., Е. Торндайк, Р. Заззо). Його найпоширенішими різновидами є: а) М. <i>контрольних груп</i> – МБ і ДБ-ків вміщують в однакове соц. середовище. Порівняння внутрішньопарного збігу у таких МБ і ДБ покаже роль спадковості і середовища у виникненні індивід. відмінн. б) М. <i>розділеної близнюкової пари</i> – 130 пар МБ і ДБ описано в літ-рі. Встановлено, що розділені МЗ близнюки більш внутрішньо схожі (звички, переваги), ніж розділені ДБ. в) М. <i>близнюкової пари</i> вивчає розподіл ролей всередині близнюкової пари, що являє собою замкнену	

МЕТОДИ			
Загальнонаукові	Власне психологічні	Психогенетичні	Математичні
		систему, в якій утворюється т.зв. «сукупна» особистість. г) М. <i>контрольного близнюка</i> – на одного МБ з пари здійснюють формуючий вплив, на іншого – ні. Порівнюється час появи навичок.	

 Висновки: ДП – це розділ психології, що вивчає психологічні відмінності як між індивідами, так і між групами людей, об'єднаних за певною ознакою, а також причини й наслідки цих відмінностей.

Історія ДП нараховує 3 періоди:

- донауковий (астрологія, хіромантія тощо);
- період розвитку в межах філософії (Платон, Гіппократ, Гельвецій, Теофраст та ін.) і перших психологічних експериментальних досліджень (Крепелін, Кеттелл, Гальтон, Біне та ін.);
- період розвитку ДП як самостійної психологічної дисципліни (після виходу роботи В. Штерна «Диференційна психологія та її методологічні основи», 1911 р.)

Серед вчених, які здійснили найбільший внесок у розвиток ДП, можна назвати зарубіжних психологів: В. Штерна, А. Анастасі, Г.-Й. Айзенка, Д. Кеттелла, К. Леонгарда; а також вітчизняних дослідників: О. Лазурського, В. Мерліна, Б. Теплова, В. Небиліцина, В. Русалова.

Серед методів ДП, крім загальнопсихологічних, виділяють генеалогічний метод, метод близнюків та його численні різновиди, метод прийомних дітей; широко застосовуються у ДП й математичні методи.

////////////////////////////////////

МОДУЛЬ 2

ПОХОДЖЕННЯ І РОЗВИТОК ІНДИВІДУАЛЬНИХ ВІДМІННОСТЕЙ

ТЕМА 2. РОЛЬ СПАДКОВОСТІ І СЕРЕДОВИЩА У ФОРМУВАННІ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ВІДМІННОСТЕЙ

Основні питання теми

1. Роль спадковості і середовища (психогенетика) у формуванні індивідуальних відмінностей.

2. Біологічні передумови формування індивідуальних відмінностей: властивості НС (психофізіологія), асиметрія ГМ (нейрофізіологія), будова тіла (конституція).

Джерела

1. Мазяр О.В. Диференціальна психологія: модульний курс: навч. посіб. К.: Видавничий дім «Кондор», 2017. Лекція 3. URL: https://eprints.zu.edu.ua/33803/1/Мазяр_Диференціальна%20психологія.%20Модульний%20курс.pdf

2. Максименко С.Д., Клименко В.В., Цехмістер Я.В., Максименко К.С., Панасенко Н.М. Диференційна психологія. К.: Слово, 2013. 598 с.

3. Палій А.А. Диференціальна психологія: навч. посібн. К.: Академвидав, 2010. 432 с.

4. Романовська Л.І., Подкоритова Л.О. Диференційна психологія: навч. посіб. Львів: "Новий світ", 2008. 235 с.

5. Штих І.І. Психогенетичні фактори формування індивідуальності. *Слобожанський науковий вісник. Серія психологія*. 2024. №1. С. 195-199. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/704f05ae-fede-4a37-ba02-65fad8ac61c2/content>

1. Роль спадковості і середовища у формуванні індивідуальних відмінностей

ДП (з часів Фр. Гальтона) розв'язує питання впливу на виникнення індивідуальні відмінності спадковості і середовища. Відомо, що індивідуальні відмінності виникають у ситуації складної та різноманітної взаємодії між спадковістю і середовищем.

Спадковість забезпечує *стійкість* існування біологічного виду, середовище – його *мінливість* і здатність пристосуватися до змінюваних умов життя.

Спадковість	Середовище
<i>Класичні, сталі, давно існуючі уявлення</i>	
– це генетичний код людини, отриманий нею від обох батьків; – унікальне, властиве лише цій людині поєднання генів (кількість можливих комбінацій генів в кілька разів більша, ніж число людей, які жили на Землі до сьогодні, отже повтор неможливий); – унікальний, але не ідентичний набір генів, оскільки ідентичний набір генів мають лише монозиготні близнюки; – якщо організм має патології у розвитку (неповнота, пошкодження генів, хімічний дисбаланс), то Сп. визначає жорстку програму його розвитку (формується фізичні аномалії чи IQ-на відсталість); – якщо патологій немає, то Сп. дає широкі можливості для розвитку певної ознаки.	– це не просто низка стимулів, що постійно змінюються, на які людина реагує протягом всього життя (починаючи від повітря і їжі й закінчуючи умовами освіти і ставленням друзів); – це – система взаємодії людини і світу; – фактори Сер. ділять на загальні та індивід. <i>загальні</i> – умови життя, спільні для батьків і дітей (соц.-економічний статус, матеріальне становище, культурний рівень батьків, особливості виховання, харчування у сім'ї); <i>індивідуальні</i> – фактори, що не розповсюджуються на ін. членів сім'ї (своєрідні стосунки з вчителем; унікальний життєвий досвід чи досвід взаємодії з оточ. світом). – загальне Сер. збільшує схожість членів однієї сім'ї один на одного, індивідуальне (унікальне) Сер. – зменшує

<i>Спадковість</i>	<i>Середовище</i>
<i>Сучасні уявлення про Спадковість і Середовище</i>	
- так, Сп. відповідає за стійкість виду, але більшість спадкових ознак <i>змінюються</i>, існує шанс, навіть уникнути спадкових хвороб; - Сп. розуміють ширше: це не просто окремі ознаки, що впливають на поведінку (раніше такими вважали властивості НС), але й <i>вроджені програми поведінки</i>, в т.ч. і <i>соціальної</i> (граціалізація – витончення кісток черепа й скелету сучасних людей)	Так, наслідки психологічного впливу Сер. м.б. досить <i>стійкими</i> для індивіда, хоча передаватися наступним поколінням генетично – не будуть (порушений розвиток дитини у результаті родової травми)

Отже, вивчаючи інд. відмінності психіки, потрібно розрізняти поняття: вплив «середовища» і «соціуму»; «спадкове» (те, з чим індивід з'явився на світ: особливості будови НС, ГМ, органів чуттів, конституція, безумовні рефлексії, специфіка прямоходіння, мовного апарату) і «біологічне/ вроджене» (то, що отримав індивід у внутрішньоутробному розвитку: здоров'я матері, екологія, прийом ліків, шкідливі звички), «стійке» і «успадковане». Ймовірно, що оскільки змінюється середовище і по-різному розгортаються успадковані (вроджені) програми поведінки людини, то і психіка індивідуалізується протягом всього життя.

Експериментальні дослідження природи індивід. відмінностей

Генетика розумових здібностей та IQ-ту

Вивчення наслідування IQ-них здібностей почав Фр. Гальтон, орієнтуючись на значущість висновків та соціальні наслідки (особливо в царині політики та ідеології). Проблеми вивчення IQ-ту наразі пов'язані з нечіткою визначеністю його змісту і структури.

Загальні висновки з генетичних досліджень IQ-ту:

1) чим більше у родичів спільних генів (чим ближчі родичі), тим більша їхня IQ-туальна схожість (1963 р. узагальнені результати досліджень 30 000 пар людей з різним ступенем спорідненості);

2) генетична обумовленість вербального і невербального IQ-ту (дослідження норвезьких і шведських МЗ і ДЗ близнюків: більшу генетичну обумовленість має вербальний IQ-т; невербальний IQ-т більш чутливий до впливу середовища);

3) вплив спадковості більше помітний на показнику загального IQ-ту і менше – на прояві окремих IQ-них характеристик (але, найчастіше наслідуваними є: здатність логічно розмірковувати; просторові уявлення, швидкість сприйняття);

4) вплив генотипу з віком може зростати, але це нелінійний процес: спостерігаються періоди спадів і стрибків у проявах генотипу (дослідження Л. Кардона і Д. Фулкера підтверджують, що «різні вікові зміни простежуються у структурі всіх здібностей, так, відмінності у пам'яті у віці 3-х, 4-х і 7-ми років майже повністю визначає спадковість, а в 9 років – індивідуальне середовище»);

5) з віком змінюється внесок факторів загального й індивід. середовища в загальний показник IQ-ту (Л. Томпсон, США вивчив дані 148 пар монозиготних і 136 пар дизиготних близнюків у віковому діапазоні від 6 до 12 років). Висновок: у цьому віці сімейне середовище і гени мають приблизно однаковий вплив на розумовий розвиток дітей.

■ Генетика темпераменту та рис особистості

1) темперамент традиційно й однотайно – формально-динамічні особливості людини; риси особистості не мають однозначного тлумачення; у дітей 1,5-2 років та у дошкільників генетично обумовленими є такі характеристики темпераменту: *емоційність* (легкість виникнення інтенсивної афективної реакції) та *активність* (рухова активність та прояви загального енергетичного рівня);

2) генетично обумовленою у дошкільників є просоціальна поведінка (емпатія, підтримуюча поведінка, альтруїзм) + соціабельність (бажання бути з іншими); а фактор загального середовища обумовлював асоціальну поведінку (агресія, деструкція), – дослідження Стівенсона;

3) дослідження властивостей темпераменту у дорослих (Закерман, Купер, Пломін) доводить генетичну обумовленість екстраверсії та нейротизму = емоц. стабільності (за методиками Г. Айзенка);

4) порівняння МЗ і ДЗ близнюків по тестах MMPI, 16 PF Кетела, Каліфорнійському багатофакторному опитувальнику, «Великій п'ятірці», загалом не дали однотайних результатів, але продемонстрували, що на варіативність рис особистості у будь-якому віці більше впливає індивідуальне середовище, ніж загальне (сім'я).

2. Біологічні передумови формування індивідуальних відмінностей: властивості НС, асиметрія ГМ, будова тіла

▪Властивості НС як основа індивід.-психологічних відмінностей

У вітчизняній психології історично склалося так, що питання про біологічні основи психіки людини вивчалось, переважно, у зв'язку з проблемами типів ВНД і темпераменту як задатків різноманітних здібностей.

Першим дослідником властивостей НС став **І. Павлов**, він вважав, що *основні властивості* НС (Сила – Врівноваженість – Рухливість) є підґрунтям, на якому *легше формуються* певні психологічні характеристики.

Учні Павлова – Б. Теплов (1964) і В. Небіліцин (1966) уточнили й описали *додаткові властивості* НС. Так було отримано 4 властивості:

(1) *сила* – межа працездатності клітин КГМ = їх здатність витримувати, не переходячи у гальмування, дію або дуже сильного, або тривалого збудження;

(2) *лабільність* – швидкість затухання післядії від імпульсу збудження; і, відповідно, швидкість зміни одного циклу збудження іншим при серійній подачі імпульсів;

(3) *динамічність* – легкість виникнення збудження і гальмування при виробленні умовних рефлексів;

(4) *рухливість* – здатність швидко реагувати на зміни в оточуючому середовищі.

Кожна з 4-х властивостей НС проявлялася у процесі Збудження і Гальмування і оцінювалася по *врівноваженості*.

1) існує зв'язок окремих властивостей темперамента з властивостями НС (зокрема, В. Мерлін довів, що загальні властивості НС – це природна основа темпераменту, але особливе місце серед властивостей належить силі по Збудженню. З *силою* процесу *збудження* пов'язані: емоц. збудливість, сила емоцій, ригідність, втомлюваність, тривожність, екстраверсія, нейротизм;

2) існує зв'язок окремих властивостей НС із властивостями особистості (Р. Кетел): так у людей зі слабкою НС вище навіюваність (Ільїн, 2001); але як і у випадку з темпераментом, ці властивості НС

обумовлюють виникнення певних особистісних особливостей (сприяють їх формуванню), але не визначають;

3) властивості НС обумовлюють психол. особливості поведінки у ситуаціях психоемоційної напруги, у стані втоми, монотонії, психічного перенасичення, фрустрації.

Особи з сильною НС (чим інтенсивніший подразник, тим сильніше реагує на нього людина – закон «сили»); особа зі слабкою НС – впадає у «ступор») більш стійко переносять фрустрацію і стрес, але менш стійкі до станів монотонії та втоми.

Особи із слабкою НС, навпаки, більш стійкі у ситуаціях монотонії і втоми, але менш стійкі – у стресі та фрустрації (Рожественська, 1980).

▪ Асиметрія ГМ як основа індивідуальних відмінностей

Латералізація ГМ (це процес становлення асиметрії)

Мозок людини – парний орган, який об'єднує – функціонально нерівнозначні – праву і ліву півкулі. Фундаментальними закономірностями роботи мозку як парного органу є міжпівкульна асиметрія та міжпівкульна взаємодія. Міжпівкульна функціональна нерівнозначність виникає зразу після народження дитини, але завершення формування механізмів міжпівкульної асиметрії і міжпівкульної взаємодії у більшості людей відбувається у 12-14 років. У процесі навчання міжпівкульна асиметрія посилюється. Отже, парна робота півкуль формується під впливом як генетичних, так і соціальних факторів.

Міжпівкульна асиметрія – характеристика розподілу психічних функцій між лівою і правою півкулями ГМ як людини, так і тварин (є навіть у плоского черв'яка). Ліва і права півкулі ГМ мають свою специфіку сприйняття, переробки і передачі (зовнішньої) інформації.

1) різні півкулі по-різному залучені до пізнавальної діяльності людини:

– *ліва півкуля* відповідає за аналітичне, класифікаційне, абстрактне, алгоритмічне, послідовне світосприйняття; їй властиве *раціонально-логічне*, знакове мислення;

– *права півкуля* – за цілісне, синтетичне, конкретне, евристичне (креативне), дедуктивне, просторово-образне, *інтуїтивне* мислення;

2) розподіл функцій лівої і правої півкулі у дорослої праворукої здорової людини загалом виглядає так.

Функції лівої і правої півкулі

<i>Ліва півкуля</i>	<i>Права півкуля</i>
▪ Логічне мислення ▪ Вербальний IQ ▪ Математичні розрахунки ▪ Довільне запам'ятовування ▪ Аналітичні тенденції сприйняття ▪ Усне мовлення* ▪ Класифікація і назва кольорів ▪ Розмір прози і поезії ▪ Ритм музики ▪ Свідоме ▪ Права частина зовнішнього простору (права рука – праве око) ▪ Читання і письмо ▪ Рухова сфера ▪ Інтерпретація міміки і жестів ▪ Запам'ятовування імен ▪ Продуктування позитивних емоцій ▪ Детермінує II тип сигнальної системи (за Павловим) ▪ Пов'язане з шизоїдністю і психастенією	▪ Образне мислення ▪ Невербальний IQ ▪ Образна пам'ять ▪ Мимовільне запам'ятовування ▪ Синтетичні тенденції сприйняття ▪ Метафоричний смисл мови, інтонації, почуття гумору ▪ Звуковисотні співвідношення ▪ Тембр і гармонія у музиці ▪ Несвідоме ▪ Ліва частина зовнішнього простору (ліва рука – ліве око) ▪ Орієнтація у просторі ▪ Почуттєва сфера ▪ Розпізнавання міміки і жестів ▪ Впізнавання облич ▪ Продуктування негативних емоцій ▪ Детермінує I тип сигнальної системи (за Павловим) ▪ Пов'язане з істероїдністю, емоційною лабільністю

* «...у переважної більшості людей центри мови розташовані у лівій півкулі і лише 5% праворуких і 30% ліворуких «розмовляють» за допомогою правої півкулі...» (Кондрашихіна О., 2009).

▪Будова тіла (конституція) людини і психол. особливості

З часів Гіпократів і Галена вчені намагалися знайти зв'язок між будовою тіла людини й особливостями її темпераменту, характеру. Ці зв'язки цікаві, в першу чергу, через практичні запити, щоб можна було оцінювати й прогнозувати поведінку інших людей за їхньою зовнішністю. Доказом цьому є високий інтерес до фізіономіки, френології, хіромантії, що є донині.

Найвідомішими серед конституціональних (морфологічних) теорій стали концепції Е. Кречмера та В. Шелдона. Їх основа – положення про те, що індивідуальність людини обумовлена особливостями будови її тіла (конституції) і морфології.

Три психосоматичні типи Е. Кречмера (поч. 20 ст.)

– німець. психолог і психіатр Кречмер у книзі «Будова тіла і характер» намагався знайти зв'язок між типом будови тіла та схильністю людини до якоїсь психіатричної хвороби;

– виділив 3 психосоматичні (фізіологічні) типи і присвоїв їм 3 типи темпераменту:

Пікнік – людина з вираженими порожнинами тіла (груди, живіт, голова), «натоптаний» – із значними жировими відкладеннями, слабким руховим апаратом (плечі, кінцівки), круглою головою на короткій ший. Повний, кругленький, малорухливий, зазвичай, така статура формується після 30 років.

Схильний до *маніакально-депресивного психозу* (він проявляється у періодичній – циркулярній – зміні гіперактивних, афективно-піднесених (маніакальних) станів і станів пригнічення (депресії), пасивності, зневіри).

За психол. типом він – *циклотимік* (екстравертований, неконфліктний, відкритий).

Атлетик (борець) – міцний, з добре розвиненими м'язами і скелетом, широкими плечима і вузькими стегнами. Це люди з масивними кістками скелету, грубими рисами обличчя, оформлюються до 25 років. Схильний до епілепсії.

За психол. типом – *іксотиміки* (спокійні, маловразливі, стримані, негнучкі, важко пристосовуються до нових умов).

Астенік (слабкий) – тендітна статура, довгі кінцівки, вузька грудна клітина і плечі, худий, високий. Така статура формується вже у дитинстві.

Схильний до шизофренії (характеризується бідністю емоц. сфери та ірреальністю мислення, яка часто доходить до хворобливих фантазій, маячні, галюцинації).

За психол. типом – *шизотимік* (шизоїд) – мають інтровертовані соц. настанови; їх контакти з оточуючими – поверхневі, неглибокі; часто демонструють неадекватну афективно забарвлену поведінку.

Основна умова приналежності до фізіологічного типу: людина має бути здоровою фізично і нормально харчуватися. Тобто, тривалий голод не перетворить пікніка на астеніка: може змінитися його зовнішність, але не морфологічний тип людини.

– Критика концепції Е. Кречмера полягала в тому, що він переніс закономірності, притаманні психічно хворим, на здорових людей, і що кількість психотипів у нього замала для опису варіантів, які зустрічалися у реальному житті.

Типологія психол. властивостей В. Шелдона

– амер. психолог і фізіолог Шелдон за основу класифікації взяв домінування однієї з ембріональних тканин (зародкові листки):

1) ендодерми (з неї утворюються органи травлення; жирові клітини, внутрішні органи);

2) мезодерми (кістки і м'язи);

3) ектодерми (шкіра, нервова система і мозок)

– на основі аналізу фотографій 4 тис. студентів, виділив 3 групи осіб, які відрізнялися особливостями будови тіла:

Ендоморфи (аналог пікніка) – має виражений жировий шар, округлі форми, великі внутрішні органи.

Ектоморфи (аналог астеника) – має вузьку грудну клітину, довгі кінцівки, видовжене обличчя, підшкірного жиру майже немає.

Мезоморфи (аналог атлетика) – має розвинені м'язи, міцні кістки, широкі плечі, голову кубічної форми, велике серце.

І Кречмер, і Шелдон дійшли однакового висновку: вираженість певного компонента визначає більшу чи меншу схильність людини до соматичних і психічних захворювань.

В. Шелдон співвідніс виділені соматотипи (в їх **крайній вираженості!!!**) з 3-ма типами темпераменту:

Ендоморф (пікнік) – **вісцеротонік** (психомоторно розслаблений; емоц. лабільний; депресивний під дією алкоголю; орієнтований на людей у важких життєвих ситуаціях).

Ектоморф (астенік) – **церебротонік** (психомоторно загальмований; емоц. черствий; агресивний від дії алкоголю; усамітнений у ситуаціях життєвих потрясінь).

Мезоморф (атлетик) – **соматотонік** (психомоторно впевнений; емоц. стриманий; стійкий до впливу алкоголю; схильний активно діяти у складних життєвих ситуаціях).

 Висновок: психосоматичні концепції показали наявність певних зв'язків між рисами особистості і конституцією людини, що поглибило розуміння біологічної обумовленості психол. особливостей людини.

ТЕМА 3. ГЕНДЕРНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ПРОЯВУ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ВІДМІННОСТЕЙ

Основні питання теми

1. Стать у структурі індивідуальності.
2. Біологічні й соціальні детермінанти статевих відмінностей у психологічних характеристиках.
3. Соціальні стереотипи про чоловіків і жінок.

Джерела

1. Данильченко Т.В. Психологія статі: навч. посіб. Ніжин: Аспект-Поліграф, 2006. С. 125-160.
2. Диференційна психологія: підр. для студ. ВНЗ / [С.Д. Максименко та ін.]; за заг. ред. С.Д. Максименка. К.: Слово, 2013. Розділ 3, п. 2 (статеві відмінності...). URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/733601/1/Диференційна%20психологія.pdf>
3. Карапетрова О.В. Диференціальна психологія: навч.-метод. посіб. Бердянськ: БДПУ, 2014. Розділ 4, п. 4.1. URL: <https://ru.scribd.com/document/623487222/Karapetrova-O-V-Dyferentsial%CA%B9na-psykholohiya>
4. Палій А.А. Диференціальна психологія: курс лекцій. 2-ге вид, випр. і доп. К., 2010. Роз. 13.
5. Щотка О. П. Гендерна психологія: навч. посіб. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2019. 358 с. URL: <https://library.megu.edu.ua:9443/jspui/bitstream/123456789/2157/1/Gender-Psychology-Shchotka.pdf>

1. Стать у структурі індивідуальності

Вивчаючи проблеми статі, зарубіжні вчені використовують 2 поняття: *sex*, якщо йдеться про біологічні основи поведінки, і *gender*, якщо мається на увазі соціокультурний зміст поведінки.

Розглянемо усталені/традиційні співвідношення понять «стать» і «гендер».

Стать – особистий біологічний статус людини як чоловіка чи жінки.		
Стать – багатокomпонентне утворення.		
О. Кочарян виділяє 3 рівні організації статі людини		
1. Біологічна стать (базова характеристика, яка визначає місце індивіда в системі статевого розмноження = дітонародження; не обумовлена соц. впливами)	2. Психологічна стать (характеристика психосексуальних, соціосексуальних орієнтацій, обумовлених статевою приналежністю індивіда та його <i>статева ідентичність</i> = ототожнення себе з представниками <i>своєї</i> статі)	3. Соціальна стать (гендер) (характер відповідності між поведінкою індивіда і тими приписами (стереотипами чол. і жіночого), які висуває до нього суспільство, виходячи з його статевої приналежності)
Включає: – генетичну стать (набір генів); – гонадну стать (залози внутрішньої секреції); – гормональну стать (типовий для даної статі набір гормонів); – морфологічну стать (зовнішні статеві органи); – церебральну стать (диференціація мозкових структур під впливом тестостерону)	Обумовлюється: – біологічно заданою статевою приналежністю; – етнокультурними традиціями виховання; – структурою соц.-значущої діяльності; – статево-рольовими нормами суспільства, що визначають індивідні характеристики поведінки, настанови, соц. позиції тощо; – є 3 типи псих. статі: М, Ф, А	– поняття «gender» не має адекватного перекладу українською (рід, «соцість», соціокультурний аспект статевої приналежності); – 1-м це поняття використала амер. феміністка <i>Анна Оклі</i> (70-ті рр. 19 ст.), а в науковий обіг його ввів психол. <i>Роберт Столлер</i> (1968 р.); – «gender» як соц. закріплений розподіл ролей на чоловічі і жіночі
↓	↓	
Статевий диморфізм – біологічно зумовлені відмінності між статями.	Статевий диспсихізм – психологічно (соціально) зумовлені відмінності між статями.	
Прийняття, усвідомлення своєї статі, здатність використовувати її ресурс, опановувати соціально закріплені ролі відбувається у процесі <i>статево-рольової (гендерної) соціалізації</i> .		

Висновок: біологічна і психологічна стать пов'язані не одно-
стайно: ймовірно, що чоловік може демонструвати жіночий характер,
а жінка – поводитися по-чоловічому. Для того, щоб людина усвідомила
й прийняла свою стать, вона має пройти процес гендерної соціалізації.

2. Біологічні й соціальні детермінанти статевих відмінностей у психологічних характеристиках

Біологічні теорії, що пояснюють статеві відмінності у психологічних характеристиках

Влив біологічних факторів на статеві відмінності доведено результатами експериментів, які демонструють, що хлопчики і дівчатка *поводяться по-різному* вже у ранньому віці, коли соц. стереотипи ще НЕ діють.

Поводитися відповідно до своєї статі у більшості культур діти починають з **5-річного** віку. Але окремі специфічні для своєї статі моделі поведінки вони проявляють вже з **13 міс.**

У дослідженнях *С. Голдберга і М. Левіса* (1969), за матерями і дітьми спостерігали в ігровій кімнаті з великим набором іграшок. Встановлено, що дівчатка з меншим ентузіазмом злазили з колін матері, трималися поряд і поверталися, щоб доторкнутися до неї.

Через 15 хв. гри між дітьми й іграшками поставили бар'єр. Дівчатка з криком бігли по допомогу до матері. Хлопчики намагалися обійти загородку.

Відрізнялися й стилі поведінки під час гри. Дівчатка більше сиділи й гралися з іграшками. Хлопчики були рухливішими, ходили від іграшки до іграшки, штовхали дівчаток.

Описані відмінності спостерігаються також і серед людиноподібних мавп, а це не дозволяє говорити про культурну обумовленість та рольову природу відмінностей. Тут йдеться про етологічні (наука про статеві відмінності та домінування/рівність статей), а можливо, й генетичні механізми.

Еволюційна теорія (статевих відмінностей) **Вігена Геодакяна** (1965), вітчизняний біолог, к. техн. н., д. біол. н., генетик.

Ця теорія відповідає на питання:

- 1) навіщо у природі існує стать?
- 2) чому з'явився статевий диморфізм?
- 3) який зв'язок існує між умовами середовища і співвідношенням статей при народженні?

На думку В. Геодакяна:

1. В еволюції завжди борються 2 протилежні тенденції, націлені на *збереження і зміну* генетичної інформації, – *консервативна і прогресивна*:

1) це необхідність зберегти те, що вже створено, закріпити ті ознаки, що вигідно передавати у спадок, роблячи нащадків якомога більше схожими на батьків;

2) необхідність прогресу, наступного пошуку й змін (щоб серед нащадків обов'язково з'явився той, хто забезпечить пристосування до нових умов, розширить ареал проживання).

2. *Жіноча* стать орієнтована на *виживання*, а чоловіча – на прогрес.

Ці 2 тенденції втілюються у поділі індивідів на чоловіків і жінок, причому, жіноча стать – стабілізуюче начало, яке зберігає накопичений у ході еволюції генетичний матеріал і прагне не допустити їх змін виду при переході від покоління до покоління. А чоловіча стать – це «передовий загін популяції», який постійно перебуває у пошуках нового (особливо такого, що згодиться в екстремальних умовах). Тому природа «береже» жіночу стать, а на чоловічій статі випробовуються всі шкідливі мутації (нові форми відомих хвороб, напр., нова форма сухот).

3. *Жінки забезпечують постійну філогенетичну пам'ять* (бо вони генетично стійкі і життєво пластичні) виду, а чоловіки – *тимчасову, онтогенетичну* (бо вони – генетично пластичні).

Припустімо, що середовище існування виду практично не змінюється (*стабілізуюче* середовище). У такому середовищі природний відбір приводить до простого збільшення кількості особин, без зміни їх генотипу. Для цього не потрібна велика кількість чоловіків, важливо, щоб було багато жінок. Дійсно, у стабільних умовах хлопців народжується трохи менше, ніж дівчат («багато хлопців народжується напередодні війни»).

Але, якщо середовище різко змінюється (стає *рушійним*), то природний відбір приводить не тільки до збільшення кількості особин, але й до зміни генотипу. В умовах катастроф (еколог., соц., історичних) відсторонення від розмноження стосується переважно чоловіків, а модифікація – жінок. Отже, чоловік може запліднити більшу кількість партнерок, а жінка – забезпечити виживання і виживання дитини (підлаштовуючись під наявний фенотип і зберігаючи генотип).

4. *Чоловіки по генотипу* (комплексу вроджених ознак) значно різноманітніші, ніж жінки. Діапазон вроджених ознак і крайнощів (як

корисних, так і шкідливих генетичних відхилень) у чоловіків виражений більше.

Так, на 100 глухих дівчат припадає 122 глухих хлопчиків; відхилення у кольоровому зорі також частіше зустрічається у чоловіків; серед хлопців більше косооких, із розладами мови, заїканням, ЗПР, відхиленнями у розвитку (тому переважно з хлопців складаються логопедичні групи у ДНЗ).

5. Еволюція наділила *жіночу стать ширшими можливостями змінюватися* під впливом зовнішніх умов (*фенотипу*), *зберігаючи при цьому* весь набір спадкової інформації (*генотипи*).

Спостерігаючи за парами однайцевих близнюків (їх генотип – однаковий), вчені помітили, що, навіть, коли близнюки були розлучені у дитинстві й жили у різних умовах (фенотип – різний), у чоловічих парах схожість була значно вищою, ніж у жіночих.

Якщо близнюки були різнояйцевими (генотипи у них – різні, а вплив середовища – однаковий), то більша схожість спостерігалася у жіночих парах.

За умови різкої зміни умов життя, до яких генотипно даний вид живих істот не пристосований, особини жіночої статі можуть пристосуватися за рахунок своєї фенотипної мінливості (*фенотип – набір ознак організму, які сформувалися під впливом зовнішнього середовища*) і зберегти всю спадкову інформацію – генотипи. Напр., при раптовому похолоданні у жінок, навіть не схильних до повноти, збільшується шар підшкірного жиру, за рахунок якого вони здатні вижити чи піти із зони дискомфорту. А чоловіки з таким же генотипом не можуть так швидко й сильно змінитися, їм доведеться креативити: або видобувати вогонь, або шити шуби, або загинути.

Отже, при будь-яких змінах середовища, в т.ч. й соціальних, *більше страждають чоловіки*. Чоловіки здійснюють *пошук*, жінки – *вдосконалення*.

6. Звідси, *висока схильність чоловічої статі до пошукової поведінки* (опанування новими просторами, більша кмітливість у складних ситуаціях, пошук нетрадиційних рішень, схильність до ризикованих заходів).

7. Всі *еволюційно-прогресивні ознаки* більше виражені у чоловічій статі.

Напр., якщо простежити за тривалістю періоду дитинства у приматів, то у лемура він становить 2-3 роки; у людиноподібних мавп – 8-12 років, у людини – 20 років. Тобто, подовження періоду дитинства – прогресивна ознака, і вона більш виражена у чоловічій статі: у хлопців дитинство триває довше, ніж у дівчат.

Нейрогуморальна концепція (статеві відмінності обумовлені *гормональним статусом*, який впливає на формування мозкових структур в перинатальний та постнатальний період).

Низка досліджень доводить, що розвиток чоловічого і жіночого організму значною мірою визначається статевими гормонами (так, окремі параметри: агресивність, когнітивні особливості, зорово-просторові характеристики) чутливі до гормональних змін протягом всього життя.

В одних дослідженнях встановлено різну успішність у виконанні тестів на просторове мислення, математичні здібності під час коливання рівня гормонів у крові (напр., до і після пологів). В ін. дослідженнях виявлено (нелінійний) взаємозв'язок між рівнем андрогенів й успішністю розв'язання задач чоловіками і жінками. Жінки з високим рівнем *тестостерону* краще розв'язують просторові задачі, ніж жінки з низьким його рівнем. Чоловіки – навпаки (Дружинін, 1999).

Гіпотеза про взаємозв'язок тестостерону з рівнями агресивності неодноразово перевірялася на дорослих випробуваних і дітях.

Дослідження Берковіца (2007) встановило, що маленькі дівчатка, які до народження отримали високу дозу чоловічих гормонів через погане функціонування їх надниркових залоз, частіше гралися у маскулінні ігри й билися, ніж їх сестри. Тобто високий рівень чоловічих гормонів до народження стимулював у них чоловічі паттерни поведінки.

Однак дослідження Берона, Річардсона (2001) щодо медикаментозного впливу на рівень тестостерону у дорослих – не підтвердило його зв'язку з рівнем агресії. Хоча поряд з тим, порівняння показнику тестостерону у злочинців, які застосовують і не застосовують насилля, вказало на його підвищений рівень у насильників.

Встановлено зв'язок між рівнем тестостерону і ступенем агресивності у молодих чоловіків віком 17-28 років, але не старших за 31 рік. Отже, зв'язок між тестостероном і агресивністю м.б. опосередкованим ін. факторами, незмінними в різних ситуаціях (напр., прагнення до епатажу, самовираження, домінуванню, інтернальний локус контролю та ін. Можливо тестостерон впливає на ці характеристики, а вони – вже сприяють проявам агресивної поведінки).

Але можливо й зворотне: деякі форми поведінки впливають на рівень тестостерону (участь в агресивних діях може вести до посилення секреції тестостерону, який, у свою чергу, робить вираження агресії яскравішим). Так, дослідження Еліаса довели, що у борців, які перемогли у змаганнях, вміст тестостерону у крові був значно вищим, ніж у переможених.

Соціокультурні теорії пояснюють статеві відмінності у психологічних характеристиках (теорія ідентифікації; теорія соц. научіння; теорія гендерних схем; теорія когнітивного розвитку = категоризації).

У цьому випадку відмінності пояснюються соц. нормами, які приписують чоловікам і жінкам різні типи поведінки відповідно до тієї статевої ролі, яку реалізує людина у рамках своєї культури.

Статева роль – система середовищних стандартів, приписів, нормативів, очікувань, яким людина повинна відповідати, щоб її *визнавали* як хлопчика (чоловіка) чи дівчинку (жінку).

Непряме підтвердження цього погляду ми знаходимо у *М. Мід*, яка, вивчаючи різні типи острівних культур народів Океанії, встановила, що переважна більшість особистісних рис, які ми вважаємо маскулініними чи фемінініними, мають не біологічну, а соціальну природу (1983).

Теорія ідентифікації виникла з психоналізу (D.G. Perry, K. Bussey).

Ідентифікація – засвоєння ролей, норм, правил поведінки, притаманних своїй статі, яке здійснюється через імітацію та наслідування поведінки батьків своєї статі. Найважливішим фактором формування ідентифікації виступає емоц. зв'язок з батьками.

Дитина засвоює модель статевої поведінки повністю – цілком – комплексно, а не якісь окремі поведінкові акти, причому, робить це, не отримуючи жодної винагороди. У випадку порушення процесу ідентифікації особистість не може розвиватися повноцінно через відсутність турботи дорослих про дитину.

Теорія соц. научіння (відповідній статевій ролі) – **статевої типізації** походить з біхевіоризму (A. Bandura, Р. Волтерс, Х. Біллер)

Вирішальне значення тут відводиться двом механізмам: диференційному підсиленню і диференційному наслідуванню (+ самопідкріпленню за Бандурою).

Механізм *дифер. підсилення* ґрунтується на винагороді за прийнятну гендерно-рольову поведінку і покарання за відхилення від моделі поведінки, що відповідає статі дитини. Так, хлопця менше лають за агресивну поведінку, ніж дівчинку, але частіше соромлять, якщо він плаче.

Оскільки діти потребують похвали, вони поведуться відповідно до тих вказівок, що надаються їх батьками та ін. дорослими. Поведінка, яка відповідає моделі своєї статі, частіше схвалюється дорослими й менше критикується.

Другий механізм – *наслідування*, тобто імітація батьківської моделі. *Бандура* вважає, що нові форми поведінки можна надбати без зовнішнього підкріплення, лише спостерігаючи на прикладах за

поведінкою інших, а потім повторюючи її. Так, поведінка матері може стати зразком для поведінки доньки, а поведінка батька – для сина. Очікування підкріплення чи покарання лише посилюють дію механізму наслідування.

Теорії гендерної схеми (схематизації) → вся інформація щодо гендерної поведінки, відображена у нашій свідомості у вигляді гендерних схем.

Гендерна схема – це когнітивна структура, в якій інформація про світ і себе співвідноситься з однією з категорій: чоловіче чи жіноче.

Схеми містять знання дитини про чоловічу і жіночу будову тіла (статуру), професійні і домашні обов'язки, риси особистості та ін., сортуючи всю отриману інформацію на 2 класи (відбувається протиставлення маскулінності і фемінінності). Ці знання формують у дитини уявлення про те, як повинні поводитись хлопці і дівчата, і вона сама прагне відповідати своєму статевому зразку.

С. Бем (2001) також розглядає статеву приналежність людини як спосіб організації інформації про оточуючий світ, але авторка *НЕ протиставляє* маскулінність і фемінінність; вводить гендерну роль – андрогінну.

У людини можуть бути водночас виражені як чоловічі, так і жіночі риси; людина може приймати ці настанови й керуватися ними, незалежно від своєї статевої приналежності.

Виділяє 3 типи гендерних ролей (психол. статі):

– Маскулінність, Фемінінність – нормативні уявлення про соматичні, психічні, поведінкові властивості, характерні для чоловіків і жінок;

Маскулінність характеризується активною, домінантною, самостійною, незалежною, наполегливою поведінкою, здатністю керувати, готовністю ризикувати, силою, агресивністю та ін.);

Фемінінність – залежність від оточуючих, експресивність, риси, необхідні для встановлення близьких міжособистісних стосунків (вірність, м'якість, ніжність, поступливість);

– *Андрогінність* – оптимальне співвідношення чоловічих і жіночих рис особистості. Андрогінія сприяє більшій адаптованості, соц. гнучкості (у разі потреби людина може перейти від однієї до іншої гендерної ролі), душевному здоров'ю особистості, більшій самоповазі, суб'єктивному благополуччю.

Це характеристика цілісної особистості, інтеграція жіночого емоційно-експресивного стилю і чоловічого інструментального (самостійність, активна діяльність).

Теорії спільної дії біологічних і соц. факторів у становленні статевої диференціації

Теорія взаємодії між культурою і біологією через статевий поділ праці *Е. Іслі* (1987).

У дорослих безпосередньою причиною гендерних відмінностей виступають ролі, які вони реалізують. Ці ролі детерміновані і біологією, і культурою.

Чоловіки схильні до ролей, які вимагають соц. і фізичної міцності, а жінки – до ролей, пов'язаних з опікою. Реалізуючи ролі, ми формуємо відповідні уміння й навички: чоловіки стають більш владними і напористими, а жінки – м'якосердими і терплячими.

Аналогічних поглядів дотримуються й *Т. Парсонс і Р. Бейлс* [Кондрашихіна, с. 104], автори концепції взаємодоповнення статей.

 Висновок: наразі жодна з існуючих теорій не є досить вичерпною чи достатньою при поясненні причин статевих відмінностей. Але в сучасній науці поступово відбувається інтеграція різних знань й розуміння всієї складності механізмів формування індивідуальних відмінностей за ознакою статі.

3. Соціальні стереотипи про («справжніх») чоловіків і жінок

Стереотип у соц. психології – набір стійких, спрощених надузагальнень про групи людей (Reber, 1995).

Статеворольові стереотипи – типові характеристики, що приписуються чоловікам чи жінкам.

Вивчення статоворольових стереотипів має доволі тривалу історію. Так,

1) *Дж. Рубін* (1974) вивчав вплив культури на виникнення стат. стереотипів проінтерв'ювавши батьків, які мали одноденний досвід спілкування зі своїм первістком у 1-й день після його народження, а потім мали описати свого малюка.

Новонароджені дівчатка і хлопчики об'єктивно нічим не відрізнялися у плані активності чи ін. поведінкових проявів. Але батьки, підкорюючись діючим у суспільстві стереотипам, однаково описували своїх доньок як: «гарненьких, маленьких, красивих», а синів як – «більш насторожених, впевнених і сильних».

2) *П. Розенкранц* (1968), *І. Броверман* та ін. (1972) виявляли стереотипи дорослих людей. Студентів 1-ї групи (обох статей) просили сформулювати список найбільш характерних чоловічих і жіночих рис, а

потім попросили іншу групу студентів (2-гу), користуючись цим списком, оцінити особистість типових чоловіка і жінки. 2-а група студентів прийняла список, складений 1-ю групою, нічого в ньому не скоригувавши, ні в чому не засумнівавшись. У результаті було отримано наступне:

Стереотипи про типового чоловіка*: він – агресивний, підприємливий, домінуючий, незалежний, приховує емоції, любить математику, діловий, легко приймає рішення.

Типова жінка: тактовна, прихильна, ніжна, вихована, емпатійна, комунікабельна, релігійна, піклується про свою зовнішність, любить літературу і мистецтво, потребує захисту.

*Маскулінні риси тоді вважалися більш соціально бажаними; більшість типових чоловічих рис оцінювалися більш позитивно, ніж типово жіночі риси.

3) *І. Броверман* та ін. (1970) досліджував мислення проф. психологів, психіатрів та соц. працівників; з'ясував, що на їх проф. мислення також впливають гендерні стереотипи. Зазначені спеціалісти повинні були описати (здорових, соц. зрілих, соц. компетентних) типового чоловіка – типову жінку – просто дорослу людину.

Встановлено загальні настанови професіоналів про те, що:

- більш компетентним вважають здорового чоловіка, а не здорову жінку;

- жінки (порівняно з чоловіками), характеризувались як більш слухняні, менш об'єктивні, залежні від чужого впливу, менш агресивні і змагальні, більш дратівливі від дії навіть незначного стресу

4) *Ф. Гейс* (1995) вивчалися уявлення психологів про турботливість та агресивність у представників різної статі. Виявилося, що часто психологи ігнорували результати, які свідчили про прояви агресивних дій у жінок та турботливі вчинки у чоловіків;

5) не одностайними залишаються результати досліджень, пов'язаних з гендерними стереотипами прояву агресивності та емпатії.

- *Т. Тіггер* (1980) піддав сумніву твердження про те, що *агресивність* є доведеною ознакою маскуліності, детермінованою біологічно (як припустили *Маккобі* і *Джеклін*, 1980).

Тіггер вважає, що до 6 років між хлопцями і дівчатами взагалі немає відмінності по рівню агресивності, а потім агресивна поведінка починає формуватися під впливом статеворольових стереотипів;

- *А. Фроді*, *Дж. Маколей* (1977) вважають, що справа не в ступеню агресивності, а в статевій детермінації поведінки у різних ситуаціях: так, жінки, маючи більш виражену емпатію та тривожність і почуттям

провини, придушують відкриту агресію там, де чоловіки її відкрито проявляють.

Водночас, жінки, такі ж агресивні як і чоловіки, якщо вважають свої дії справедливими чи почуваються вільними від відповідальності.

– Це ж підтвердили і дослідження *Каджа Бьоркквіста* з унів-ту Академії Або (2013): обидві статі рівні у словесній агресії, у фізичній – чоловіки переважають. Жінки цільовим чином використовують непрямую агресію (соц. чи психол. маніпуляції стосовно конкретної людини).

Емпатія, як риса, більш властива жінкам, але соціалізація по-різному впливає на її розвиток.

– емпатія, пов'язана з готовністю допомогти іншим, спостерігається тільки у хлопців (*Ейзенберг-Берг* і *Мусен*, 1978), можливо тому, що чоловіки навчаються емпатії протягом всього життя. А жінки, навпаки, «відучуються» від емпатії, бо високий її прояв уповільнює психол. адаптацію і зобов'язує багато до чого, тому вона «невигідна» в особистому плані.

б) наразі науково обґрунтованими вважаються наступні гендерні стереотипи (<https://www.popmech.ua/science/232900-6-stereotipov-omuzhchinakh-i-zhenshchinakh-podtverzhdennykh-naukoy>):

- 6.1. Чоловіки – егоїсти.
- 6.2. Жінки – балакучіші.
- 6.3. Чоловіки мають краще розвинене почуття гумору.
- 6.4. Жінки гірше реагують на алкоголь.
- 6.5. Чоловіки краще орієнтуються у просторі.
- 6.6. Жінки здатні виконувати кілька справ водночас.

Сучасний стан проблеми: у грудні 2018 р. в Україні проводилося онлайн опитування (1000 респондентів) у межах проекту гендерної рівності «Я зможу!» на тему: «Гендерні стереотипи про жінок: статистика та реалії» (<https://www.coca-colaukraine.com/stories/Gender-stereotypes-about-women-statistics-and-realities>).

Дослідження виявило уявлення українців про роль жінки у суспільстві, яка досі залишається достатньо патріархальною та консервативною. Наприклад, значна частина опитаних відмовляє жінкам у праві вийти за межі родини, бути успішними в кар'єрі та активними й незалежними в особистих стосунках. Хоча більшість стереотипів, запропонованих у дослідженні, все ж не були підтримані ані жінками, ані чоловіками.

Онлайн опитування у соціальній мережі Facebook визначило ставлення українців до найпоширеніших стереотипів щодо жінок, які стають справжніми соціальними ярликами, що навішує наше суспільство на жінку.

65% респондентів вважають, що жінка визначається за рівнем привабливості, що вона в першу чергу має бути «красунею». 59% досі схильні думати, що жінки – слабка стать. 40% впевнені, що чоловік може дозволити або заборонити жінці якісь вчинки. При цьому 30% впевнені, що саме жінка має йти на компроміси.

Білявок вважають обмеженими (23%), жіноча ініціатива в стосунках сприймається як легкодоступність (21%), жінку за кермом коштовної автівки називають утриманкою (21%), а жінку у короткій спідниці вважають повією (22%).

Деякі стереотипи здебільшого підтримуються чоловіками (Жінка – в першу чергу красуня, Жінки слабкі в математиці, Силові професії – не для жінок), а деякі, як це не дивно, – жінками (Жінка – слабка стать, Жіноча ініціатива – легкодоступність, Жінка має прагнути до стандартів краси, Заміжжя – життєва мета кожної дівчини).

Незважаючи на те, що молодь вважається більш прогресивною та вільною у своєму ставленні до гендерних питань, частина стереотипів підтримується саме молодими людьми (Жінка – слабка стать, Всі блондинки – дурепи, Жінки у владі – шкода родині, Жінка в короткій спідниці – повія, Ведення домашнього господарства – справа жінки).

 Висновок: гендерні стереотипи – сформовані культурою та розповсюджені в ній узагальнені уявлення (переконання) про те, якими є і як поведуться особи різних гендерів (чоловіки і жінки).

Гендерні стереотипи тісно пов'язані з гендерними ролями (наборами очікуваних зразків поведінки (норм) для чоловіків і жінок: як мають поводитись) і слугують для їх підтримки і відтворення. Гендерні стереотипи сприяють підтримці гендерної нерівності.

МОДУЛЬ 3

ВИВЧЕННЯ ОКРЕМИХ ФАКТОРІВ ФОРМУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ВІДМІННОСТЕЙ: МЕТОДИЧНІ НАПРЯМКИ І ПІДХОДИ

ТЕМА 4. ТИПОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ВІДМІННОСТЕЙ

Основні питання теми

1. Поняття про тип у ДП: поняття, способи конструювання, можливості й обмеження.
2. Загальні психологічні типології (темпераменту, здібностей, спрямованості, особливостей особистості).
3. Прикладні психологічні типології (особистість у суспільно-політичному житті, в міжособистісних стосунках, у професійній сфері).

Джерела

1. Диференційна психологія: підр. для студ. ВНЗ / [С.Д. Максименко та ін.]; за заг. ред. С.Д. Максименка. К.: Слово, 2013. Розділ 3, п. 1. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/733601/1/Диференційна%20психологія.pdf>
2. Карапетрова О.В. Диференціальна психологія: навч.-метод. посіб. Бердянськ: БДПУ, 2014. Розділ 2. URL: <https://ru.scribd.com/document/623487222/Karapetrova-O-V-Dyferentsial%CA%B9na-psykholohiya>
3. Мазяр О.В. Диференціальна психологія: навчальний посібник. К.: Видавничий дім «Кондор», 2017. 284 с. URL: <https://ru.scribd.com/document/780215693/Мазяр-Диференціальна-Психологія-Модульний-Курс>
4. Палій А.А. Диференціальна психологія: навч. посіб. К.: Академ-видав, 2010. URL: <https://symboldrama.if.ua/wp-content/uploads/202003/a.a.-palij-dyfyrencziana-psyhologiya.pdf>
5. Туриніна О.Л., Варлакова Є.О. Диференціальна психологія: навч.-мтод. посіб. К.: ДП «Видавничий дім “Персонал”», 2012. Тема 7.

1. Поняття про тип у ДП: поняття, способи конструювання, можливості й обмеження

Створення типологій і класифікацій – найдавніший загально-науковий метод пізнання світу. У психології перші типології орієнтувалися на особистість: темперамент, характер, спрямованість та ін. її підструктури.

Створення будь-якої типології ґрунтується на припущенні про те, що *деякі люди м.б. схожими один на одного більше, ніж на інших людей.*

Поняття. Тип – *стійка сукупність ознак*, властивостей або картина поведінки в цілому, яка розглядається як типова для групи, як симптомокомплекс (сукупність показників, виявлених під час дослідження особистості; або сукупність ознак певного патологічного стану, напр., психопатії чи соціопатії, чи інтелектуальної недостатності тощо).

Переваги типологій. Типології дозволяють:

1. Розкрити поняття «типу» як комбінації закономірно пов'язаних між собою змістових характеристик особистості.
2. Зорієнтуватися у широкому розмаїтті індивідуальностей.
3. Скласти прогнози типових для даної людини реакцій і вчинків; оптимізувати міжособистісну взаємодію.
4. Користуватися економічним способом пізнання індивідуальних відмінностей, що забезпечує швидкий результат.
5. Конструювати корекційні й профілактичні програми з психології, педагогіки, медицини.

Недоліки типологій (критика А. Анастасі, П. Екмана, Г. Олппорта):

1. Втрата унікальності індивідуума (оскільки будь-яка типологія зручна у користуванні, але досить приблизна модель; а виділені типи – продукт абстрагування вченого. Не існує двох однакових людей. Тому помилково робити узагальнення й жорсткі прогнози, ґрунтуючись на психодіагностиці типологічного портрету особистості).
2. Відсутність об'єктивних критеріїв у визначенні кількості типів (у багатьох типологіях кількість типів визначається довільно); що викликає труднощі у прогнозуванні поведінки людини.
3. Виокремлення найтипівішого в людині, але, дуже вірогідно, що не найсуттєвішого (оскільки типології нівелюють особливе, індивідуальне в людині: все, що не входить до симптомокомплексу, взагалі не розглядається вченими).

Висновок: на сьогодні існує значна кількість типологій, дані типології дозволяють зрозуміти людські особливості за умови гнучкого підходу, заснованого на ставленні до кожної людини як неповторної індивідуальності.

2. Загальні психологічні типології (темпераменту, здібностей, спрямованості, особливостей особистості)

2.1. Типології темпераменту (Гіппократ, Е. Кречмер, В. Шелдон, І. Павлов, Б. Теплов, В. Небиліцин, О. Гросс, Хейманс – Ле Сенн)

Гіппократ (4 ст. до н.е.), історично 1-а (*гуморальна*) типологія темпераменту (динамічної основи психіки людини = характеристика швидкості перебігу та стійкості психічних процесів). Тип темпераменту залежав від панування певної рідини в організмі людини.

Сангвінік – переважання крові; люди з прекрасною будовою тіла, високою рухливістю, привітністю, лінкуватістю, схильністю до насолод.

Холерик – домінування жовтої жовчі; з добре розвиненим тілом і м'язами, енергійний, активний, з твердим характером гордий, більш придатний для дискусій і військової справи.

Флегматик – переважає слиз; з рихлою статуєю, млявий, малоактивний, сонний; не схильний до тонких чуттів, потрібних для занять мистецтвом і науками, немає працелюбності, волі.

Меланхолік – переважає чорна жовч; має похмурий, нудний характер.

Кречмер і Шелдон (конституціональні теорії) – перейшли від розуміння темпераменту як динамічної характеристики психіки до характеристики комунікативної активності людини, її *спілкування*.

Нім. психіатр **Ернест Кречмер** (1921) всіх людей відносив до 2-х типів темпераменту: *циклотими* чи *шизотими*.

Провідні характеристики *циклотимічного* темпераменту: товарищність, живість, активність, але й часті зміни настрою.

Основою *шизотимічного* темпераменту виступає аутизм 2-х типів, що сприяє дезадаптації, ригідності, надмірному абстрагуванню:

- аутизм, за якого люди холодні, емоц. стримані, нетовариські або вибірково товариські у вузькому колі, або поверхнево товариські, без глибокого внутрішнього контакту з оточуючим світом;

- аутизм у формі прагнення ошчасливити людей, рятувати їх, робити світ кращим, демонструвати «зразкове виховання».

<i>Соматотипи за Кречмером</i>	<i>Співвіднесення соматотипів і типів тем-ту</i>	<i>Соматотипи за Шелдоном</i>
Пікнік (повненький) – значні жирові відкладення в області грудей і живота; – слабкий руховий апарат (плечі, кінцівки), кругла голова, коротка шия; – повний, малорухливий; – схильний до маніакально-депресивного психозу (часта зміна станів емоц. піднесення – зневіри)	Циклотимік (екстравертований, неконфліктний, відкритий)	Ендоморф (ендодерма: жир, внутр. органи): – виражений жировий шар, округлі форми, великі внутрішні органи; – любов до комфорту, отримує задоволення від їжі; – потребує ввічливого поводження; – соціофіл (орієнтований на ін. людей, терпимий, безхарактерний, прагне схвалення і подяк; залежний від ін.); – емоц. стабільний, привітний з усіма; – екстраверт, легкий у спілкуванні і вираженні своїх почуттів
Атлетик (борець) – міцний, з добре розвиненими м'язами і скелетом, широкими плечима і вузькими стегнами; – масивні кістки скелету, грубі риси обличчя; – схильний до епілепсії	Іксотимік (спокійний, невразливий, стриманий, негнучкий, важко пристосовується до нових умов)	Мезоморф (мезодерма: кістки і м'язи) – розвинені м'язи, міцні кістки, широкі плечі, велике серце; – любов до фізичних навантажень і пригод, потреба в активності і рухах; – схильність до ризику; прагнення панувати, володіти; нечутливість до болю; – хоробрість і агресивність у змаганнях, відсутність жалості; – психол. нечутливість, емоц. черствість; – екстраверсія у вчинках, але потаємність у почуттях

<i>Соматотипи за Кречмером</i>	<i>Співвіднесення соматотипів і типів тем-ту</i>	<i>Соматотипи за Шелдоном</i>
Астенік (слабкий) – тендітна статура, довгі кінцівки, вузька грудна клітина і плечі, худий, високий; – схильний до шизофренії (бідні емоції й ірреальність мислення, яка часто доходять до хворобливих фантазій, маячні, галюцинацій)	Шизотимік (інтровертовані соц. настанови; поверхневі, неглибокі контакти з оточуючими; часто – неадек- ватна афективно забарвлена поведінка); прагне самотності у важку хвилину	Ектоморф (ектодерма: шкіра, НС і мозок) – вузька грудна клітина, довгі кінцівки, видовжене обличчя, мінімум жиру; – підвищена швидкість реакції; схильність до інтимності; – підвищена тривожність; прихованість почуттів, емоц. стриманість; – соціофобія (труднощі у встановленні соц. контактів); – нездатність прогно- зувати ставлення ін. до себе; хронічна втома; надчутливість до болю

2.2. Типології пізнавальних здібностей (І. Павлов, проби для визначення функціональної асиметрії; психогеоетрична типологія Сьюзан Делінгер)

І. Павлов, крім диференціації людей за властивостями їх НС, здійснив це й за критеріями специфічних особливостей переробки інформації та сигнальної діяльності великих півкуль ГМ. Ці специфічні особливості виявляються в існуванні двох систем сигнальної діяльності:

І Сигнальна Система – спільна для людей і тварин – це враження, відчуття й уявлення про оточуюче зовнішнє середовище (як природне, так і соціальне);

ІІ Сигнальна Система – виключно людська – формується за допомогою воринних сигналів – слів.

Функціонування двох сигнальних систем розділило людську масу на художній, мисленнєвий і середній типи.

«Художникам» притаманне цілісне відображення дійсності, без подрібнення і поділу.

«Мислителі» сприймають дійсність аналітично, подрібнюють її, схематизують, а потім знову збирають цілісний образ з частин.

Дослідження І. Павлова, дозволили виділити психотипи, засновані на співвідношенні сигнальних систем

<i>Першосигнальний тип</i>	<i>Другосигнальний тип</i>
Висока активність і лабільність НС	Низька активність й інертність НС
Перевага збудження над гальмуванням	Перевага гальмування над збудженням
Перевага правопівкульних механізмів	Перевага лівопівкульних механізмів
Акцент при оцінці подразника на суб'єктивно-емоційне забарвлення	Акцент при оцінці подразника на його точні фізичні параметри
Мимовільне запам'ятовування	Довільне запам'ятовування
Наочно-дійове мислення	Вербальне мислення
Невербальний IQ	Вербальний IQ
Синтетичні тенденції сприйняття (глобальність, цілісність)	Аналітичні тенденції сприйняття (дрібність, артикулювання)
Екстравертованість	Інтровертованість
Емоційно-сфокусований стиль опанування стресу	Раціонально-сфокусований стиль опанування стресу
«Художній» тип особистості	«Мисленнєвий» тип особистості

Психогеоетрична типологія Сьюзан Делінгер (виокремила типи особистостей «квадрат», «трикутник», «прямокутник», «коло» і «зигзаг»).

2.3. Типології спрямованості (гностичний напрямок: Е. Шпрангер, О. Лазурський, К.-Г. Юнг)

Спрямованість – стійка сукупність прагнень людини до чогось чи когось.

Нім. філософ, психолог *Едуард Шпрангер* (1882-1963) вважав, що структура особистості визначається тими цілями й ціннісними орієнтаціями, яких прагне людина; відповідно до цих цілей і цінностей вчений виділяє 6 основних типів особистості. Дані типи являють собою універсалії людської природи незалежно від місця і часу їх прояву, без урахування соц. умов:

1. *Теоретична людина* (науково-технічний тип) – людина, у свідомості якої панує пізнавальна настанова (пізнання істини), жага до теоретизування; систематизації своїх знань; у них переважає когнітивне ставлення до дійсності.

2. *Економічна людина* – її основний мотив – прагматичність (це практична людина, сенс дій якої не в самій діяльності, а в її корисності й ефекті).

3. *Естетична людина* – мрійниця і романтик, сутність її основної настанови – прагнення до гармонії. Цей тип підрозділяється на тих, для кого найважливішою є краса душі, природи; та на тих, хто орієнтований на споживання творів мистецтва (самі вони творцями виступають не завжди).

4. *Соціальна людина* – її провідна потреба полягає у самозреченні заради іншого; любові до людей (вона добра, чуйна та емпатійна до оточуючих).

5. *Політична людина* – провідна життєва потреба – могутність як самоцінність; влада як прагнення вести людей за собою; з ціллю оволодіти життєвими благами.

6. *Релігійна людина* – вища цінність – прагнення до єднання з Богом.

3. Прикладні психологічні типології (особистість у суспільно-політичному житті, в міжособистісних стосунках, у професійній сфері)

3.1. Типології особистості у суспільно-політичному житті (З. Фройд, Е. Фромм)

Серед рушійних сил суспільного розвитку особливого значення набувають економічні, ідеологічні і психол. фактори. Зазвичай їм відводять різну роль: так, при економічному підході першопричиною культури, релігії, ідеології вважається виключно економічні ресурси. Ідеологічний підхід вважає, що економічна поведінка, культурний розвиток переважно обумовлені релігійними та подібними їм доктринами.

Початок розповсюдження психол. підходу пов'язаний з працями **З. Фройда**, який пояснював суспільні явища причинами, похідними від інстинктивних потягів індивідів (що й розкриває його періодизація психосексуального розвитку – напр., людина з «анальними» рисами характеру прагне до накопичення грошей, бо вона сублімує підсвідоме бажання до затримки випорожнення; підсвідоме бажання людини з «оральним» характером – щоб її годували, сублімується бажання отримувати допомогу й знання тощо).

Еріх Зелігман Фромм (1900-1980) – нім. соц. психолог, філософ, соціолог – застосовував до пояснення питань суспільного життя садистично-мазохістичний тип особистості. Оскільки назва типу асоціюється із невротичними розладами, її замінили на «*авторитарний*».

<i>Психотипи (за Е. Фроммом)</i>		
<i>Авторитарний тип</i>	<i>Людина-робот</i>	<i>Активна особистість</i>
– у захваті від влади і хоче підкорятися їй, але водночас, і сам хоче мати владу, щоб підкорялися йому; – може ввести в оману така особливість типу, як: тенденція опиратися владі й відкидати будь-який вплив «згори»; – але боротьба з владою – бравада (це спроба ствердитись, подолати відчуття безсилля, але мрія підкорюватись – зберігається); – це тип «бунтівника», а не «революціонера»	– для цього типу характерний конформізм, він перестає бути самим собою, засвоюючи тип особистості, запропонований відповідно до загальноприйнятих шаблонів; – стає таким самим, як і решта і таким, яким його хочуть бачити; – при цьому людина впевнена, що вона вільна й підвладна своїй волі	– особистість зі спонтанною активністю і вільною діяльністю (творча активність і діяльність, за якої важливий не результат, а вона сама по собі; – головною складовою спонтанності є любов; – такий тип зустрічається вкрай рідко, переважно серед художників, але – це ідеал, до якого слід прагнути суспільному розвитку

3.2. Типології особистості в сфері міжособистісних стосунків (В. Шепель, К. Левін, М. Обозов)

У прикладній психології встановлено, що ефективність рішення групових завдань значною мірою залежить від типів комунікативної поведінки людей. Різні поєднання цих типів по-різному впливають на характер взаємин у групі та на їх продуктивність.

За типом комунікативної поведінки експериментально виділено 4 типи людей:

- ті, які прагнуть лідерства і здатні вирішувати завдання лише підкорюючи собі інших членів групи;
- індивідуалісти, які намагаються вирішити завдання самотійно;
- ті, які пристосовуються до групи, легко підкорюються наказам інших її членів;
- колективісти, які прагнуть вирішити завдання спільним зусиллями, приймають ініціативу інших, і самі виступають з ініціативою.

Встановлено, що найефективнішими у спільній діяльності є групи, складені з представників різних типів або тільки з колективістів.

В. Шепель запропонував типологію *рядових членів* трудового колективу (критерій: «цілеспрямована активність – пасивне функціональне пристосування»):

1. **«Колективісти»** тяжіють до спільних/колективних дій, підтримують суспільні ініціативи, живуть турботами колективу і активно взаємодіють з колегами.

2. **«Індивідуалісти»** тяжіють до самотійної роботи й відносно байдужі до справ свого колективу.

3. **«Претензійністи»** приймають активну участь у загальних заходах, самотійні й наполегливі у досягненні цілі, але наділені підвищеним марнославством, претендують на лідерство, вважають себе недооціненими, стають у позу невдоволених, захоплюються критикою більш удачливих товаришів і керівництва.

4. **«Конформісти»** – часто несамостійні в оцінках проблем колективної діяльності, орієнтуються на ставлення до цих проблем керівників, лідерів і більшості, швидко пристосовуються до наявних умов.

5. **«Пасивні»** – часто прагнуть брати активну участь у загально-колективних справах, але їм не вистачає послідовності і сили волі, тому все закінчується лише поривами, а в колективі вони займають вичікувальну позицію, байдужі як до успіхів, так і до невдач колективу.

6. **«Ізольовані»** – своїми діями чи висловлюваннями відштовхують від себе більшість товаришів, що й призводить до відокремлення їх від колективу.

К. Левін, Р. Лініт, Р. Уайт (30-ті рр. 20 ст., дослідження типів лідерства).

«Лідерство» відноситься до психол. характеристик міжособистісних відносин, що виникають по «вертикалі» як відносини домінування – підкорення.

Лідер – елемент неформальної структури групи, його висуває/обирає сама група.

«Керівництво» відноситься до соціальних характеристик відносин у групі, перш за все у плані розподілу ролей управління й підкорення.

Керівник – елемент формальної структури групи, його призначає керівник вищої ланки.

Згідно з теоріями лідерства, існують вроджені індивідуальні особливості лідера, але вони не абсолютно універсальні! Тому залежно від специфіки ситуації, групи і виконуваної діяльності, ефективними лідерами стають різні члени групи.

Узагальнення даних 100 досліджень, націлених на виявлення індивід. лідерських характеристик, дозволило з'ясувати, лише 5% загальних для всіх наукових розвідок рис:

- IQ (серед. рівень, але не найвищий) як здатність розв'язувати складні абстрактні проблеми;
- ініціативність, здатність усвідомлювати потребу у діях й відповідні мотиви;
- впевненість у собі, висока оцінка рівня компетентності і рівня домагань.

К. Левін запропонував 3 стилі лідерства (індивідуально-психологічні особливості особистості, які проявляються у виборі й реалізації управлінських дій):

1. **Автократичний** (директивний, вольовий, орієнтований на лідера і завдання) стиль полягає в одноосібному прийнятті рішень, жорсткій регламентації дій підлеглих.

2. **Демократичний** (рівноправний, консультативний, співпрацюючий) стиль – залучення підлеглих до процесу прийняття рішень, стимулювання їх активності, делегування їм повноважень.

3. **Вільний** (ліберальний, формальний, протегуючий) стиль – умовний стиль, оскільки він передбачає відсутність лідера як такого, це надання підлеглим повної свободи у прийнятті рішень.

Чисельні дослідження ефективності різних стилів лідерства не дали однакових результатів:

- К. Левін довів, що найбільш вдоволена результатами група при демократичному стилі (основна увага приділяється здібностям лідера) + має найбільше прагнення до творчості; але продуктивність групової роботи найвища при автократичному (основна увага приділяється вмотивованості, спрямованості лідера) стилі;

- у виробничих бригадах з високою продуктивністю праці і високою ціннісною єдністю ефективним стилем діяльності керівника є колегіальний; а у бригадах з високою продуктивністю праці і низькою ціннісною єдністю – директивний;

- у робочих групах, які склалися як колектив, і які розуміють свої завдання, найбільш ефективним є демократичне керівництво; якщо ж колектив не сформувався, то найефективнішим є авторитарне керівництво;

- самі підлеглі по-різному ставляться до проявів різних стилів керівництва, так 68,6% спеціалістів з високою проф. кваліфікацією надають перевагу демократичному стилю, 22,7% спеціалістів з низькою кваліфікацією – директивному стилю, 8,7% спеціалістів – ліберальному.

3.3. Типології у психології праці (Є. Клімов, Дж. Холанд, С. Стівенс, І. Майєр)

Є. Клімов основою типології вважав відмінності у предметі праці і виділив професії таких типів: «людина – людина», «людина – техніка», «людина – знакова система», «людина – художній образ», «людина – природа».

Дж. Холанд основою класифікації вважав ставлення людини до різних типів професій: практичні (токарь, агроном, інженер-технолог); соціальні (психіатр, вчитель, лікар); підприємницькі (адвокат, дипломат, завгосп); конвенційні (машиністка, бухгалтер, ревізор); дослідницькі (філософ, метеоролог, музейний працівник); художні (дизайнер, актор, художник).

С. Стівенс розробив класифікацію робітників розумової праці: *прометеї* – творчо мислячі люди, генератори ідей; *ерудити* – хранителі власної пам'яті, опоненти і тактичні противники прометеїв; *систематизатори фактів* – аналізують й класифікують інформацію; *збирачі й реєстратори фактів* – майстри опису інформації; рядові виконавці – працюють по готових методиках та інструкціям.

У класифікації простежується перехід від синтетичної інтуїтивної діяльності до аналітичної репродуктивної яка спирається на пам'ять і увагу особи.

ТЕМА 5. ДИСПОЗИЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО ВИДІЛЕННЯ
ІНДИВІДУАЛЬНИХ ВІДМІННОСТЕЙ:
ТЕОРІЯ ОСОБИСТІСНИХ РИС

Основні питання теми

1. Поняття про риси особистості ДП.
2. Перша факторна структура особистості (Г. Оллпорт і Х. Одберт).
3. Теорія рис особистості Г.А. Айзенка (3 фактори), Р.Б. Кеттелла (16 факторів), «Велика П'ятірка» (5 факторів).

Джерела

1. Диференційна психологія: навч. посібник для студентів вищ. навч. закл. / упоряд.: Ю.Ю. Федотова; Держ. заклад: відокр. підрозділ «Стахановський педагогічний коледж ЛНУ імені Тараса Шевченка». Стаханов, 2010. Лекція 5. URL: <https://studfile.net/preview/10870244/>
2. Палій А.А. Диференціальна психологія: навч. посіб. К.: Академвидав, 2010. Розділ 12. URL: <https://symboldrama.if.ua/wp-content/uploads/2020/03/a.a.-palij-dyfyrencziana-psyhologiya.pdf>
3. Титаренко Т. Сучасна психологія особистості: навч. посіб. 2-ге вид. К.: Каравела, 2023. Розділ 2. Психологічний простір особистості (конформізм, екстраверсія, інтроверсія, альтруїзм та ін.). URL: https://document.kdu.edu.ua/info_zab/053_1475.pdf
4. Шахова О.Г. Диспозиційні теорії особистості. Лекція №5 [назва з екрану]. URL: <https://nm2.univd.edu.ua/download/129668>
5. Шевчук О. Теорії особистості диспозиційного напрямку: порівняльний аналіз теоретичних конструктів та діагностичних засобів. *Психологічні перспективи*. 2019. Вип. 34. С. 249-260. URL: https://www.researchgate.net/publication/338549950_TEORII_OSOBISTOSTI_DISPOZICIJNOGO_NAPRAMKU_PORIVNALNIJ_ANALIZ_TEORETICNIH_KONSTRUKTIV_TA_DIAGNOSTICNIH_ZASOBIV

1. Поняття про риси особистості у ДП

ДП вивчає індивідуальні відмінності поведінки переважно у ракурсі кількох методологічних підходів: типологічного, диспозиційного, ситуативного, стильового, клінічного (ідіографічного). Найдовшу історію й найбільшу зрілість вивчення індивід. відмінностей та їх класифікації показали типологічний і диспозиційний підходи.

Засновником диспозиційного підходу (теорії рис особистості – далі РО) є амер. психолог *Гордон Олпорт*.

Диспозиційний підхід вивчає особистість з позиції готовності, схильності (диспозицій) людини до певної поведінки.

Диспозиція = РИСА – елемент (складова) психол. структури властивостей. РО м.б. виділені у різних психол. сферах: інтелектуальній, емоційній, мотиваційній тощо; а також можуть стосуватись різних рівнів психічного – властивості НС, властивості темпераменту, властивості характеру, властивості особистості та ін.

Прибічники цього підходу вважають, що жодна науково-обґрунтована типологія неможлива доти, поки не буде детально вивчене питання про її окремі складові, тобто, про те, якими саме особистісними рисами наділені люди, котрі увійшли до складу конкретного типу.

Риси особистості – фундаментальні, стійкі особливості поведінки індивіда, що повторюються у різних життєвих ситуаціях [Короткий словник психологічних термінів].

– існують генетичні, біологічні і фармакологічні кореляти стабільних РО, а це доводить, що РО не просто описовий конструкт, а **фундаментальні** якості людини;

– риси обов'язково **міжситуативно стійкі** (тобто повторюються у різних життєвих ситуаціях): так, кожна людина, хоча б раз у житті здійснювала добрі, чесні, шляхетні вчинки, однак, це **не означає**, що вона поводитиметься так само у майбутньому чи завжди.

– РО м.б. **сильною прогностичною ознакою поведінки** в певних випадках (Фернхем А., Хейвен П., 2001);

– РО являють собою не типові для всієї групи, а **найбільш відмітні характеристики** окремої людини (якщо порівняти РО та груповий портрет, то риса – «це така характеристика, що виходить за рамки узагальненого образу і наслідує логіку поведінки конкретної людини»);

– **стійкі** РО утворюються у результаті поступової трансформації окремих психол. особливостей (тенденцій поведінки) людини.

Дослідження Джерома Кагана (проф. Гарвардського ун-ту, США) та колег (1986, 1994): деякі новонароджені мають тенденцію вразливості чи «боязкості», яка виявляється при зустрічі з незнайомими предметами, людьми, ситуаціями. Ця тенденція зберігається в їх поведінці й надалі. У свій 1-й шкільний день «боязкі» діти, стоячи осторонь, зосереджено спостерігали за іграми своїх більш вільних, сміливих однолітків. Поступово ці психол. особливості перетворюються у стійку рису – сором'язливість, що супроводжує людину протягом всього її життя (Зімбардо Ф., 1990).

Основні ознаки/хар-ки РО як психологічного конструкту

■ за Г. Оллпортом (1937):

1. РО – реально існують у людей (це – реальне явище, а не результат теоретичних припущень).

2. Риси – більш узагальнююча якість, ніж звичка (звички, об'єднуючись, утворюють риси).

3. Риси скеровують поведінку людини (риси схиляють людину до створення ситуацій, в яких вони можуть проявитися). Так, чим більше виражена в особистості риса сумлінності, тим більш сумлінною буде її поведінка, тим частіше людина свідомо обиратиме ситуації, в яких можна виявити свою сумлінність.

4. Існування Рис можна встановити емпірично (за ними не можна просто поспостерігати, але можна виявити через опитувальники, тести).

5. Риси лише відносно не залежать одна від одної (перетинаючись, вони проявляються в ще більш узагальнених характеристиках поведінки).

6. РО – не синонім моральної чи соц. оцінки (і негативний полюс вираженості риси – це не завжди «погано», а позитивний – не завжди «добре»).

■ базові ознаки Риси за **Фаресом** і Чапліном, 1997; **А. Фернхемом** і Хейвенном, 2001:

1. РО – це не *стан*, а «певна загальна тенденція поведінки й очікувань» (МакАдамс, 1995)

(«Я вразливий» – це *стійка характеристика*; а «мене вражають твої успіхи й досягнення» – опис лише *тимчасового стану* емоційного реагування).

2. Риса має кількісний вимір.

3. Риса може мати ієрархічну (багаторівневу) структуру (більш широка риса може включати в себе кілька специфічних рис).

4. Риса стійка у часі (напр., клінічні дослідження (Мішель, Шода, 1995) довели: якщо діти мають поведінкові проблеми у віці 10 років, то вони зберігаються протягом дорослого життя. Відмінності між дітьми,

виявленими у дошкільному віці, в агресивності, домінуванні, залежності, соціабельності й сором'язливості зберігаються й у дорослому житті).

5. Риси відіграють *регуляторну* роль у поведінці людини (тобто РО виступають причинами, а поведінка – наслідком їх дії).

 Висновок: РО вважаються фундаментальними внутрішніми якостями людини, які перебувають, швидше у латентному стані, ніж мають очевидні прояви.

Обов'язковими властивостями РО виступають їх вираженість у різних людей, трансситуативність (РО індивіда проявляються у будь-яких ситуаціях) і потенційна вимірюваність (РО доступні для вимірювання за допомогою спеціально розроблених для цього опитувальників і тестів). В експериментальній психології особистості найбільш широко вивченими є такі РО, як:

- екстраверсія – інтроверсія (К. Юнг, Г. Айзенк, М. Цукерман, П. Комо);
- тривожність (Ч. Спілбергер, Ю. Ханін, Р. Лазарус Дж. Роттер, Дж. Тейлор);
- гнів (Ч. Спілбергер, С. Екхард, Кассінов, Цицарєв, Суходольський);
- активність/соціабельність/емоційність (А. Бас, Р. Пломін);
- сором'язливість (Ф. Зімбардо, А. Вебер, Дж. Каган);
- ригідність, імпульсивність тощо.

 Висновок: У сучасних дослідженнях прийнято вважати, що опис РО недостатній для розуміння і передбачення індивід. особливостей поведінки, оскільки в них описуються лише загальні аспекти прояву особистості.

 2. Перша факторна структура особистості (Г. Оллпорт (1897-1967) і Х. Одберт)

В основі диспозиційного напрямку у вивченні РО перебувають 2 ідеї:

- перша: люди мають великий набір схильностей реагувати певним чином у широкому діапазоні ситуацій (тобто мають великий набір РО);
- друга: немає двох людей – ідентичних між собою – за їх особистісними властивостями.

Г. Оллпорт припускав:

1) кожна особистість унікальна, її можна зрозуміти через визначення її рис, оскільки поведінка людини – завжди результат певної конфігурації рис;

2) розрізняється *загальні РО* (вони зустрічаються у більшості людей) й *індивідуальні РО* (притаманні лише даній людині). Єдиний шлях до розуміння унікальності – глибоке вивчення індивідуальних рис;

3) пізніше з'ясувалося, що не всі індивідуальні риси рівною мірою притаманні людині, тоді він запропонував розділити їх за ступенем представленості в поведінці:

– кардинальні риси (пронизують всю поведінку і вчинки людини; генералізовані риси; життєва пристрасть; стрижень особистості). Мало хто з людей має цю диспозицію;

– центральні риси (не такі всеохоплюючі, але яскраві характеристики людини, найбільш притаманні їй; це будівельні блоки індивідуальності). Експериментально він довів, що таких диспозицій у людини м.б. 5-10. Але діагностичного інструментарію для їх вимірювання НЕ було створено.

– вторинні риси (менш помітні, менш узагальнені, менш стійкі характеристики (особливі установки і ситуаційно обумовлені характеристики людини).

4) виділяючи риси виходив з того, що виразні особливості особистості мають відображатися у *мові* (бо те, що усвідомлюється й має значення для людей, те й отримує назву).

Словник термінів, створений Оллпортом та Одбертом (1936, на основі Нового міжнародного словника Вебстера), спочатку відображав різні характеристики людини і містив 18 тис. слів, прибравши зі списку слова, що означали здібності, фізичні особливості, деякі ситуаційні характеристики людини, автори залишили лише стійкі особливості індивіда, отримавши 4,5 тис. слів, котрі описували можливі РО.

 Висновок: Фактично, для використання у практичних цілях така класифікація не годилася, оскільки не давала уявлень про взаємодію різних рис, про причинно-наслідкові відношення. Але стала відправною точкою для наступних номотетичних досліджень структури РО (зокрема, вивчення соціобіологічної природи РО методом факторного аналізу Дж. Гілфорда і В. Цимермана, у ході якого було встановлено 13 факторів структури особистості, таких як: загальна активність, домінування, мужність, самовпевненість, врівноваженість, комунікабельність, рефлексивність, депресія, емоційність, самообмеження, об'єктивність, поступливість, співпраця).

3. Теорія рис особистості Г.Й. Айзенка (3 фактори), Р.Б. Кеттелла (16 факторів), «Велика П'ятірка» (5 факторів)

▪Трифакторна модель особистості Ганса Айзенка (1916-1997)

Г.-Й. Айзенк – британсько-німецький психолог, досліджував генетично задані РО, обумовлені різними реакціями мозку на емоційні подразнення. Виділив 3 базових фактори особистості: Е, І – Н – П. Наслідував «генетичні» традиції британської науки кін. 19 ст. (Ч. Дарвін, Ф. Гальтон).

1) Будучи переконаним у тому, що для опису варіативності людської поведінки не слід використовувати більше 3-х супер-рис, Айзенк виділив спочатку 2 основні незалежні один від одного фактори:

– Е – І (*Екстраверсія – Інтроверсія*) містить переважно комунікативну складову, означаючи або прагнення до людей і легке встановлення контакту з ними, або утруднення у спілкуванні);

– та Н (*Ней(в)ротизм* = емоційна стабільність). Але, поєднуючись, ці фактори утворюють 4 типи особистості

Чотири типи поєднання Екстраверсії й Ней(в)ротизму за Айзенком

	<i>Емоційно Стабільний</i>	<i>Емоц. Нестабільний (ней(в)ротичний)</i>
<i>Інтроверт</i>	спокійний, врівноважений, надійний, контрольований, миролюбний, уважний, турботливий, пасивний	легко підпадає під зміни настрою, тривожний, ригідний, розсудливий, песимістичний, замкнений, тихий, некоммунікбельний
<i>Екстраверт</i>	лідер, безтурботний, поступливий, веселий, чуйний, говіркий, товариський, коммунікбельний	вразливий, неспокойний, агресивний, збудливий, непостійний, імпульсивний, оптимістичний, активний

– пізніше виділив ще один фактор – *Психотизм* (сила Супер-Его), який містить, зокрема агресивність, емоційну холодність, егоцентризм, імпульсивність, асоціальність, креативність, неемпатійність.

Типологічні особливості поведінки визначає базовий фактор, що домінує у кожній людини.

2) для діагностики структури особистості Айзенк розробив кілька стандартизованих опитувальників, їх застосування на парах близнюків

засвідчило великий внесок фенотипічних факторів у мінливість Е – І; генетичну обумовленість нейротизму поки що остаточно не доведено;

3) вивчення структури особистості методом Айзенка, здійснене у багатьох країнах світу, дало схожі результати, що дозволило автору пошукати нейрофізіологічні основи цих факторів, так:

- Екстраверсія щільно пов'язана з корковою активацією (Інтроверти, будучи високо збудливими, уникають сильної стимуляції, а екстраверти, навпаки, прагнуть ситуацій, що створюють додаткову стимуляцію);

- Ней(в)ротизм відображає силу реакції автономної НС на стимули (особливо лімбічної системи, яка визначає мотивацію і вираз емоцій);

- Психотизм – можливо, він пов'язаний з ендокринною системою, продукуючою андрогени, останні, потрапляючи у кров, регулюють розвиток і збереження чоловічих статевих ознак.

16-тифакторна модель особистості Раймонда Бернарда Кеттелла (1905-1998)

Р. Кеттелл – британський та американський психолог, так само як і Г. Оллпорт вважав, що:

1) РО складають ядро структури особистості й відповідають за те, як людина поводитиметься у конкретній ситуації;

2) РО – це відносно постійні *тенденції реагувати* певним чином у різних ситуаціях та у різний час;

3) РО поділяються на загальні й унікальні, але вивчав переважно – загальні (бо унікальність особистості проявляються також в організації загальних рис); але виділяв ще й *поверхневі* (вторинні) та *породжуючі* (первинні). Первинні, у свою чергу, поділяються на:

- конституціональні, *темпераментальні* (обумовлені генетично) – визначають стиль індивід. реагування (емоційну реактивність, швидкість й енергію реакцій особистості на стимули середовища);

- *рисидібності* (визначають ефективність реагування);

- динамічні, *характерологічні* (це рушійні сили реакцій, що розвиваються під впливом досвіду і навчання). Вони утворюють *ерги* – вроджені риси, мотивуючі поведінку людини (спрямованість на боротьбу й суперництво, стадна поведінка, автономія) та *сентименти* – формуються під впливом соціокультурних норм й містять також прояви інтересів, установки.

У 40-х рр. 20 ст. Р. Кеттелл відібрав зі списку Оллпорта й Одберта ті слова, що характеризували риси людини та стійкі стани і за допомогою *експертів* об'єднав їх у синонімічні групи. У результаті він отримав 171 синонімічну групу, з яких методом факторного аналізу пізніше виділив 36 біполярних найменувань, а з них – 19 факторів для

опису особистості дорослої людини і 12 загальних факторів для опису особистості дитини («лексична гіпотеза»).

Пізніше були додані ще й такі характеристики, які, на думку Кеттелла, не могли помітити експерти і які може оцінити тільки сама людина. Всього вийшло 16 факторів, покладених в основу його неклінічного Опитувальника (16 FRQ-187), які відображали головні РО.

Повторно проаналізувавши ці фактори, вчений отримав ієрархічно-впорядковану модель структури особистості: нижній рівень складався з *первинних рис* особистості (біля 4500 прикметників) → наступний рівень – 16 *первинних факторів* → більш високий рівень – 4 *вторинних фактори* (екстраверсія – інтроверсія; тривожність – пристосованість; cortertia – pathemia (живість КГМ); незалежність – покірність) → наступний рівень – 5 факторів *третього порядку* (вони використовуються виключно у наукових дослідженнях): сила НС за збудженням; самокритичність; рівень відповідальності; турбота про самого себе; ступінь соц. адаптації.

4) особливе досягнення Р. Кеттелла – вивчив внесок середовища і спадковості у розвиток РО (розробив спец. статистичну процедуру внутрішньопарних порівнянь даних, отриманих із використанням методу близнюків. Оцінив наявність – відсутність генетичного впливу на риси, і виявив, що риси мають різну природу. Так, 2/3 варіацій інтелекту й впевненості у собі обумовлено спадковістю; в той час як вплив генетики на нейротизм і самосвідомість виявляється вполовину меншим. Отже, на думку Кеттела:

прибл. 2/3 характеристик особистості визначаються впливом оточуючого середовища і 1/3 – спадковістю

5) Р. Кетел розумів, наскільки важко спрогнозувати людську поведінку, тому розробив і запропонував використовувати для цього т. зв. *рівняння специфікації*:

$$R = f(S, P),$$

де R – специфічна зворотна реакція людини; S – стимулююча ситуація; P – структура особистості.

Рівняння специфікації показує, що характерна реакція на будь-яку ситуацію являє собою функцію від комбінації всіх рис, значущих для даної ситуації; до того ж кожна риса взаємодіє з ситуаційними факторами, які можуть на неї впливати (напр., якщо людина потрапила до емоц. збуджуючої ситуації, то у прогнозованій зворотній її реакції найбільшу вагу потрібно приписати такій рисі, як тривожність).

▪5-тифакторна модель особистості Велика П'ятірка

(кін. 80-х рр. 20 ст.)

Розроблялася у межах «лексичної моделі», продовжуючи розвідки Г. Оллпорта, Р. Кеттелла, Л. Терстоуна; Blok, 1995; Digman 1999; Goldberg, 1993.

Основна ідея підходу: всі суттєві психологічні і поведінкові відмінності обов'язково фіксуються у мові, отже, досить вивчити побутові й літературні вислови, які стосуються людського образу, щоб виявити системоутворююче ядро особистості.

Обмеження підходу: модель заснована лише на тих змінних, які найпопулярніше представлені у мові.

Структура «мовленнєвої особистості» у моделі «Велика П'ятірка» виглядає так:

Фактор	Позитивний полюс	Негативний полюс
1-й фактор Surgency, Extraversion = Енергійність, Екставерсія	товариськість, активність, впевненість у собі, наполегливість, балакучість, енергійність, домінантність	стриманість, сором'язливість, прагнення бути на самоті
2-й фактор Agreeableness = Альтруїзм, товариськість, схильність йти назустріч людям	чуйність, товариськість, готовність допомогти, доброта, м'якосердя, чутливість, всепрощення, здатність викликати довіру в інших	холодність, нетовариськість, злість, сварливість, невдячність
3-й фактор Conscientiousness = Усвідомлення, контроль імпульсивності	організованість, відповідальність, схильність планувати свої дії, ефективність дій, практичність і незалежність	необов'язковість, неохайність, забудькуватість, неорганізованість, фривольність у стосунках з оточуючими, незалежність
4-й фактор Emotional stability = Емоц. стабільність, нейротизм, негативні емоції	емоц. стабільність, спокійність, задоволеність (низький нейротизм)	напруженість, тривожність, схильність до поганого настрою, різні хвилювання і страхи (високий нейротизм)
5-й фактор Intellect, Culture = Культура, IQ, відкритість новому досвіду	широкі інтереси, розвинена уява, допитливість, оточуючі сприймають цих людей як розумних, логічних, дотепних	оточуючі сприймають цих людей як простуватих, сірих, нецікавих

Основними постулатами прибічників моделі «Велика П'ятірка» виступають:

1. Всі дорослі люди м.б. охарактеризовані специфічною комбінацією РО, які впливають на думки, почуття й поведінку (про індивідуальність).

2. Вивчені РО – це ендogenous (внутрішні) базові тенденції (про походження).

3. Риси розвиваються у дитинстві, остаточно формуються у дорослому віці і зберігають свою незмінність в адаптованих осіб (про розвиток).

4. Риси організовані ієрархічно: від вузьких і специфічних – до широких, більш загальних диспозицій (про структуру).

Цікаво, що фактори, виділені в англomовному середовищі, виявилися високою мірою ідентичними факторам, виокремленим у Данії, Японії, Китаї і ще 9 неанглomовних країнах (процедура вивчення не змінювалася); а у східнослов'янських та корейській мові відтворення Великої П'ятірки було на порядок гіршим (*Saucier & Lewis Goldberg, 2001*).

Так, у слов'янських культурах на 1-му місці перебуває фактор моральної оцінки особистості (товариськість, згода), а в англо-американській – фактор динамізму (екстраверсія, енергійність).

 Висновок: важливо усвідомлювати, що теорія рис – це «проміжний» між типологічним та ідіографічним (клінічним) підхід до вивчення психології індивід. відмінностей.

Однак, будь-яка теорія має свої обмеження, котрі часто задають рамки її евристичних можливостей. Тому, визначаючи рису як ситуаційно стійкий прояв, слід і це твердження піддавати сумніву.

ТЕМА 6. СТИЛЬОВИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ВІДМІННОСТЕЙ

Основні питання теми

1. Поняття про стиль як інтегральну характеристику своєрідності життєдіяльності людини.
2. Когнітивні стилі.
3. Стилi навчальної діяльності студентів.
4. Життєві стилі особистості та самоактуалізація.

Джерела

1. Диференційна психологія: навч. посібник для студентів вищ. навч. закл. / упоряд.: Ю.Ю. Федотова; Держ. заклад: відокр. підрозділ «Стахановський педагогічний коледж ЛНУ імені Тараса Шевченка». Стаханов, 2010. Лекція 4. URL: <https://studfile.net/preview/10870244/>
2. Заболотна Н.М. Когнітивний стиль «гнучкість – ригідність пізнавального контролю» в структурі стильової організації інтелектуальної діяльності студентів. *Проблеми сучасної психології*. 2015. Вип. 30. С. 199-209. URL: <https://journals.urau.ua/index.php/2227-6246/article/view/158051/157392>
3. Карапетрова О.В. Диференціальна психологія: навч.-метод. посіб. Бердянськ: БДПУ, 2014. П. 3.4. (когнітивні стилі і стиль діяльності як детермінанти індивід. відмін.). URL: <https://ru.scribd.com/document/623487222/Karapetrova-O-V-Dyferentsial%CA%B9na-psykholohiya>
4. Палій А.А. Диференціальна психологія: курс лекцій. 2-ге вид, випр. і доп. К., 2010. Розділ 9 (когнітивні стилі); пп. 10.2 (стиль діял-ті), 10.5 (копінги), 10.6 (стиль життя).
5. Туриніна О.Л., Варлакова Є.О. Диференціальна психологія: навч.-мтод. посіб. К.: ДП «Видавничий дім “Персонал”», 2012. Тема 9.

1. Поняття про стиль як інтегральну характеристику своєрідності життєдіяльності людини

«Стиль» – міждисциплінарне поняття (стиль життя, поведінки, розумової діяльності, керівництва, навчання, викладання, спілкування, наукової, проф. діяльності), котре застосовують, якщо хочуть підкреслити, **чим саме дане явище відрізняється від інших схожих**. Отже, поняття «стиль» стає диференціюючим і використовується *неоднозначно*.

Варіанти визначення:

– **стиль** – варіативні способи взаємодії людини зі світом (С. Нартова-Бочавер);

– **Адлер** ввів поняття «стиль життя» – стійка характеристика ієрархії життєвих цілей і способів їх досягнення, яким віддає перевагу індивід; унікальне поєднання рис, способів поведінки і звичок, які визначають неповторну картину існування людини у світі; а також підходи, якими вона користується при вирішенні життєвих проблем;

– **когнітивна психологія** – інструментальна особливість переробки інформації людиною;

– **стиль діяльності** – система найефективніших прийомів і способів організації своєї діяльності; **стійка система особливостей діяльності і поведінки** (Є. Клімов, В. Мерлін);

– **індивід. стиль** – вся система відмінних ознак діяльності даної людини, обумовлених особливостями її особистості (Є. Клімов)

Г. Олпорт (1937) писав про стиль як про манеру поведінки, або манеру здійснення адаптивних дій. Стиль – характеристика системи операцій, до якої особистість схильна через свої індивід. властивості.

У сучасній психологічній науці у стилі переплетені як об'єктивні, так і суб'єктивні фактори життя людини. Вперше описано **А. Адлером** (1926): стиль життя формується у 4-5-річному віці під впливом властивостей організму й умов виховання. Але й він ототожнював поняття «стиль», «характер», «особистість», наслідуючи Бюфона.

Стиль життя – стійкий і проявляється у вирішенні людиною основних життєвих завдань (у сфері роботи, дружби і любові).

Відбувається взаємний вплив вирішуваних завдань одне на одного і на стиль життя; постійність стилю впливає на постійність особистості.

Переваги і недоліки стильового підходу

Переваги стильового підходу:

1) можливість *безпосереднього спостереження* за проявами стилів (напр., стилю спілкування, діяльності, керівництва). Якщо риси особистості тільки з невеликою долею вірогідності можуть проявлятися у поведінці чи впливати на діяльність, то стилі виступають невід'ємною їх частиною, обумовлюючи її результат. Через це окремі дослідники вважають, що прогноз, заснований на знанні стилю, більш надійний, ніж на основі особистісних рис;

2) *широта впливу* стилів на поведінку людини. Особливо це стосується когнітивних стилів, оскільки вони пов'язані з обробкою будь-якої отриманої інформації. Це дозволяє виявляти когнітивні стилі за допомогою порівняно простих тестових завдань, а потім здійснювати прогноз відносно поведінки людини у різноманітних ситуаціях;

3) стилі пов'язують окремі особистісні характеристики в єдиний *симптомокомплекс*.

Проблеми стильового підходу:

1) не виправдано *широке використання поняття* стилю для позначення будь-яких індивід. відмінностей, так втрачаються критерії специфікації. Якщо *стилі – це завжди індивід. відмінності, то індивід. відмінності – не завжди є стилями*;

2) *співвідношення стильових і рівневих характеристик особистості*. Спочатку вважалося, що стилі рівноцінні і будь-який з них повинен привести до успіху. Однак пізніше встановили, що жоден зі стилів не є універсально хорошим чи абсолютно непридатним, швидше за все, йдеться про відповідність стилю вимогам ситуації, тому *кожен стиль може в якійсь ситуації виявитися оптимальним*;

3) невідома відповідь на питання *про мінливість* стилю (як протягом життя, так і протягом короткого часу за умови цілеспрямованого впливу (психотерапії, тренінгу). Відомо, що деякі стилі залишаються незмінними протягом життя без впливу психотерапії (напр., стиль життя), а деякі – змінюються (окремі когнітивні стилі).

Висновок: незважаючи на наявні труднощі, вважається, що стильовий підхід у дослідженні особистості має хороші перспективи розвитку, які пов'язані з розширенням репертуару стильових характеристик, з накопиченням емпіричного матеріалу й поглибленням теоретичних уявлень про природу стилів та їх вплив на поведінку людини.

2. Когнітивні стилі

Ідею про існування стійких відмінностей у способах сприйняття і мислення сформулював в 1951 р. *Дж. Клейн*, а поняття «когнітивний стиль» запропонував америк. психолог *Р. Гарднер*, але почав використовувати ще *А. Адлер*. Якісна зміна знань про когнітивний стиль починається з робіт психолога Принстонського університету (США) *Генрі Уїткіна* (Witkin, 1964). Він збагатив уявлення гештальт-психології про поле (предметне і соціальне оточення людини) і польову поведінку ідеєю індивідуальних відмінностей. Когнітивний стиль, на його думку, відображаючи різні аспекти функціонування пізнавальної сфери, залишається *стабільною індивідуальною характеристикою способів взаємодії людини з інформаційним полем*.

Когнітивні стилі забезпечують (А. Палій):

- індивідуальні відмінності в сприйнятті, аналізі, категоризації і відтворенні інформації;
- реалістичні форми відображення дійсності;
- найоптимальніший для даної особистості тип інтелектуальної адаптації в певній життєвій ситуації (Р. Гарднер, Ф. Хольцман, Р. Шлезінгер та ін.);
- основу для прогнозу індивідуальної поведінки людини.

Дослідження когнітивних стилів відбувалося в межах більш широкого наукового напрямку «New Look» (з 50-х років 20 ст.). Представники «Нового погляду», відмовились від пошуку загальних закономірностей перебігу перцептивних процесів і стали вивчати їх індивідуальні відмінності. Критикуючи ігнорування активності суб'єкта у сприйманні та переробці інформації, вони зосередились на аналізі мотиваційно-особистісних чинників перцепції та виявили в індивідуальних особливостях сприймання відображення стабільних властивостей особистості (Н. Заболотна). Після чого когнітивний стиль стали розглядати у 2-х значеннях:

- у *широкому* значенні когнітивний стиль – це характерний для особистості спосіб вивчення реальності, у *вузькому* значенні – це індивідуально-своєрідні способи переробки інформації про своє оточення (це про вивчення механізмів індивідуальних відмінностей між людьми в способах пізнання навколишньої дійсності).

Психологічна характеристика основних когнітивних стилів
(А. Палій)

У сучасній зарубіжній і вітчизняній літературі можна зустріти близько двох десятків різних когнітивних стилів. Перш за все зупинимось на розгляді тих, які складають основу феноменології стильового підходу.

Стильовий параметр/ дослідник/рік	Спочатку вивчення когн. ст. прив'язувалося до процедури їх вимірювання	Змістовна характеристика когнітивних стилів / індивідуальні відмінності IQ-ної поведінки
Полезалежність – полеНЕзалежність Генрі Уїткін, 1948; 1974; 1977	Вивчення ефекту «фігура – фон» у тестах просторової орієнтації та ефекту «частина – ціле» у перцептивних тестах. Т.зв. тест «Рейки і рамки» (Уїткін, 1948). Досліджуваному, який перебував у темній кімнаті, демонстрували підсвічену рамку, з рейкою (стержнем) всередині. Розташування рамки й рейки експериментатор змінював за допомогою спец. програми. Досліджуваний мав привести рейку у вертикальне становище відносно землі. Одні респонденти при цьому орієнтувалися на розташування рамки, чи зорові враження (ПЗ); інші – на пропріоцептивні враження – на розташування свого тіла (ПНЗ). Контроль зорового поля за рахунок опори на внутрішній досвід і легке виділення частини зі складної фігури – поленеалежність (ПНЗ), а орієнтація на зовнішнє видиме поле і виникнення труднощів при виділенні частин із цілого – полезалежність (ПЗ). Методика «Включені фігури» (необхідно виокремити просту фігуру із структури складної).	1) у навчальній діяльності: – ПЗ особи – спостерігачі; провідну роль виконує зовнішнє підкріплення; – ПНЗ – активні учасники, а не глядачі; провідну роль виконує внутрішня мотивація (Уїткін, Мур, 1977); – ПНЗ більш академічно успішні; краще генералізують і переносять знання, обирають більш раціональні стратегії запам'ятовування і відтворення матеріалу; 2) у складних видах IQ-ної діяльності (напр., у структуруванні текстів): – ПНЗ успішні у роботі з текстами, які вимагають переструктурування і реорганізації (конспектуючи лекцію, вони скорочували кількість слів, перефразовували думки, структуруючи текст за допомогою абзаців, підкреслювань, виділення кольором); 3) у міжособистісних стосунках: – ПЗ особи – більш чутливі до соц. інформації, доброзичливі і товариські, тримають коротшу фізичну дистанцію при спілкуванні; вони чекають підтримки оточуючих.

Стильовий параметр/ дослідник/рік	Спочатку вивчення когн. ст. прив'язувалося до процедури їх вимірювання	Змістовна характеристика когнітивних стилів / індивідуальні відмінності IQ-ної поведінки
	Тест «Адаптивна гнучкість» Дж. Гілфорда (задачі на кмітливість: респондент повинен знайти суперечність у проблемній ситуації або змінити задане розташування сірників, щоб отримати певну геометричну фігуру). Шкали Векслера («Кубики» і «Складання фігур») – просторові субтести.	Присутність інших людей інтенсифікує їх діяльність. Вони легше ладнають з людьми, успішніше вирішують конфліктні ситуації, рідше виказують негативне ставлення до оточуючих; схильні змінювати свої погляди у напрямі позиції авторитетів (Уїткін, Гудінаф, 1977). Отже, когніт. стиль має біполярну природу: полюс ПНЗ свідчить про IQ-ну компетентність, а полюс ПЗ – про соціальну компетентність. ПЗ особи орієнтовані на зовнішні соц. фактори, ПНЗ – на внутрішні фактори. 4) у симптомокомплексі: – ПЗ тип характеризується як: синтетичний, «зоровий» (швидко впізнає й орієнтується), соц. конформний, успішний у взаєминах, але зі слабким самоконтролем; – ПНЗ характеризується як: аналітичний, вербалізуючий, повільно впізнаючий; гнучкий, схильний до лідерства, незалежний, більш замкнений й обережний (Лібін, 2006; Холодна, 2002)

Стильовий параметр/ дослідник/рік	Спочатку вивчення когн. ст. прив'язувалося до процедури їх вимірювання	Змістовна характеристика когнітивних стилів / індивідуальні відмінності IQ-ної поведінки
Вузькість – широта або аналітичність (пошук відмінностей в ряді об'єктів) – синтетичність (пошук схожості у ряді об'єктів), за термінологією вітчизняних вчених: Вольдемара Колги, Марини Холодної R. Gardner (1953); R. Gardner, Holzman, Klein, Lipton, Spence, 1959; 1962	– ТАТ; – «Симетричні фігури», тест Баррона-Уелша – Тест «Способи використання предмету» Гілфорда (Gardner et al., 1959; Gardner, Schoen, 1970). – Тест «Вільне сортування об'єктів». Зміст: респонденту даються об'єкти (слова, малюнки, фото людей тощо) і пропонується їх розсортувати по групах так, як він вважає правильним. При цьому наголошується, що завдання не має правильного рішення. Особи з високою понятійною диференційованістю («синтетики») утворюють більшу кількість груп незалежно від змісту сортованого матеріалу (Лібін, 2006; Холодна, 2002; Колга, 1976). – «Чорнильні плями» Роршаха	1) жорсткість критерію при визначенні схожості – відмінності між об'єктами (мало або багато критеріїв використовує людина; – демонструє деталізовані або – більш узагальнені критерії оцінки об'єктів); 2) за Гарднером, вузький діапазон еквівалентності (аналітичність) співвідноситься з такими особливостями IQ-ної діяльності: – близькістю вільних асоціацій до слова-стимулу; – буквальністю відтворення і меншою оригінальністю в розповідях по ТАТ; – наближенням своїх оцінок до деякої середньої величини; – схильністю пропонувати одноманітні відповіді при виконанні тесту «Способи використання предмету» Гілфорда; – «синтетики» в тесті Роршаха дають більше відповідей у зв'язку з різними аспектами людського життя, більше виділяють цілісних людських фігур, у них більш відповідей типу «людські рухи» (Gardner et al., 1959).

Стильовий параметр/ дослідник/рік	Спочатку вивчення когн. ст. прив'язувалося до процедури їх вимірювання	Змістовна характеристика когнітивних стилів / індивідуальні відмінності IQ-ної поведінки
		– при описі картинок ТАТ у «синтетиків» переважає звернення у минуле, тобто орієнтація на пошук причин того, що відбувається. 3) за В. Колгою, у школярів: – «аналітичність» співвідноситься з нижчими показниками мимовільного і довільного запам'ятовування, пізнавальною ригідністю, низьким темпом навчуваності й низькою навчальною успішністю; – «синтетичність» сприяє прояву допитливості, здатності оперувати більш узагальненими понятійними структурами, тоді як «аналітичність» – сприяє точності.
Простота – складність (кількість незалежних конструктів, якими користується людина, оцінюючи події чи інших осіб) Джордж Келлі, Дж. Б'єрі, 1955; Лібін, Парліс, 1998	Репертуарний тест Джорджа Александра Келлі (вимірює параметр когнітивної складності). Досліджуваному пропонується порівнювати між собою, напр., своїх знайомих за обраними ним самим ознаками, й оцінювати ступінь схожості між ними. Ступінь когн. складності людини визначається за кількістю факторів, що виділилися у ході факторного аналізу (Лібін, 2006; Холодна, 2002).	Когнітивно прості і складні особистості по-різному сприймають інших людей, різною мірою змінюють свою думку про людину під впливом додаткової інформації, різною мірою інтегрують суперечливу інформацію про інших людей, відрізняються з погляду позитивності їх оцінки (Холодна, 1992; Шкуратова, 1994).

Стильовий параметр/ дослідник/рік	Спочатку вивчення когн. ст. прив'язувалося до процедури їх вимірювання	Змістовна характеристика когнітивних стилів / індивідуальні відмінності IQ-ної поведінки
		Зв'язок цього параметру з різними особистісними і поведінковими проявами суперечливий. Одні автори відзначають, що полюс когнітивної складності пов'язаний з більшою точністю в оцінці себе та інших людей, більшою ефективністю у спілкуванні, успішністю рішення IQ-них задач. Інші ж констатують його співвіднесеність з тривожністю, догматизмом, ригідністю, меншою соціальною адаптованістю.
Ригідність – гнучкість (пізнавального контролю) – довільна/ мимовільна регуляція когнітивн. діяльності; швидкість перемикавання з однієї пізнавальної функції на іншу в ситуації когнітивного конфлікту ГарднерР., Holzman P., Klein G., Linton H., 1959; Broverman, 1960	Тест Струпа Респонденту пропонують: – у 1-й серії прочитати на картках назви 4-х основних кольорів (напр., червоний, синій, зелений, жовтий); – у 2-й серії – назвати колір, яким розфарбовані зірочки (ті ж самі чотири кольори); – у 3-й серії – прочитати слово, що означає певний колір, але надруковане іншим кольором (напр., слово «синій» надруковано червоним, слово «жовтий» – зеленим), що уповільнювало читання слів. Чим більша різниця між швидкістю виконання перших двох і третьої проб, тим більше виражена	1) за А. Дженсеном і У. Ровером (1966), лабільні випробувані демонструють: – велику швидкість у теплінг-тесті; – краще виконують прості арифметичні операції в умовах перешкод; – більш успішні в навчанні, ПНЗ. 2) за Колгою, ригідні учні 6-х кл. мають: – низькі показники продуктивності мимовільного і довільного запам'ятовування; – нижчу навчальну успішність. 3) за Riemann, McNally, 1995: – при модифікації методики Струпа (назви кольорів замінювалися словами,

Стильовий параметр/ дослідник/рік	Спочатку вивчення когн. ст. прив'язувалося до процедури їх вимірювання	Змістовна характеристика когнітивних стилів / індивідуальні відмінності IQ-ної поведінки
	інтерференція (тобто, більша ригідність (вузькість) пізнавального контролю) (Холодна, 2002; Єгорова, 1997)	пов'язаними з позитивним, негативним або нейтральним станами) слова з позитивним і негативним емоційним змістом викликали значно більший ефект інтерференції. Інтерференція – з'являється у процесі навчання, коли відбувається взаємодія між новим матеріалом і вже наявними спогадами, що негативно впливає на засвоєння нового матеріалу.
Згладжування – загострення (збереження у пам'яті матеріалу, що запам'ятався) Р. Holzman і R. Gardner, 1960 р.	Методика «Послідовність малюнків» Досліджуваному послідовно пред'являли 60 малюнків, на яких від малюнка до малюнка зникали деталі. Загострення виявлялося у швидкості, з якою респондент помічав зникнення деталей. Чим вища швидкість, тим більш виражене загострення (Холодна, 2002)	У «згладжувачів» збереження матеріалу супроводжується його спрощенням, втратою деталей, випаданням тих або інших фрагментів. У пам'яті «загострювачів» відбувається виділення, підкреслення специфічних деталей і рис матеріалу, запам'ятовується (Holzman, Gardner, 1960). Для «згладжувачів» характерні такі особистісні риси, як: пасивність, консерватизм, відсутність почуття суперництва.
Імпульсивність – рефлексивність (швидкість прийняття рішень в умовах невизначеності; когнітивний темп) Джером Каган, 1966 р.	Процедура вимірювання: досліджуваному показують зображення якогось знайомого предмета (фігури-еталону) і пропонують знайти серед восьми майже ідентичних зображень лише одно,	Імпульсивні особи швидко приймають рішення, при цьому гіпотези висуваються без достатньої їх перевірки й без урахування всіх можливих альтернатив.

Стильовий параметр/ дослідник/ рік	Спочатку вивчення когн. ст. прив'язувалося до процедури їх вимірювання	Змістова характеристика когнітивних стилів / індивідуальні відмінності IQ-ної поведінки
	яке в усіх деталях співпадає з еталонним. Імпульсивні – реагують швидко без ретельного аналізу можливих альтернатив; рефлексивні – ретельно перевіряють гіпотези, реагують повільніше (Лібін, 2006; Холодна, 2002)	Рефлексивні мають: – сповільнений <i>темп прийняття</i> рішень, при цьому гіпотези багато разів уточнюються на основі ретельного попереднього вивчення властивостей альтернатив; – такі особливості <i>IQ-ної діяльності</i> (в імпульсивних – протилежні особливості): використання продуктивніших стратегій рішення задач; вищий рівень метапам'яті (інтроспективні знання про особливості власних стратегій запам'ятовування); ПНЗ; високі показники навчальної успішності, відсутність труднощів у читанні, зрілість мови, вираженість вербального контролю за своєю поведінкою (Холодна М., 1990)

 Висновок: останніми роками в дослідженнях когнітивних стилів з'явився ряд нових тенденцій.

По-перше, розширився перелік тих індивідуальних відмінностей, які розглядаються як когнітивні стилі. Так, до когнітивних стилів стали відносити: конвергентність – дивергентність (вузький, фокусований, логічний або широкий, відкритий, асоціативний спосіб вирішення проблем); внутрішній – зовнішній локус контролю (відмінності в орієнтаціях на себе або на чинники оточення); адаптивний – інноваційний стилі (перевага конвенціональних, відомих процедур або схильність переформулювати, виділяти нові перспективи при вирішенні проблем) (Kirton, 1994), вербалізацію – візуалізацію (надання переваги у використанні вербальної або візуально стратегій в процесі переробки інформації).

По-друге, спостерігається тенденція розширення значення терміну поняття «стиль». У стильових дослідженнях, разом з когнітивними стилями, стали виділяти стилі інтелектуальної діяльності, характеризують індивідуальні відмінності між людьми в характері постановки й рішення проблем (Sternberg, 1997; Стернберг, Григоренко, 1996; 1997), а також «стилі учіння», що виявляються в наданні переваги певним способам навчальної діяльності школярів (Лу Лівер, 1995; Rayner, Riding, 1997).

3. Стилi навчальної діяльності студентів

Стиль навчання – це індивідуально-своєрідні способи засвоєння інформації у навчальній діяльності. Всі стилі навчальної діяльності, наявні у психол. літературі, можна умовно віднести до **2 підходів**.

▪ *Дихотомічний* (виділяється *одна суттєва* для навч. діяльності *ознака* (шкала) і всіх людей за даною ознакою відносять до одного чи іншого полюсу шкали). Найпопулярнішими шкалами виступають: «*активність – рефлексивність*», «*практики – теоретики*», «*наочність – понятійність*», «*дискурсія – інтуїція*».

Шкала «*активність – рефлексивність*»

Активні студенти сприймають інформацію у процесі активної діяльності (напр., приймаючи участь у дискусії з теми чи пояснюючи щось іншим). Вони спочатку роблять, а потім обмірковують; більш схильні до групової роботи.

Рефлексивні студенти спочатку обмірковують отриману інформацію, детально аналізуючи кожен дрібничку, а потім користуються нею. Більш схильні до роботи на самоті.

Шкала «*практики – теоретики*»

Практики орієнтуються на факти; *теоретики* – на абстрактні теорії. *Практики* – зазвичай вирішують проблеми за допомогою перевірених прикладних методів, спокійно реагують на безліч деталей, добре запам'ятовують факти; *теоретики* – схильні до абстракцій, концепцій і математичних формул. *Практики* – більш уважні, прагматичні, відмовляються виконувати завдання, не пов'язані з реальними проблемами, теоретичний матеріал сприймається лише тоді, коли він підкріплюється реальними життєвими прикладами, випадками з практики; *теоретики* не люблять надмірно спрощену інформацію, яка потребує постійного запам'ятовування й рутинних підрахунків.

Шкала «*наочність – понятійність*»

Орієнтовані на *наочність візуалайзери* краще запам'ятовують й оперують тим, що бачать (малюнки, презентації, діаграми, таблиці). Якщо у новому матеріалі мало ілюстрацій, то візуали мають використовувати додаткову інформацію (ел. енциклопедії, атласи, альбоми).

Орієнтовані на *поняття вербалайзери*, впевненіше почуваються у світі слів, щоб краще запам'ятовувати, їм рекомендується робити короткі нотатки з висновками.

Шкала «*дискурсія – інтуїція*»

Дискурсиви (люди, які краще лінійно засвоюють інформацію: вона поступає окремими послідовними порціями, кожна з яких логічно витікає з попередньої):

- схильні до аналітичного методу дослідження, логічним побудовам, раціональної поведінки, IQ-ної творчості;
- вирішують проблеми, спираючись на логіку;
- більш успішні у навчанні;
- важко сприймають лекції викладачів-інтуїтивів, бо вони не розуміють логіку подачі матеріалу. Тому викладач повинен чітко планувати лекцію, ділити її на логічні складові й посилатися на першоджерела.

Інтуїтиви (глобалісти):

- засвоюють інформацію великими об'ємами, практично несвідомо; схильні до безперервного, цілісного (інтегрального) надання інформації, синтетичного методу дослідження, інтуїтивному пошуку, художньої творчості;
- вирішують проблеми швидше, але не можуть пояснити, як саме це зробили;
- навчаються «нестабільно» (можуть «завалити іспит», але незамінні у груповій роботі)

▪**Структурно-функціональний** (виділяються основні етапи і функції діяльності). Наразі у західній науці пануючою є модель навчання, заснованого на досвіді (*Девіда Колба* (1984). Колб виокремлює 4 етапи навчання:

1. Конкретний досвід.
2. Спостереження й рефлексія (людина розглядає нові знання з позиції попереднього досвіду).
3. Утворення абстрактних понять (використовуючи логіку, людина намагається знайти відповіді: формулює гіпотези, робить

узагальнюючі висновки; планує; розробляє шляхи вирішення проблеми).

4. Випробування знань у нових ситуаціях (активно експериментує з отриманими знаннями, перевіряє гіпотези, шукає способи реального застосування нових знань).

За допомогою спец. розробленого опитувальника («Learning Styles Inventory» (LSI)) Д.Колб виділив 4 стилі навчання: *конвергуючий – дивергуючий, асимілюючий – акомодуючий*. На думку вченого, кожна людина має власний інд. стиль навчання, що являє собою поєднання (змішування) у різних пропорціях цих 4-х основних стилів.

Характеристика основних типів навчальної діяльності за Д. Колбом [Ільїн Є., 2004]

<i>Тип</i>	<i>Спосіб збору і переробки інформ.</i>	<i>Сильні сторони типу</i>	<i>Специфіка навч. діяльності</i>
Акомодатор («який може пристосуватися») Accommodators	конкретний досвід + активне експериментування	– схильність діяти, втілювати плани, експериментувати, отримувати новий досвід; – рушійною силою виступає ? «А що буде, якщо я зроблю це?» – схильні до ризику; – проблеми вирішують інтуїтивно, краще від інших пристосовуються у критичних ситуаціях, коли реагувати треба моментально; – якщо теорія/плани не узгоджуються з фактами, то теорія відкидається, вони вірять фактам; – невимушені у спілкуванні, інколи – нетерплячі, напористі	1. Бажано, щоб методи навчання сприяли самостійним відкриттям. 2. Вони активні учасники навчання. 3. Викладач має бути готовим до питань, типу: «А що, якщо...?», «А чому – ні?»

<i>Тип</i>	<i>Спосіб збору і переробки інформ.</i>	<i>Сильні сторони типу</i>	<i>Специфіка навч. діяльності</i>
Дивергатор («який знайшов невідповідності») Divergers	конкретний досвід + рефлексивне спостереження	– мають творче, образне мислення; – рушійною силою виступає ? «Чому?» – розглядають й аналізують ситуацію з усіх боків; – краще від ін. працюють у ситуаціях, коли потрібна генерація ідей (напр., у «мозкових штурмах»); – потребують детальної, системної, аргументованої інформації; – креативні, емоційні, зацікавлені в людях; – мають широкі культурні інтереси	1. Висувають високі вимоги до рівня освіти. 2. Викладач повинен уміти взаємодіяти зі студентами. 3. Викладач має вміти до аргументованих відповідей на ??? цих студентів.
Асимілятор* («який засвоює, уподібнює») Assimilators	рефлексивне спостереження + абстрактна концептуалізація	– здатність створювати теоретичні моделі; – рушійною силою виступає ? «Що це означає?» – вправно володіють індуктивною аргументацією (від фактів – до висновків, особливо ефективна у молодіжній (18-23 роки) та жіночій аудиторії); – якщо теорія/плани не узгоджується з фактами, – факти будуть повторно перевірені або проігноровані; – люблять точну, організовану інформацію, поважають думку спеціаліста;	1. Висувають високі вимоги до обізнаності й професійності викладача – фундаментальності його знань. 2. Викладач повинен вміти чітко обґрунтовувати, аргументувати матеріал. 3. Не звертають особливої уваги на стиль взаємодії викладача із студентами.

Тип	Спосіб збору і переробки інформ.	Сильні сторони типу	Специфіка навч. діяльності
		– цікавляться абстрактними поняттями, найважливіше, щоб теорія була логічно надійною і точною; – мало орієнтовані на людей	
Конвергатор («який наближається, сходиться») Convergents	абстрактна концептуалізація + активне експериментування	– здатність практично реалізувати ідеї; вони досягають успіху в ситуаціях, де є лише одна правильна відповідь; – рушійною силою виступає ? «Як?» – вправно використовують дедуктивно-гіпотетичну аргументацію, що сприяє фокусуванню на специфічних проблемах; – підвищену увагу приділяють практичній корисності інформації та її системності; – малоемоційні, надають перевагу роботі з речами, а не з людьми	1. Освіта по можливості має бути діалоговою. 2. Звертає увагу на корисність і технологічність інформації. 3. Не переймається стосунками з викладачами.

***Філбін М.** з колегами (1995) зазначають, що 48% чоловіків виявляють асимілюючий стиль і лише 8% – дивергуючий. Серед жінок 20% – асимілюючий, 22% – акомодуючий, 29% – дивергуючий і 29% – конвергуючий стилі.

Модель Д. Колба стала основою для досліджень, проведених **П. Хоні та А. Мемфордом** (1992). Вони розробили опитувальник «Learning Styles Questionnaire» і запропонували класифікація стилів навч. діял-сті, що вважається найбільш зручною і розповсюдженою. Згодом, зазначену класифікацію дещо спростили дослідники **А. Furnham та Т. Miller** (1999).

Класифікація стилів навчальної діяльності

Стиль навч. діяльності	Характеристика за П. Хоні та А. Мемфордом (1992)	Хар-ка за А. Furnham та T. Miller (1999)
<i>Діяч/Активіст</i>	Не схильний до догматизму, з ентузіазмом сприймає будь-який новий досвід. Не любить будувати довготривалі плани та неглибоко засвоює інформацію. Комунікабельний, завжди перебуває у центрі подій. Гнучко мислить, хоча й діє дещо імпульсивно.	Імпульсивний, націлений на пошук відчуттів, екстраверт
<i>Рефлексуючий</i>	Більш обережний, ретельно обмірковує ситуацію, перш ніж діяти. Створює враження дещо відчуженого й холодного, однак він методичний, прислухається до всіх думок. Негативний бік: він повільно приймає рішення й недостатньо наполегливий.	Обережний, методичний (скрупульозний) інтроверт
<i>Теоретик</i>	Має аналітичний склад розуму, любить пропонувати моделі й теорії; потребує ясності й логічності в усьому. Методологічно й впорядковано набуває знання, надає перевагу об'єктивній, перевірній інформації. Слабким боком виступає нетерпимість до неясності й неоднозначності.	Об'єктивний, раціональний інтелігент
<i>Прагматик</i>	Любить вирішувати проблеми, має практичний склад розуму. Експериментує з новими ідеями чи стратегіями вирішення проблеми, яку сприймають як випробування Структуроване обговорення для них цінніше, ніж відкрите. Недоліки: акцентується на практичному боці питання, ігноруючи теоретичний бік; часто обирає зручний, а не оптимальний варіант вирішення проблеми.	Практичний, орієнтований на доцільне, реаліст

Висновки: студент навчається успішніше й легше, якщо у нього сформований індивід. стиль навчальної діяльності, відповідний його природним даним. Труднощі виникають, коли викладач, зневажаючи індивідуальні навчальні особливості студента, вимагає від нього «копіювання» власних дій. Крім малопродуктивності діяльності, наявна небезпека, що студент засвоїть стиль, що не відповідає його особистісним особливостям, і в подальшому це викликатиме у нього дискомфорт, зменшувати результативність діяльності.

Поряд з тим, формування індивідуального стилю навчальної діяльності дозволяє студентам знайти свої специфічні, оптимальні способи пристосування до навчальних ситуацій. І не лише до них, оскільки майбутня професійна діяльність визріває у складі актуальної навчально-професійної.

4. Життєві стилі особистості та самоактуалізація

Життєві стилі за А. Адлером. *Стиль життя* – стійка характеристика ієрархії життєвих цілей і способів їх досягнення, яким віддає перевагу індивід (Адлер А., 1926).

А. Адлер використовував для ілюстрації поняття «життєвий стиль» такий образ: «Якщо ми порівнюємо сосну, яка росте у долині, із сосною, яка укорінилася на вершині гори, ми побачимо, що вони ростуть по-різному. Це дерева одного й того ж виду, але їх життєві стилі різні. *Стиль життя* дерева – це його *індивідуальність*, котра виражається і формується у певному оточенні.

Розпізнається стиль тоді, коли ми бачимо, що внаслідок оточення він не співпадає з нашими очікуваннями і ми водночас розуміємо, що у кожного дерева є своя модель життєвої поведінки, а не просто одні механічні реакції на оточення.

В основному, це справедливо і для людини. Перед нами життєвий стиль в певних умовах... і його слід аналізувати у зв'язку з обставинами, оскільки зі зміною обставин змінюється й свідомість. Поки людина знаходиться у сприятливій ситуації, ми не можемо впевнено судити про стиль її життя.

Однак у нових ситуаціях, коли людина стикається з *труднощами*, *стиль життя* вимальовується ясно й *чітко...*» (Адлер А. Наука жити. К.: Port-Royal, 1997. С. 71).

На думку А. Адлера стиль життя:

– присутній завжди, але виявляється лише при зіткненні людини з життєвими проблемами;

- формується у дитинстві під впливом життєвих труднощів і ґрунтується на прагненні до мети, остаточно закріплюючись до 4-5 років;

- у дорослому житті він лише фіксується і зберігається; що дає можливість (лише досвідченим психологам!!!) передбачати людську поведінку;

- його можна визначити за порядком народження дітей в сім'ї: наприклад, старші діти завжди переживають ревності відносно молодших і тому вимушені самостверджуватися спочатку в сім'ї, а потім – і у великому соціумі (однак, у сучасній психології вирішальне значення порядку народження є суперечливим) [Палій А., с. 551];

- він стійкий і виявляється у вирішенні людиною 3-х основних взаємовпливаючих життєвих завдань/проблем, пов'язаних з *роботою, дружбою і любов'ю/шлюбом* (бо саме в них людина виявляє відчуття глибинної сутності життя);

- стійкість життєвого стилю і визначає постійність (*стійкість*) *особистості* і полягає у виборі унікальної фінальної мети життя (мета – основа формування життєвого стилю) ;

- незважаючи на *неповторність* життєвого стилю у кожної людини, А. Адлер виділив настанови, на яких ґрунтуються найпоширеніші стилі; вони характеризуються двома тенденціями – *соціальним інтересом і ступенем активності* (прагненням до переваги/зверхності) – саме ці тенденції й визначають, яку саме мету обере людина;

Прагнення до переваги – це прагнення людини подолати власну слабкість, піднятися над минулими досягненнями та над іншими; формується на переживанні відчуття неповноцінності (людина народжується маленькою й слабкою, щоб здолати це нестерпне відчуття, вона розвиває в собі прагнення до переваги).

Соц. інтерес – відчуття спільності, тяжіння до людей, інтерес до них; зворотним боком є прагнення маніпулювати і використовувати оточуючих у власних цілях.

- поєднання соц. інтересу та прагнення до переваги формують 4 життєвих стилі людей*:

1. *Управляючий* (керуючий) тип – домінує настанова переважати над зовнішнім світом; вони асоціально активні; самовпевнені й напористі; основні життєві завдання вирішуються у ворожій й антисоціальній манері; їхня поведінка не містить турботи про добробут інших.

2. *Беручий* тип – паразитична настанова щодо зовнішнього світу; задовольняють свої потреби за рахунок інших; соц. інтерес відсутній; низька активність не сприяє асоціальній поведінці.

3. *Уникаючий* тип – відсутні й соц. інтерес, й активність, необхідні для вирішення своїх проблем; основна стратегія поведінки – втеча від будь-яких життєвих проблем, мотивовані до уникнення невдач; немає позитивних цілей; переважає соц. некорисна поведінка і низька продуктивність життя.

4. *Соціально корисний* тип – втілення зрілості; високий рівень соц. інтересу і активності; соц. орієнтований, щиро піклується про інших; зацікавлений у спілкуванні; усвідомлюють необхідність співпраці, особистої мужності і готовності діяти для інших.

Саме цей спосіб життя Адлер вважав нормальним, при якому людина настільки добре адаптована, що, «хоче вона того чи ні, суспільство отримує певну вигоду від її діяльності. Крім того, з психологічного погляду, у неї достатньо енергії і сміливості, щоб відкрито зустрічати проблеми і труднощі, які трапляються в її житті» [Адлер А. Наука жити. К.: Port-Royal, 1997. С. 75].

*у дифер. психол. розмови про 4 стилі життя – не більш, ніж IQ-ний прийом, щоб зробити зрозумілими певну схожість між людьми; це лише «концептуальний засіб» чи зручна абстракція для кращого розуміння інд. відмінностей (А. Адлер).

– формування життєвого стилю сприяють такі важливі якості, як**: здатність встановлювати правильну дистанцію відносно людей, спосіб підтримки, який властивий людині, сміливість і боязливість, віра у призначення (яка часто заважає людині приймати свої життєві завдання і тому некорисна);

– стиль життя піддається коректуванню, яке в основному полягає у пробудженні почуття спільності з іншими і, одночасно, особистій незалежності.

** цей психол. портрет дуже близький за своїм змістом до самоактуалізованої особистості.

Стиль життя і самоактуалізація. Якого б стилю життя не дотримувалася людина, найчастіше її життєдіяльність в цілому може оцінюватися або як пристосувальна, адаптивна, або така, що розвивається, перетворює світ навколо і усередині себе. Цим двом напрямом, частіше відомим як *маніпулювання* або *самоактуалізація*.

Самоактуалізація – прагнення і здатність людини стати тією, ким вона повинна стати, тобто відкрити своє покликання і реалізувати таланти і здібності.

Якщо пошук сенсу життя припускає обов'язково наявність якогось-небудь об'єкту за межами простору особистості (сенси – в чомусь/комусь), то самоактуалізація – це розгортання потенціалу особистості з самої себе, з внутрішніх суперечностей і намірів.

Портрет самоактуалізованої людини був (емпірично) «списаний» з багатьох видатних сучасників А. Маслоу (зокрема, К. Левіна, М. Вертгеймера та ін. видатних учених).

Самоактуалізація – це процес, тому до кінця реалізованої особистості (яка при цьому продовжує жити), не існує.

Самоактуалізована людина протиставлялася людині-маніпулятору.

Відмінності людини, яка самоактуалізується, від невротика, маніпулятивної особистості або просто людини, що не знайшла власного шляху. 2 основні і 12 другорядних ознак [Палій, с. 585]

Встановлені за допомогою Самоактуалізаційного тесту (Personal Orientation Inventory – POI) Шострома, адаптованого Л.Я. Гозманом і М.В. Латинською.

Основні ознаки само актуалізованої особистості

1. *Компетентність у часі* – здатність жити сьогоднішнім, переживаючи при цьому спадкоємність і взаємозумовленість минулого – майбутнього – теперішнього моменту.

Для людини, далекої від самоактуалізації, характерна прихильність до якогось дискретного відрізка свого буття при повному ігноруванні інших. Поняття «суб'єктивного часу» вже зустрічалося нам у класифікації характерів Хейманса – ЛеСенна.

2. *Внутрішня підтримка* – незалежність поведінки і цінностей суб'єкта від дії ззовні, «полenezалежність» у здійсненні вчинків.

Додаткові ознаки

1. Ціннісні орієнтації (відмінні від побутових цінностей і включають творчість, любов, мораль).

2. Гнучкість поведінки як здатність відійти від стереотипів, швидко й адекватно реагувати на зміну ситуації.

3. Сенситивність до себе визначає ступінь усвідомлення і визначення людиною своїх потреб і відчуттів.

4. Спонтанність як здатність виражати свої почуття безпосередньо.

5. Самоповага як здатність суб'єкта цінувати свої достоїнства, позитивні сторони характеру і цінувати себе за них.

6. Самоприйняття як здатність приймати себе таким, як є, без оцінок й іноді – всупереч їм.

7. Уявлення про природу людини у самоактуалізованої особистості оптимістичні, а внутрішні суперечності переборні.

8. Синергія як здатність сприймати світ і людей цілісно, без поділу на протилежності.

9. Прийняття агресії як здатність приймати своє роздратування, гнів проявами людської природи.

10. Контактність як здібність до встановлення емоційно насичених, тісних взаємин з людьми.

11. Пізнавальні потреби не згасають з віком, визначають світогляд, цікавість і спрямовують творчість.

12. Креативність як творча спрямованість особистості, здатність і бажання розвиватися.

Висновки: переживання осмисленості буття, самоактуалізації, звичайно ж, може викликатися вирішенням різних життєвих задач. Якщо ще раз звернутися до теорії А. Адлера, то головними серед них можуть бути названі робота, дружба і любов. При цьому суб'єктивна вага цих завдань виявляється різною: для жінок зазвичай важливіші міжособистісні стосунки, для чоловіків – досягнення професійні.

Взагалі кожна людина реалізується у своєму психологічному просторі, використовуючи свій стиль, власну стратегію і тактику. Врешті-решт вся диференціально-психологічна культура виявляється корисною настільки, наскільки вона відповідає на питання про те, як реалізуватися людям з різними початковими природними і соціальними умовами. Саме це завдання об'єднує зроблений нами аналіз індивідних, змістовних і духовно-світоглядних особливостей людини.

ЗМІСТ ПРОГРАМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 1.

ТЕМПЕРАМЕНТ ЯК ІНТЕГРАЦІЙНА ОСНОВА ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ

Питання до обговорення

1. Темперамент – психобіологічна основа особистості (історико-психологічний аналіз поняття «темперамент»; співвідношення темпераменту та характеру).

2. Конституціональні теорії темпераменту (співвідношення тілобудови – темпераменту – характеру в теорії Е. Кречмера; конституціональна типологія особистостей У. Шелдона).

3. Генетична теорія типів темпераменту К. Конрада.

4. Психофізіологічні дослідження темпераменту (спеціальні типи ВНД за І. Павловим; властивості нервової системи як альтернатива типу ВНД у теорії Б. Теплова – В. Небилицина).

5. Психологічні теорії темпераменту (О. Гросс, Ян Стреляу, В. Мерлін, структура темпераменту за В. Русаловим).

6. Факторні дослідження темпераменту (Г.-Й. Айзенк).

Словникова робота

■ тип темпераменту, флегматик, холерик, сангвінік, меланхолік, анатомо-морфологічний тип, астеник, пікнік, атлетик, дипластик, шизотимик, циклотимик, ендоморфний – мезоморфний – ектоморфний типи, вісцеротоник, соматотоник, церебротоник, властивості нервової системи, нейротизм, психотизм, гіпертимний тип, дистимічний тип, афективно-лабільний тип, афективно-екзальтований тип, перша сигнальна система, друга сигнальна система, художній тип, мислительний тип, змішаний тип, баланс нервових процесів, сила нервової системи, рухливість нервових процесів, маскування темпераменту

Готуючись до практичного заняття, необхідно

1. Скласти схематичний конспект, який розкриває питання, винесені на обговорення (у довільній і зручній для здобувача освіти формі).
2. Здійснити словникову роботу (використовуючи довідники, підручники, словники, уточнити значення понять, за допомогою яких розкривається тема)
3. **Усно** опрацювати питання для обговорення та самоконтролю і **Письмово** виконати ОДИН із запропонованих Кейсів*

Виберіть **ОДИН з наведених нижче кейсів** і виконайте його у зручному для Вас форматі (відповідь дайте письмово або наберіть на комп'ютері). Об'єм відповіді 05,-1 стор. друкованого тексту, чітка, логічна, адекватна поставленому у задачі питанню.

! Пам'ятаємо про академічну доброчесність, не видаємо відповідь, згенеровану **Штучним Інтелектом**, за ВЛАСНУ!

*Матеріали до кейсів та питань для самоконтролю взято нами з наукових напрацювань вітчизняних вчених: О. Беци, О. Галян, В. Гусак та І. Астремської, І. Каряки, С. Крюкової, О. Мазяра, А. Палія.

КЕЙС 1

Чому І. Павлов обмежив число поєднань властивостей нервової системи? Чи можна вважати його рішення помилковим?

«...І. Павлов відкрив властивості нервової системи (силу, врівноваженість і рухливість) – підґрунтя індивідуальних відмінностей між тваринами і людьми. Шляхом певного поєднання цих властивостей він виділив чотири типи нервової системи, що дало змогу підвести фундамент під відомі ще давнім грекам чотири типи темпераменту: холеричний, флегматичний, меланхолічний і сангвінічний. Проте Павлов не міг не знати, що з трьох властивостей можна отримати не чотири, а 24 поєднання і, отже, 24 типи нервової системи (темпераменту)...».

КЕЙС 2

Сформулюйте проблему (запит), використовуючи психологічну термінологію. Запропонуйте шлях вирішення означеної проблеми.

До шкільного психолога звернувся вчитель алгебри та геометрії, що має емоційно-методичний стиль роботи: «У 9-А класі є ряд

невстигаючих учнів з алгебри та геометрії, які на інших предметах мають вищі учбові показники. Це питання уже підіймалося на батьківських зборах і навіть на педагогічній раді. Я розмовляв з цими учнями: вони скаржаться, що швидко втомлюються, у них болить голова під час виконання домашнього завдання. Я не знаю, чи цьому можна вірити, оскільки на уроках вони постійно відволікаються, розмовляють, займаються своїми справами.

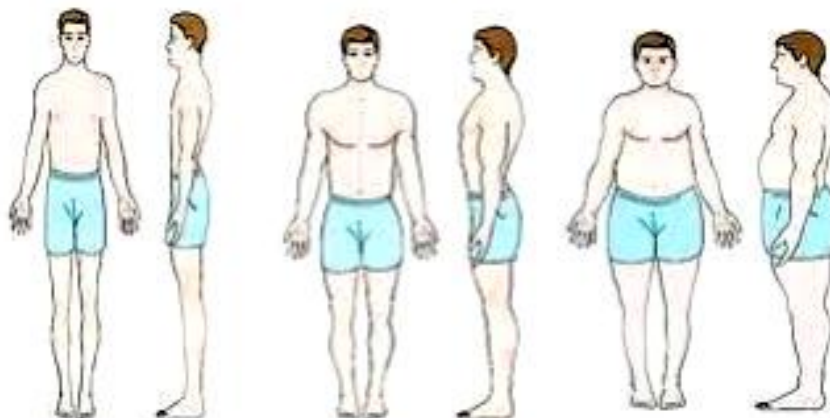
З іншого боку, я не можу зменшити навчальне навантаження, бо вони не отримають мінімуму знань, що вимагається освітньою програмою.

Допоможіть розібратися в цій ситуації. Можливо, мені потрібно щось змінити у своїй роботі?».

КЕЙС 3

У 19 ст. основним джерелом спостережень за взаємозв'язком статури, темпераменту і характеру була психіатрична практика. Ідеологом конституційної типології став німецький психіатр Ернст Кречмер (1888-1964), який 1921 р. опублікував працю «Будова тіла і характер». Він звернув увагу, зокрема, на те, що маніакально-депресивному психозу і шизофренії відповідають певні типи статури. Е. Кречмер стверджував, що тип статури визначає психічні особливості людей і схильність їх до відповідних психічних захворювань. Оскільки багато душевних хвороб можна тлумачити як надмірні, патологічні посилення певної риси особистості, то, згідно з його вченням, можна встановити зв'язок тілесних й психологічних особливостей і у здорових людей також. За морфологією Е. Кречмер виокремив декілька психосоматичних типів і відповідні їм темпераменти.

Уважно розгляньте малюнок і дайте відповіді на 2 питання [2, с. 26-27].

Завдання: 1. Визначте, до якого конкретного анатомо-морфологічного типу можна віднести кожного з чоловіків на малюнку.

2. Дайте психологічну характеристику цим типам та вкажіть, якому з типів темпераменту, за Е. Кречмером, він відповідає.

КЕЙС 4

Уважно проаналізуйте схему і на підставі аналізу, визначте особливості утворення різних типів темпераменту: які з них можна віднести до сильних – слабких, врівноважених – неврівноважених, рухливих – інертних?

Пропишіть формули 4-х типів темпераменту відповідно до наведених вище типологічних особливостей.

КЕЙС 5

1. Визначте, які властивості темпераменту та нервової системи виявляються у Максима і Кості під час вирішення контрольних завдань з математики?

2. Чи впливає тип темпераменту на успішність діяльності?

3. Як пояснити, що незважаючи на різницю у способах вирішення задач, учні дійшли однакових результатів?

Учні Максим і Костянтин під час контрольної роботи з математики розв'язують задачі різної складності. При цьому Максим самостійно всі їх розв'язує. Він повільно включається до роботи, довго думає над першою та другою задачею, потім справи у нього пішли швидше, і під кінець він правильно вирішує всі, крім однієї.

Його товариш Костя, який сидить поруч, не дуже добре підготувався до контрольної – у нього було багато справ більш цікавих, ніж навчання. Але він з цього приводу не переймається, бо знає, що «якось, та буде». Під час вирішення завдань він швидко включається до роботи, швидко робить ті задачі, які були легкими, але потім справи йдуть гірше, бо складніші задачі ніяк не розв'язуються. Довго

крутиться за партою, чекаючи, поки друг зробить складні задачі. Отримує кілька зауважень від вчителя.

Потім зазирає у зошит однокласниці, яка сидить позаду, відмінниця, і списує в неї останню, найскладнішу задачу, яку не зміг розв'язати Максим.

Таким чином, у результаті Максим одержав «добре» через те, що не вирішив останньої задачі, і дуже засмутився через те, що дістав нижчу оцінку, але не показав цього. Костя теж отримав «добре», хоча і встиг зробити всі задачі, але припустився помилок з неувважності і шумно і голосно радів з цього приводу.

[Психологія та педагогіка: зб. міні-кейсів / Л.А. Колесніченко, М.І. Радченко, В.В. Сгадова та ін.; за заг. ред. Л.А. Колесніченко. К.: КНЕУ, 2010. С. 148].

КЕЙС 6

Визначте, чи спостерігається в описаних випадках маскування темпераменту, і якщо так, то чим маскуються властивості темпераменту: віковими особливостями, внутрішнім конфліктом чи функціональним станом нервової системи? Відповідь обґрунтуйте.

А) Андрій у дитинстві був спокійним, врівноваженим хлопчиком. Стриманий у виявах почуттів, терплячий, наполегливий. У молодших класах вчився добре. Але з 12 років батьки почали помічати зміни у поведінці Андрія. Він часто вибухав негативними емоціями, сперечався з учителями, грубив батьку, чого раніше ніколи не було. Став різким, нетерплячим, часто конфліктував із товаришами. Міг зі злості жбурнути або зламати якусь річ. Такі зміни спостерігалися протягом чотирьох років у різних ситуаціях сімейного та шкільного життя. У 9-му класі він став спокійнішим, стриманішим. Школу закінчив добре.

Б) Сергій у ранньому дитинстві переніс тяжке захворювання. До хвороби, за словами батьків, він був спокійним і врівноваженим, завжди у бадьорому настрої. Після хвороби у хлопчика уповільнився фізичний розвиток і різко змінилась поведінка – з'явилася нервозність, підвищена збудливість, а у підлітковому віці – різкість, дратівливість, грубість. Ці вияви спостерігалися у різних ситуаціях сімейного та шкільного життя за різних мотивів і стосунків хлопчика. У 16 років його поведінка знову стала врівноваженою.

В) У Владислава у підлітковому віці змінилась поведінка у зв'язку із розлученням батьків, коли батько пішов із сім'ї. До цього хлопець відрізнявся життєрадісним, бадьорим настроєм, був емоційно врівноваженим. У нього стала спостерігатися підвищена дратівливість, непокірність. Мати каже, що вдома з Владиславом стало важко дійти

згоди: він з найменшого приводу може вчинити скандал, не хоче нічого робити вдома, замкнувся у собі. У школі веде себе більш врівноважено, але й тут іноді вчиняє бійки з товаришами.

[Психологія та педагогіка: зб. міні-кейсів / Л.А. Колесніченко, М.І. Радченко, В.В. Сгадова та ін.; за заг. ред. Л.А. Колесніченко. К.: КНЕУ, 2010. С. 149-150].

Рекомендовані джерела

Основні

1. Диференційна психологія: підр. для студ. ВНЗ / [С.Д. Максименко та ін.]; за заг. ред. С.Д. Максименка. К.: Слово, 2013. Розділ 3, п. 1. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/733601/1/Диференційна%20психологія.pdf>

2. Диференційна психологія: навч. посібник для студентів вищ. навч. закл. / упоряд.: Ю.Ю. Федотова; Держ. заклад: відокр. підрозділ «Стахановський педагогічний коледж ЛНУ імені Тараса Шевченка». Стаханов, 2010. Лекція 3. URL: <https://studfile.net/preview/10870244/>

3. Карапетрова О.В. Диференціальна психологія: навч.-метод. посіб. Бердянськ: БДПУ, 2014. Розділ 2. URL: <https://ru.scribd.com/document/623487222/Karapetrova-O-V-Dyferentsial%CA%B9na-psykhologiya>

4. Кубриченко Т.В. Диференціальна психологія в таблицях і схемах: посібник. Д.: РВВ ДНУ, 2019. Тема 3 «Темперамент як психобіологічна основа особистості». URL: http://repository.dnu.dp.ua:1100/?page=inner_material&id=10706

5. Мазяр О.В. Диференціальна психологія: навчальний посібник. К.: Видавничий дім «Кондор», 2017. 284 с. URL: <https://ru.scribd.com/document/780215693/Мазяр-Диференціальна-Психологія-Модульний-Курс>

6. Мазяр О.В. Диференціальна психологія з практикумом: мат-ли лекційного курсу. Житомир: ЖДУ імені Івана Франка, 2021. Лекція №6. URL: http://eprints.zu.edu.ua/34550/1/2_Матеріали%20лекційного%20курсу_Диференційна%20психологія%20з%20практикумом.pdf

7. Палій А.А. Диференціальна психологія: навч. посіб. К.: Академвидав, 2010. Розділ 4. URL: <https://symboldrama.if.ua/wp-content/uploads/2020/03/a.a.-palij-dyfyrencziana-psyhologiya.pdf>

8. Романовська Л.І., Подкоритова Л.О. Диференційна психологія. Львів: «Новий світ-2000», 2008. П. 4.6.

9. Туриніна О.Л., Варлакова Є.О. Диференціальна психологія: навч.-мтод. посіб. К.: ДП «Видавничий дім «Персонал»», 2012. Тема 7.

10. Харченко С.В. Диференціальна психологія: навч. посіб. Х.: ХНУВС, 2012. Пп. 2.1-2.2.

Додаткові

1. Аврамчук О.С. Роль Інтроверсії, Поведінкової інгібіції та Сором'язливості у патогенезі соціального тривожного розладу: огляд літератури. *Науковий вісник Херсонського державного унів-ту. Серія: Психологічні науки*. 2022. Вип. 1. С. 84-94. URL: <https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/1262/1218>
2. Беца О.В. Диференційна психологія: навч.-метод. комплекс. К: Інститут кримінально-виконавчої служби, 2014. 58 с.
3. Диференціальна психологія: практикум / уклад. І.В. Каряка. К.: НАУ, 2017. 64 с.
4. Ігнатович О.М., Татаурова-Осика Г.П., Шевченко А.М. Психологія професійної діагностики та професійного консультування: практич. посіб. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2021. (225 с.) С. 78-85 («Формула темпераменту» (А. Бєлов)). URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/728940/1/15%20ПСИХОЛОГІЯ%20ПРОФЕСІЙНОЇ.pdf>
5. Прищак М.Д., Мацко М.А. Психологія: навч. посіб. Част. 1. Вінниця: ВНТУ, 2013. С. 61-73. URL: http://pdf.lib.vntu.edu.ua/books/2021/Prishchak_P1_2013_98.pdf
6. Темперамент особистості. [назва з екрану]. 2021. URL: <https://psymag.info/article/temperament-osobistosti-1640366863/>
7. Темперамент як характеристика особистості. [назва з екрану]. URL: <https://ru.osvita.ua/vnz/reports/psychology/10144/>
8. Темперамент як формальна інтеграційна основа індивідуальності. Лекція №3. [назва з екрану]. URL: http://vnz-mpu.com.ua/images/pdf/ОПОРНІ_КОНСПЕКТИ/Диференційна_психологія/2024_-_ЛЕКЦІЯ_3_Темперамент.pdf
9. Формальні і змістові характеристика властивості темпераменту [підручники для вузів онлайн]. URL: https://pidru4niki.com/16520205/psihologiya/formalni_zmistovi_vlastivosti_individualnosti
10. Харченко Д.М., Гурський С.О. Особливості темпераменту осіб, що пережили ПТСР. *Теорія і практика сучасної психології: зб. наук. пр. / за ред. В.В. Зарицької*. Запоріжжя: Класичний приватний університет. 2018. №6. С. 61-66. URL: http://www.tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/6_2018/6_2018.pdf

Завдання для контролю та самоконтролю

1. Розкрийте специфіку спадкової обумовленості темпераменту
2. Зазначте відмінні ознаки (критерії) темпераменту, які можна виокремити у концепціях Б.М. Теплова, В.Д. Небиліцина, В.С. Мерліна, В.М. Русалова.
3. Які відмінні ознаки (критерії) темпераменту можна виокремити у зарубіжних дослідженнях Я. Стреляу, Г. Айзенка, Р. Пломіна і А. Баса, О. Томаса і С. Чесс?
4. Розкрийте психологічну характеристику властивостей темпераменту, їх референтних показників.
5. Чи погоджуєтесь Ви із наведеними нижче твердженнями? Відповідь обґрунтуйте.
 - А) Властивості темпераменту залежать від хімічного вмісту крові та гормонів.
 - Б) На розвиток темпераменту визначальний вплив має тип нервової системи.
 - В) Недоліки темпераменту особа може компенсувати зацікавленістю та розвитком волевових зусиль.
 - Г) Темперамент не існує до діяльності або в діяльності у широкому розумінні.
 - Д) Темперамент залежить від кількості загальної енергії в організмі.
6. Завдання для обговорення у парах/ групах (для перевірки засвоєних знань)
 - А) Із зазначених у дужках слів виберіть те (ті), які співвідносяться з даним словом ТАК САМО як слова у наведеному зразкові (принцип побудови за аналогією).
 1. **Зразок:** людина – суб'єкт суспільного розвитку.
Особистість – ??? (організм, індивідуальність, свідомі істота, суб'єкт суспільних відносин, об'єкт досліджень у психології).
 - Б) Із зазначених у дужках слів виберіть те (ті), які співвідносяться з даним словом ТАК САМО як слова у наведеному зразкові (принцип побудови за аналогією).
 1. **Зразок:** психіка – мозок.
Темперамент – ??? (характер, емоції, тип нервової системи, знання, відображення).

2. Зразок: здібності – задатки.

Темперамент – ??? (активність, діяльність, талант, тип нервової системи, індивідуальність, мозок).

В) *Аргументовано* поясніть, в яких з наведених нижче видів діяльності будуть більш ефективними лабільні й стабільні інтроверти, а в яких – лабільні й стабільні екстраверти.

- 1) Індивідуальна наукова діяльність.
- 2) Прогностична діяльність (біржевий аналітик).
- 3) Робота медичним працівником в екстремальних умовах (польовий хірург).
- 4) Невербальне спілкування.
- 5) Групова спортивна гра.
- 6) Викладацька діяльність.
- 7) Робота рятувальником (служба в ДСНС).

7. Поясніть, які труднощі виникають у навчальних ситуаціях у здобувачів освіти (учнів) зі слабкою нервовою системою? Сильною? Інертною? Лабільною нервовою системою?

8. Встановіть, які з наведених нижче прикладів, ілюструють одну з теорій темпераменту: гуморальну, конституційну, психологічну

А) Якщо в організмі людини переважає кров, людина є сангвініком, слиз – флегматиком, жовта жовч – холериком, чорна жовч – меланхоліком.

Б) Лептосоматики мають слабе тіло, пікніки – товсті, кругленькі, повні, атлетики – мають сильно розвинену мускулатура й міцні кістки, диспластики – погано сформовані.

В) Основою особливостей поведінки людини лежать три основні властивості нервової системи: сила, урівноваженість та рухливість процесів збудження та гальмування

9. За переліком професій, встановіть, про які типи темпераменту йдеться?

А) Спортсмени, військовослужбовці, пожежники, парашутисти, альпіністи, найманці, артисти драматичних театрів, театру мініатюр, артисти цирку, диск-жокеї, організатори масових заходів

Б) Хореографи, танцівники, шоу-бізнесмени, кінорежисери, кіноартисти, дизайнери, лікарі-терапевти, юристи, адвокати, психологи, педагоги.

В) Дипломати, адвокати, психологи, артисти, альпіністи, хороші керівники, адміністратори, головлікарі, директори.

Г) Судді, годинникарі, ювеліри, архівні працівники, патологоанатоми, працівники моргу, кладовища, лаборанти, аналітики, професійні кілери.

Д) Вчителі, викладачі, історики, фокусники, художники, музиканти, бухгалтери, банківські працівники, секретарі, IT-спеціалісти.

10. Проаналізуйте розповіді про одну й ту саму подію, й встановіть, який тип темпераменту, вірогідніше за все, має кожен з оповідачів. Відповідь обґрунтуйте

А) «Розчавили жінку! Я давно казав, що міське управління недбало виконує свої обов'язки: чи можна доручати керування таким водіям, які не вміють своєчасно сигналізувати й попереджати, неухважного, або неповороткого перехожого-тугодума. І ось – результат. Судити треба за таке недбальство і прилюдно осуджувати!»

Б) «Це було жахливо – пролунав крик, хлинула кров, мені почувся навіть хруст кісток, що ламалися, усе це й досі стоїть у мене перед очима, переслідує мене, дуже хвилює»

В) «Їхав я на візнику і бачу: стоїть трамвай, біля нього натовп, на щось дивляться, я підвівся на возі: лежить якась жінка поперек рейок, імовірно, наїхали, розчавили. Я сів на своє місце і сказав візникові: «Поїхали! Швидше!»»

Г) «На моїх очах вагон розчавив нещасну жінку! І ось вона – людська доля: можливо, вона поспішала до люблячого чоловіка, до коханих дітей, до родини. І все розбите, знищене, залишилися сльози і скорбота, й осиротіла сім'я, біль в душі».

////////////////////////////////////

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 2. ДИФЕРЕНЦІЙНА ПСИХОЛОГІЯ СТАТІ (ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД)

Питання до обговорення

1. Стать в структурі індивідуальності.
2. Теорії та концепції розвитку статевої ідентичності:
 - 2.1.Еволюційна теорія статевого диморфізму В. Геодакяна.
 - 2.2.Етологія статі.
 - 2.3.Нейроандрогенетична теорія Л. Елліса.
 - 2.4.Теорія гендерних схем С. Бем.
3. Міжстатеві відмінності в психологічних якостях (у проявах темпераменту; в емоційній сфері; у когнітивних процесах та пізнавальних здібностях; в особистісній сфері).
4. Соціальні стереотипи щодо чоловіків та жінок.

Словникова робота

■стать; біологічна статі; психологічна статі; соціальна статі; статевий диморфізм; статевий дипсихізм; статева ідентифікація; статеворольові уявлення; статева роль; статеворольові стереотипи; статеворольова соціалізація

Готуючись до практичного заняття, необхідно

1. Скласти схематичний конспект, який розкриває питання, винесені на обговорення (у довільній і зручній для здобувача освіти формі)
2. Здійснити словникову роботу (використовуючи довідники, підручники, словники, уточнити значення понять, за допомогою яких розкривається тема)
3. *Усно* опрацювати питання для обговорення та самоконтролю і *Письмово* виконати Кейс*

Виберіть **ОДИН** з наведених нижче кейсів і виконайте його у зручному для Вас форматі (відповідь дайте письмово або наберіть на комп'ютері). Об'єм відповіді 05,-1 стор друкованого тексту, чітка, логічна, адекватна поставленому у задачі питанню.

■ Пам'ятаємо про академічну доброчесність, не видаємо відповідь, згенеровану **Штучним Інтелектом**, за ВЛАСНУ!

*Матеріали до кейсів та питань для самоперевірки взято нами з наукових напрацювань вітчизняних вчених: О. Галян, В. Гусак та І. Астремської, С. Крюкової, О. Мазяра, А. Палія.

КЕЙС 1

Що означає бути справжнім, типовим хлопчиком, типовою дівчинкою? Користуючись відкритими Інтернет-джерелами, науковими дослідженнями, соціологічними розвідками, складіть психологічний портрет «Справжнього чоловіка» або «Справжньої жінки».

КЕЙС 2

Існує думка, про те, що кожне покоління вносить свої корективи в уявлення про мужність – жіночність. Порівняйте уявлення сучасної доби і кількох попередніх культурних епох (наприклад: Середньовіччя – Відродження – Просвітництво – Сучасність/ Новітня культура).

Наведіть не менше **3-х джерел**, які використовувалися Вами в роботі над кейсом.

КЕЙС 3

Пригадайте хлопців і дівчат (можливо, друзів, родичів, знайомих) з Вашого дитинства (або підліткового віку), які тоді здавалися Вам ідеалом і максимально відповідали Вашим уявленням про хлопця й дівчину.

Напишіть по 3-5 якостей, якими їх можна було описати.

Розкрийте зміст наведених Вами якостей (напр., ідеалом хлопця для мене були:

1. Відповідальність (здатність усвідомлювати, приймати та виконувати зобов'язання перед собою, іншими людьми та суспільством; здатність оцінити як позитивні, так і негативні наслідки своїх вчинків та відповідати за них).

2. ...

3. ...

КЕЙС 4

1. Ознайомтеся з матеріалами статті Тетяни Костіної [Костіна Т.О. Вивчення гендеру та гендерних ролей особистості в зарубіжній психології. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2020. Вип. 1. С. 94-100. URL: <https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/1031/983>]

2. Складіть таблицю (або схему), яка розкриває базові підходи зарубіжних науковців у сфері гендерних досліджень:

- **соціологічний** («гендероване суспільство» (M. Kimmel); «гендерний нонконформізм» (B. Risman); «гегемонна маскуліність» (R. Connell);

- **психологічний** (криза чоловічої ідентичності, відхід від гендерних рамок (W. Farrell); співвіднесення фемінності та маскуліності в контексті глибинної психології (A. Jonson); аналіз жіночого досвіду (E. Kaschak); Sh. Burn (розроблення соціальної гендерної психології); теорія гендерної схожості (J. Hyde); теорія гендерних схем (S. Bem).

КЕЙС 5

1. Перегляньте документальний фільм «Пам'ять, сексуальність, співпраця: неймовірні експерименти над людьми» (лютий, 2025 р.; Велика Британія; наукові розвідки доктора Майкла Мослі).

2. Проаналізуйте Епізод 2 «Основні інстинкти»

Пам'ять, сексуальність, співпраця: неймовірні експерименти над людьми // Документальний фільм BBC. Епізод 2. Основні інстинкти (00:48:37-01:37:20). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=6kBdGVC-82g>

3. У ході аналізу дайте відповіді на такі питання:

3.1. Який теоретичний підхід покладено в основу соціальних дослідів авторів проєкту?

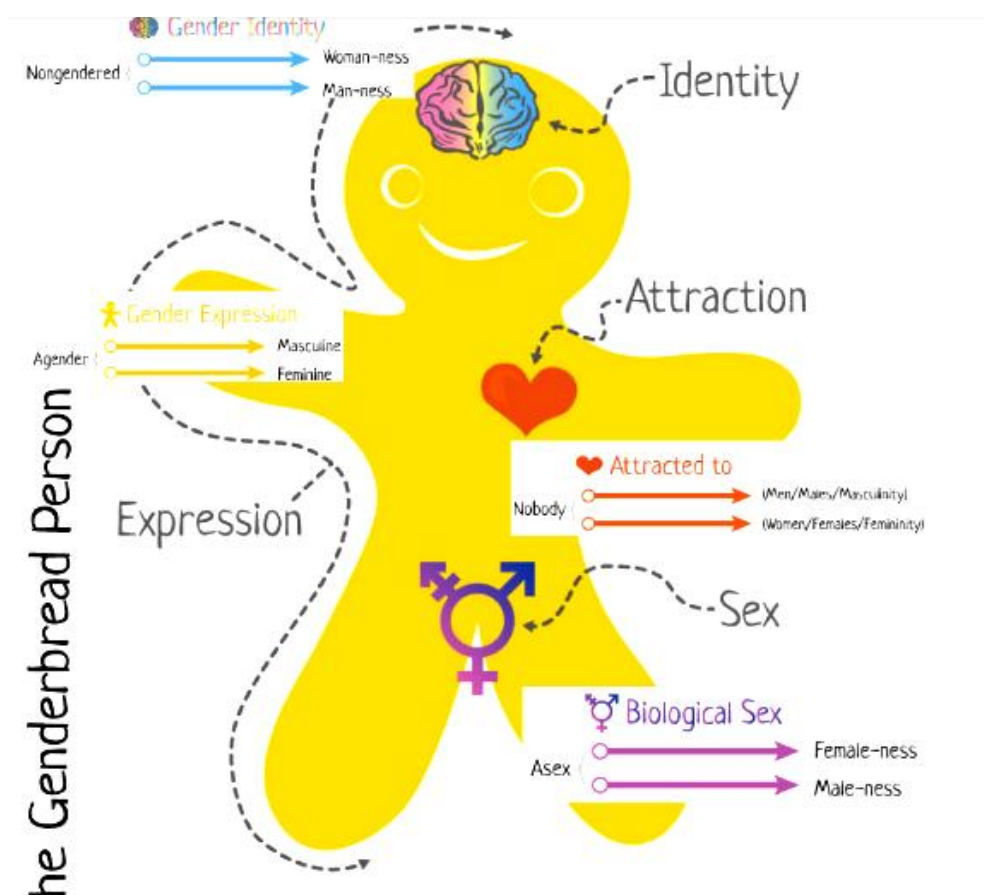
3.2. Які з показаних відмінностей у поведінці й самопрезентації респондентів можна віднести до статевих, а які – до гендерних? Відповідь обґрунтуйте

КЕЙС 6

Ознайомтеся із матеріалом, наданим координаторкою трансгендерного напрямку ГО «Інсайт», експерткою з питань трансгендерності, правозахисниці, феміністки І. Ірискіної.

Ірискіна Інна. Загальні поняття про трансгендерність. Стаття і гендер. ГО «Інсайт». 2020. URL: https://genderindetail.org.ua/library/identichnosti/transgenderism/about-transgender-people.html?fbclid=IwAR1BMxFHw_YDS44hmw6Bq7adSJGYkHBjpeAoUmXFe407Jrp_TP4GiTmf5zc

Розкрийте (дайте визначення і детально опишіть) наведені у моделі «Гендерного пряника» прояви гендерної варіативності

Рекомендовані джерела

Основні

1. Говорун Т.В., Кікінеджі О. Стать та сексуальність: психологічний ракурс. Тернопіль: Богдан, 1999.
2. Данильченко Т.В. Психологія статі: навч. посіб. Ніжин, Вид-во «Аспект-Поліграф», 2006. С. 125-160.
3. Диференційна психологія: підр. для студ. ВНЗ / [С.Д. Максименко та ін.]; за заг. ред. С.Д. Максименка. К.: Слово, 2013. Розділ 3, п. 2 (статеві відмінності...). URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/733601/1/Диференційна%20психологія.pdf>

4. Диференційна психологія: навч. посібник для студентів вищ. навч. закл. / упоряд.: Ю.Ю. Федотова; Держ. заклад: відокр. підрозділ «Стахановський педагогічний коледж ЛНУ імені Тараса Шевченка». Стаханов, 2010. Лекція 6. URL: <https://studfile.net/preview/10870244/>
5. Карапетрова О.В. Диференціальна психологія: навч.-метод. посіб. Бердянськ: БДПУ, 2014. Розділ 4, п. 4.1. URL: <https://ru.scribd.com/document/623487222/Karapetrova-O-V-Dyferentsial%CA%B9na-psykhohiya>
6. Кікінеджи О.М., Чіп Р.С. Психологічні особливості становлення гендерної ідентичності сучасних підлітків. *Науковий вісник Херсонського державного унів-ту. Серія: Психологічні науки*. 2021. Вип. 1. С. 75-82. URL: <https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/1135/1081>
7. Кубриченко Т.В. Диференціальна психологія в таблицях і схемах: посібник. Д.: РВВ ДНУ, 2019. Тема 5 «Стать і гендер». URL: http://repository.dnu.dp.ua:1100/?page=inner_material&id=10706
8. Мазяр О.В. Диференціальна психологія: навчальний посібник. К.: Видавничий дім «Кондор», 2017. 284 с. URL: <https://ru.scribd.com/document/780215693/Мазяр-Диференціальна-Психологія-Модульний-Курс>
9. Палій А.А. Диференціальна психологія: навч. посіб. К.: Академвидав, 2010. Розділ 13. URL: <https://symboldrama.if.ua/wp-content/uploads/2020/03/a.a.-palij-dyfyrencziana-psyhologiya.pdf>
10. Романовська Л.І., Подкоритова Л.О. Диференційна психологія. Львів: «Новий світ-2000», 2008. Тема 6. «Аспекти статево-рольової диференціації».
11. Туриніна О.Л., Варлакова Є.О. Диференціальна психологія: навч.-мтод. посіб. К.: ДП «Видавничий дім «Персонал»», 2012. Теми 13, 14.
12. Харченко С.В. Диференціальна психологія: навч. посіб. Х.: ХНУВС, 2012. П. 2.4.
13. Шахова О.Г., Чепіга Л.П. Особливості системи долаючої поведінки підлітків: гендерний аспект. *Науковий вісник Херсонського державного унів-ту. Серія: Психологічні науки*. 2020. Вип. 3. С. 123-129. URL: <https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/1087/1038>
14. Щотка О.П. Гендерна психологія: навч. посіб. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2019. 358 с. URL: <https://library.megu.edu.ua:9443/jspui/bitstream/123456789/2157/1/Gender-Psychology-Shchotka.pdf>

Додаткові

1. Бакка Ю.В. Детермінанти розвитку особистості в юнацькому віці: гендерний аспект. *Габітус*. 2021. Вип. 31. С. 31-36. URL: <http://habitus.od.ua/journals/2021/31-2021/31-2021.pdf>
2. Боровик Л. Психологічні особливості прояву статево-рольових стереотипів на кар'єрні домагання молоді. *Науковий вісник Вінницької*

академії безперервної освіти. Серія «Педагогіка. Психологія». 2022. Вип. 1. С. 10-13. URL: <https://journals.academ.vinnica.ua/index.php/ped-psyh/article/view/20/17>

3. Василевська О.І., Дворніченко Л.Л. Дослідження психологічних особливостей щастя в жінок середнього віку. *Науковий вісник Херсонського державного унів-ту. Серія: Психологічні науки*. 2020. Вип. 2. С. 110-118. URL: <https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/1062/1013>

4. Данильченко Т.В. Статеворольові стереотипи у студентської молоді України. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Ін-ту псих. ім. Г.С. Костюка*. К.: Міленіум, 2003. Т. 1. С. 89-95.

5. Диференційна психологія міжстатевих відмінностей. [підручники для вузів онлайн]. URL: https://pidru4niki.com/19240701/psihologiya/diferentsialna_psihologiya_mizhstatevih_vidminnostey

6. Зінченко А., Русенкевич Я. Ціннісні орієнтації української молоді в структурі психологічних стратегій життєдіяльності: аналіз статевих відмінностей. *Науковий часопис УДУ імені Михайла Драгоманов. Серія 12. Психологічні науки*. 2024. №23. С. 25-35. URL: <https://sj.udu.edu.ua/index.php/pn/article/view/1461/1197>

7. Жіноча краса очима чоловіків: що таке краса жінки насправді. *Woman's world*. 2023. URL: <https://w2w.com.ua/jinocha-krasa-ochima-cholovikiv-sho-take-krasa-jinki-naspravdi/> (для КЕЙСУ)

8. Костіна Т.О. Можливості юнацького віку для переосмислення гендерних стереотипів. *Габітус*. 2020. Вип. 12. Том 2. С. 155-160. URL: http://habitus.od.ua/journals/2020/12_2020/part_2/12-2.pdf

9. Костіна Т.О. Вивчення гендеру та гендерних ролей особистості в зарубіжній психології. *Науковий вісник Херсонського державного унів-ту. Серія: Психологічні науки*. 2020. Вип. 1. С. 94-100. URL: <https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/1031/983>

10. Котух О.В. Особливості самореалізації студентів різної статі: інтегративний підхід. *Науковий вісник Херсонського державного унів-ту. Серія: Психологічні науки*. 2021. Вип. 3. С. 46-53. URL: <https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/1217/1176>

11. Куравська Н. Гендерні стереотипи як джерело гендерної дискримінації та сексизму. *Вісник Прикарпатського нац. ун-ту імені Василя Стефаника. Серія: психологія*. 2018. Вип. 22. С. 55-62. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/psp/article/view/3173/3601>

12. Мельничук М.М. Статеві відмінності агресивної поведінки дітей підліткового віку. *Молодий вчений*. 2021. №4. С. 171-174. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/519/504>

13. Милославська О.В. Диференціальна психологія міжстатевих відмінностей: лекція [назва з екрану]. 2020. URL: <https://psychology.karazin.ua/dist2020/2kDifPsyProdovzhMiloslsvsk.pdf>

14. Міжстатеві відмінності у психологічних якостях. [підручники для вузів онлайн]. URL: https://pidru4niki.com/10611207/psihologiya/mizhstatevi_vidminnosti_psihologichnih_yakostyah

15. Прядко Б.В. Гендерні особливості уявлень студентів закладів вищої освіти про кар'єрний успіх. *Наукові записки ЦДУ. Серія: Психологія*. 2024. Вип. 2(4). С. 122-127. URL: <https://journals.cusu.in.ua/index.php/psychology/article/view/475/448>

16. Ткалич М.Г. Гендерна психологія. К: Академвидав, 2001. 248 с.

17. Ткалич М. Гендерна психологія: навч. посіб. 2-ге вид., випр., доповн. Київ: Академ-видав, 2016. 256 с.

18. Ткалич М.Г., Зінченко Т.П. Емпіричне дослідження ставлення до власної зовнішності та дискримінація. *Проблема сучасної психології*. 2020. №3 (19). С. 68-74. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1358005>

19. Федорінова О., Гапочка Я. Гендерна детермінація вибору стилів поведінки студентами в конфліктних ситуаціях. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. 2022. №12. С. 118-128. URL: <https://journal.kdpu.edu.ua/psychology/article/download/5780/5293>

20. Харченко В.Є., Шелестова О.В. Особливості статевої ідентифікації особистості. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2025. Вип. 1. С. 18-29. URL: <https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/1332/1279>

21. Що таке гендерна рівність і гендерні стереотипи. (5 хв.). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ZvQv4Cgzg2I>

Питання для самоперевірки знань

1. Визначте місце статі в структурі індивідуальності. Розкрийте зміст понять «стать» і «гендер».

2. Розкрийте поняття «біологічна стать», «психологічна стать», «соціально-психологічна стать»

3. Які теорії психологічної статі вам відомі?

4. Розкрийте психологічне значення еволюційної теорії статі.

5. Що таке статевий диморфізм, статевий дипсихізм і статевий дихрономорфізм?

6. За допомогою яких програм поведінки психофізіологія статі визначає динаміку і зміст життєдіяльності людини?

7. Як етологія статі може бути використана для побудови і руйнування психологічних бар'єрів між статями?

8. Які психологічні відмінності між чоловіками і жінками достовірно були підтверджені у сфері інтелектуальних здібностей, темпераменту, рис особистості?

9. У чому полягають основні тенденції порушення фізичного і психічного здоров'я у чоловічій і жіночій підвибірках?

10. Підберіть ілюстрації з літератури і мистецтва до виділених С. Бем типів психологічної статі.

11. Проаналізуйте стереотипи і забобони, що стосуються статево-рольової поведінки у різних культурах.

12. В яких психічних процесах міжстатеві відмінності проявляються найвиразніше?

13. Питання для обговорення у парах/групах (дискусійне)

13.1. Ознайомтеся із матеріалом, наданим координаторкою трансгендерного напрямку ГО «Інсайт», експерткою з питань трансгендерності, правозахисниці, феміністки І. Ірискіної.

Ірискіна Інна. Загальні поняття про трансгендерність. Стаття і гендер. ГО «Інсайт». 2020. URL: https://genderindetail.org.ua/library/identichnosti/transgenderism/about-transgender-people.html?fbclid=IwAR1BMxFHw_YDS44hmw6Bq7adSJGYkHBjpeAoUmXFe407Jrp_TP4GiTmf5zc

Й **обговоріть** у парі/групі наступне питання: «Трансгендерність – порушення гендерної ідентичності чи прояв гендерної варіативності?»

13.2. Який соціокультурний феномен ілюструється у виступі Д. Полтавської, директорки НБК «Гелікон» у Миргороді, тренерки програми «Демократична школа»?

За даними Інституту освітньої аналітики, у 2019/2020 навчальному році в школах працювали всього 13% чоловіків-педагогів. Поширеною лишається нерівність із навантаження та оплати праці вчителів. Часто жінці можуть дати менше годин, а чоловіка навантажують на повну ставку, бо «йому треба сім'ю годувати». А от керівником класу обирають жінку, «бо за дітьми треба дивитися». Окрім того, низку педагогічних спеціалізацій сприймають як не властиві чоловікам (так, типово чоловічими лишаються посади вчителя фізичної культури, трудового навчання, захисту України).

Експертка наводить приклад м. Миргород: «У семи школах міста я не знаю жодного вчителя початкових класів чи вчителя-вихователя групи подовженого дня. У нашій школі є двоє чоловіків – асистентів учителів, які працюють в інклюзивних класах, це таке ноу-хау. У закладах дошкільної освіти в педагогічному складі працює один чоловік. Він – фізінструктор в інституції, де є басейн»

[Яценко А. Виховувати та навчати людину... Березень. 2021. URL: <https://nus.org.ua/2021/03/31/vyhovuvaty-ta-navchaty-lyudynu-kilkadumok-pro-gendernu-rivnist-v-osviti/>]

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 3. ОСОБИСТІСТЬ І ХАРАКТЕР: ТИПОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

Питання до обговорення

1. Місце характеру у структурі індивідуальності (характер та інші властивості індивідуальності; аналіз структурних компонентів характеру).
2. Психологічна типологія характеру за О. Лазурським.
3. Типологія характеру Г. Хейманса – Р. ЛеСенна.
4. Емпірична класифікація типів особистості К.-Г. Юнга.
5. Клініко-екзистенціальна типологія характеру П.В. Волкова.
6. Психоаналітична типологія особистості Н. Мак-Вільямс.

Словникова робота

■ індивідуально-психологічні особливості; характер; співвідношення темпераменту і характеру; система ставлень; симптомокомплекси; риси характеру; типи характеру; самовиховання; соціальні умови; акцентуації; здібності; задатки; спадковість; акцентуації характеру.

Готуючись до практичного заняття, необхідно

1. Скласти схематичний конспект, який розкриває питання, винесені на обговорення (у довільній і зручній для здобувача освіти формі).
2. Здійснити словникову роботу (використовуючи довідники, підручники, словники, уточнити значення понять, за допомогою яких розкривається тема).
3. *Усно* опрацювати питання для обговорення та самоконтролю і *Письмово* виконати Кейс*

Виберіть **ОДИН** з наведених нижче кейсів і виконайте його у зручному для Вас форматі (відповідь дайте письмово або наберіть на комп'ютері). Об'єм відповіді 05,-1 стор друкованого тексту, чітка, логічна, адекватна поставленому у задачі питанню.

■ **Пам'ятаємо** про академічну доброчесність, не видаємо відповідь, згенеровану **Штучним Інтелектом**, за ВЛАСНУ!

*Матеріали до кейсів та питань для самоперевірки взято нами з наукових напрацювань вітчизняних вчених: О. Баки, О. Галян, В. Гусак та І. Астремської, І. Каряки, Л. Колесніченко.

КЕЙС 1

Чи не описують зазначені нижче поняття (у психології) одну й ту саму реальність? Охарактеризуйте індивідуальні відмінності людини на рівні особистості.

«...Ознаками характеру вважають: наявність *властивостей, що відрізняють* одну людину від іншої; *їх стійкість; виявлення* у вигляді своєї *поведінки; зв'язок* з інтелектом, емоціями, волею. Проте й особистість має суто індивідуальні і стійкі властивості, які знаходять зовнішній (та ж поведінка) і внутрішній (інтелект, емоції, воля) вияви...»

КЕЙС 2

Про яку закономірність становлення характеру йдеться нижче?

Східна мудрість говорить: «Посієш вчинок – пожнеш звичку, посієш звичку – пожнеш характер, посієш характер – пожнеш долю».

КЕЙС 3

Що Ви знаєте про залежність між звичним виразом обличчя людини та її характером?

КЕЙС 4

Ознайомтеся з джерелами, які розкривають проблему акцентуації характеру [2; 4; 6; 8; 9; 10 основної літ-ри], і складіть порівняльну Таблицю «Акцентуації та Радикали». У Таблиці покажіть співвідношення класифікацій характеру за *К. Леонгардом, О. Лічко* та радикалів за *В. Пономаренком*.

Детальніше з проблемою Радикалів (В. Пономаренка) можна ознайомитися в:

1. Диференційна психологія: навч. посібник для студентів вищ. навч. закл. / упоряд.: Ю.Ю. Федотова; Держ. заклад: відокр. підрозділ «Стахановський педагогічний коледж ЛНУ імені Тараса Шевченка». Стаханов, 2010. Лекція 5. URL: <https://studfile.net/preview/10870244/>

2. Ложкін Г.В., Сьомій СВ., Петровська Т.В., Кисельова О.О. Конфлікти в сумісній діяльності. К.: Сфера, 1997. 95 с.

КЕЙС 5

Типологія психічних відмінностей К.-Г. Юнга.

Уважно розгляньте малюнок нижче і дайте психологічну характеристику ключовим героям книги іспанського класика світової літератури Мігеля Сервантеса «Дон Кіхот»: Дон Кіхоту та його вірному другові Санчо-Панса.

Дон Кіхот постійно зосереджений, глибоко занурений у свої уявлення, що не тільки забуває про дійсність, а просто її ігнорує. Коли уява малює йому велетнів, замки, прекрасну даму Дульсинею, то він не здатен зрозуміти, що мова йде усього про вітряки та дівчину-селянку. Там, де його фантазія призводить до занадто різких зіткнень з реальністю, він ладен повірити у чаклунство, аби лиш залишитися у світі своїх напівмаячних ідей. Його душевне захворювання постійно впадає у вічі на контрасті з антиподом Дон Кіхота – його вірним слугою Санчо-Панса.

Санчо-Панса – повна протилежність свого господаря. Він веселий, життєрадісний, уособлює практичний підхід до речей, здоровий глузд, який протистоїть відірваності Дон-Кіхота від життя. Санчо-Панса бачить перед собою об'єктивну реальність та переконується у маячності ідей свого господаря, бо довіряє лише власним очам. Проте в силу відсутності критичного мислення він беззастережно та наївно вірить словам – розповідям та обіцянкам – оточуючих, сприймає все, що йому розповідають та обіцяють, за чисту монету [1, с. 27-28].

Завдання

1. Визначте, до яких двох загальних типів, згідно з класифікацією К.-Г. Юнга, можна віднести кожного з героїв.

2. Охарактеризуйте цих двох типів особистості, виходячи з психологічних відмінностей, які К.-Г. Юнг вважав вродженими.

КЕЙС 6

У наведених характеристиках студентів визначте вольові, інтелектуальні та емоційні риси характеру. У яких характеристиках виявляється спрямованість особистості та якого типу? Відповідь обґрунтуйте.

А) Борис, 18 років. Вступив до авіаційного університету на факультет програмування за компанію з товаришем. Легко піддається впливу. Коли батьки у нього запитували, ким хоче бути – завжди відповідав по-різному: то авіаконструктором, то директором фірми, то програмістом, а то й взагалі не міг чітко озвучити, ким хоче бути.

Зараз, коли вчиться на 2-му курсі, почав розуміти, що програмування його не цікавить, але щось змінювати у своєму житті не наважується – вважає занадто клопіткою справою переводитися до іншого ЗВО та і взагалі намагається не думати про майбутнє. Вчиться посередньо, особливих успіхів не демонструє. Коли щось не виходить – швидко втрачає інтерес до справи.

Б) Оксана, 17 років. Вчиться з усіх предметів добре, завжди готується до занять, багато працює, ставить до завдань відповідально, ерудована, тому завжди може відповісти одногрупникам на запитання з різних предметів. Честолюбна, добре знає, що хоче стати висококваліфікованим фахівцем у галузі банківської справи, краще за всіх розбирається у математиці, добре знає, в якому банку хотіла б працювати – у найпрестижнішому. До одногрупників звертається в основному з ділових запитань, від запрошень на вечірки у клубах відмовляється.

В) Поліна, 19 років. Любить динамічну музику, під яку часто танцює, від музики у неї підвищується настрій. Сама теж вмє грати на гітарі і співати. Коли вона вирішила навчитися грати, зробила все для того, щоб придбати найгарнішу гітару, пішла на курси та багато тренувалася, щоб добре виходило. Проте, коли щось не виходить, – нервує, дратується. Любить виступати на студентських вечорах, довго готується до них, щоб виступ був вдалим, але дуже переживає за успіхи, завжди запитує подруг, чи добре вона виступила. Не любить наводити порядок у кімнаті: матері доводиться по кілька разів нагадувати, що

треба прибрати речі, але Поліна каже: «Добре, потім приберу», і весь час присвячує грі на гітарі.

[Психологія та педагогіка: зб. міні-кейсів / Л.А. Колесніченко, М.І. Радченко, В.В. Сгадова та ін.; за заг. ред. Л.А. Колесніченко. К.: КНЕУ, 2010. С. 152-153.]

Рекомендовані джерела

Основні

1. Диференційна психологія: підр. для студ. ВНЗ / [С.Д. Максименко та ін.]; за заг. ред. С.Д. Максименка. К.: Слово, 2013. Розділ 3, п. 3. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/733601/1/Диференційна%20психологія.pdf>

2. Диференційна психологія: навч. посібник для студентів вищ. навч. закл. / упоряд.: Ю.Ю. Федотова; Держ. заклад: відокр. підрозділ «Стахановський педагогічний коледж ЛНУ імені Тараса Шевченка». Стаханов, 2010. Лекція 5. URL: <https://studfile.net/preview/10870244/>

3. Карапетрова О.В. Диференціальна психологія: навч.-метод. посіб. Бердянськ: БДПУ, 2014. Розділ 3, пп. 2.2, 2.3. URL: <https://ru.scribd.com/document/623487222/Karapetrova-O-V-Dyferentsial%CA%B9-na-psykholohiya>

4. Кондрашихина О.А. Дифференциальная психология: уч. пос. К.: Центр учебной лит-ры, 2009. Тема 10.

5. Кубриченко Т.В. Диференціальна психологія в таблицях і схемах: посібник. Д.: РВВ ДНУ, 2019. Тема 4 «Характер як одна із структур індивідуальності». URL: http://repository.dnu.dp.ua:1100/?page=inner_material&id=10706

6. Мазяр О.В. Диференціальна психологія: навчальний посібник. К.: Видавничий дім «Кондор», 2017. 284 с.

7. Мазяр О.В. Диференціальна психологія з практикумом: мат-ли лекційного курсу. Житомир: ЖДУ імені Івана Франка, 2021. Лекція №7. URL: http://eprints.zu.edu.ua/34550/1/2_Матеріали%20лекційного%20курсу_Диференційна%20психологія%20з%20практикумом.pdf

8. Палій А.А. Диференціальна психологія: навч. посіб. К.: Академвидав, 2010. Розділ 5. URL: <https://symboldrama.if.ua/wp-content/uploads/2020/03/a.a.-palij-dyfyrencziana-psyhologiya.pdf>

9. Романовська Л.І., Подкоритова Л.О. Диференційна психологія. Львів: «Новий світ-2000», 2008. Пп. 4.7, 4.8.

10. Типологія особистості відповідно до сприйняття часу / Католик Г., Калька Н. *Психологія особистості (в схемах, презентаціях і таблицях)*: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2022. С. 70-72. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4747/1/POSIBNYK-psychology.pdf>

11. Туриніна О.Л., Варлакова Є.О. Диференціальна психологія: навч.-метод. посіб. К.: ДП «Видавничий дім «Персонал»», 2012. Тема 7.
12. Харченко С.В. Диференціальна психологія: навч. посіб. Х.: ХНУВС, 2012. Пп. 5.1, 5.2.

Додаткові

1. Беца О.В. Диференційна психологія: навч.-метод. комплекс. К: Інститут кримінально-виконавчої служби, 2014. 58 с.
2. Горішній М.І., Горішній І.М. Типологія К.-Г. Юнга в профорієнтаційній роботі з учнями випускних класів загальноосвітньої школи. *Вісник наукових досліджень*. 2018. №1. С. 51-54. URL: <https://ojs.tdmu.edu.ua/index.php/visnyk-nauk-dos/article/download/8747/8106/33105>
3. Дубовик О. Особистість та її дефініції в практиці клінічного психолога. *Науковий часопис*. 2024. №46. С. 17-22. URL: <https://sj.udu.edu.ua/index.php/kpsp/article/view/1566/1304>
4. Лізун А.В. Особистісні особливості особистості та їх зв'язок з ефективністю професійної діяльності. *Габітус*. 2024. Вип. 59. С. 161-165. URL: <http://habitus.od.ua/journals/2024/59-2024/29.pdf>
5. Ложкін Г.В., Сьомій СВ., Петровська Т.В., Кисельова О.О. Конфлікти в сумісній діяльності. К.: Сфера, 1997. 95 с.
6. Москаленко В.В. Єдність типового та індивідуального як атрибута особистості. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. Т. 6 «Психологія обдарованості». К., 2020. Том 17. С. 25-32. URL: <http://appsychology.org.ua/data/jrn/v6/i17/5.pdf>
7. Москалець В.П. Психологія особистості: підручник, 3-тє вид., перероб., доповн. Київ: Видавництво Ліра-К, 2020. Розділ 7. Характер особистості. URL: https://lira-k.com.ua/preview/12676.pdf?srsId=AfmBOoo9TsR9-VY5Ajgq40-sEbM8tobQ9gpWh3ay1vxdbtaQ9FzRB_Nv
8. Музика О.Л. Типологічний підхід у психології здібностей та обдарованості як альтернатива ситуаційно-диспозиційній антиномії. *Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості: зб. наук. праць / за ред. В.О. Моляко*. 2008. Т.12. Вип. 4. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2008. С.184-192. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/12083095.pdf>
9. Особистісні типи. [підручники для вузів онлайн]. URL: https://pidru4niki.com/16011013/psihologiya/osobistisni_tipi

Питання для самоперевірки знань

1. Перевірте, чи все правильно у наведеному уривку. Чи не містить текст помилок? Відповідь обґрунтуйте.

«...Якщо спробувати стисло окреслити відмінності між темпераментом, характером й особистістю, то можна сказати, що властивості темпераменту відображають те, **ЧОМУ** людина діє конкретно таким чином, риси характеру – **ЩО САМЕ** вона робить, а якості особистості – те, **ЯК** вона це робить...»

2. Встановіть відповідність між наведеними ситуаціями та підходами, що розкривають основні типологізації характеру: конституційний, психоаналітичний соціально-психологічний та психіатричний/клінічний.

А) Підхід, заснований на ідеї про те, що психічну своєрідність людей визначають особливості фізіологічних процесів та конституція їхнього тіла.

Б) Підхід, що пов'язує характер із психосексуальним розвитком особистості.

В) Підхід, що пов'язує характер зі спрямованістю особистості та взаємодією особистості із соціумом.

Г) Підхід, який пов'язує особливості характеру з крайніми варіантами психічної норми, що межують з психопатіями.

3. Поясніть, у чому полягає сутність аналітичного та синтетичного підходів до дослідження типологій характеру.

4. Про яку типологію характеру йдеться в даних описах. Вкажіть автора та назву типології

А) Людину даного типу характеризує слабкий розвиток усіх основних складових організму – скелету, м'язів, жирового покриву; люди цього типу зазвичай невисокі на зріст, худорляві і фізично слабкі.

Б) Дорослі чоловіки з фіксацією на фалічній стадії поведінки зухвало, вони хвалькуваті та необачні, домагаються успіху, характеризує «донжуанський» стиль поведінки.

В) У цього типу людей помітні схильності до садизму, які проявляються в прагненні ставити людей у залежність від себе, мати над ними повну і безмежну владу, експлуатувати їх, завдавати їм болю і страждань, насолоджуватися спостерігаючи їхні страждання.

Г) Для людей цього типу характерні зосередження інтересів особистості на явищах власного внутрішнього світу, якому вони надають найбільшої цінності.

5. Знайдіть зв'язок між «спотвореними» типами згідно з класифікацією О. Лазурського, та вірогідністю їх асоціальної поведінки (зв'язок проілюструйте відповідними прикладами).

6. У чому, на Вашу думку, полягає практичне значення типології характерів К. Юнга?

7. Які психологічні характеристики покладені в основу типологій Г. Хейманса і Р. ЛеСенна? Які типи характерів визначають ці науковці?

8. Які 4 групи рис характеру, утворюючи симптомокомплекси, існують у системі ставлень людини?

9. Чи можна ототожнювати характер людини та спрямованість її особистості? Відповідь обґрунтуйте

10. Завдання для обговорення у парах/ групах (для перевірки засвоєних знань)

10.1. Яке з наведених нижче тлумачень взаємозв'язку темпераменту й характеру є науково коректним? Свою *відповідь обґрунтуйте*.

«...Серед пануючих поглядів на співвідношення характеру й темпераменту можна виділити чотири основних [8]:

- 1) Ототожнення характеру й темпераменту.
- 2) Протиставлення характеру й темпераменту, підкреслення антагонізму між ними.
- 3) Темперамент визнаний елементом характеру.
- 4) Визнання темпераменту ядром характеру, його незмінним підґрунтям...».

10.2. Висловіть свою думку щодо змістовного наповнення існуючих у Вашому колі спілкування уявлень про «Людей характерних і безхарактерних».

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 4.

ЗМІСТОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ: ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТІСНИХ РИС (ДИСПОЗИЦІЙНИЙ ПІДХІД)

Питання до обговорення

1. Поняття «рис» як психологічної категорії.
2. Факторна структура особистості (концепція Г. Олпорта – Х. Одберта; Дж. Гілфорда).
3. Теорія рис Г. Айзенка.
4. Теорія рис Р.Б. Кеттелла.
5. Модель Великої П'ятірки Л. Голдберга/OCEAN (лексична і психометрична моделі).

OCEAN – це акронім, що використовується в англomовній літературі для кращого запам'ятовування п'яти характеристик, що є основою моделі: Openness to experience (відкритість досвіду), Conscientiousness (сумлінність), Extraversion (екстраверсія), Agreeableness (приємність), Neuroticism (нейротизм).

Словникова робота

■ акцентуація характеру; гіпертимний тип; дистимічний тип; афективно-лабільний тип; афективно-екзальтований тип; шизоїдний тип; епілептоїдний тип; сенситивний тип; психастенічний тип; циклоїдний тип; лабільний тип; антено-невротичний тип; істероїдний тип; нестійкий тип; конформний тип; рецептивна орієнтація; експлуаторська орієнтація; ринкова орієнтація; накопичувальна орієнтація; маніпулятивні характери; оральний характер; мазохістичний характер; істероїдний характер; фалічно-нарцисичний характер; шизоїдний характер; риса особистості; диспозиція; інтроверт; екстраверт; риси-здібності; динамічні риси.

Готуючись до практичного заняття, необхідно

1. Скласти схематичний конспект, який розкриває питання, винесені на обговорення (у довільній і зручній для здобувача освіти формі).

2. Здійснити словникову роботу (використовуючи довідники, підручники, словники, уточнити значення понять, за допомогою яких розкривається тема).

3. *Усно* опрацювати питання для обговорення та самоконтролю і *Письмово* виконати Кейс*.

Виберіть **ОДИН** з наведених нижче кейсів і виконайте його у зручному для Вас форматі (відповідь дайте письмово або наберіть на комп'ютері). Об'єм відповіді 05,-1 стор. друкованого тексту, чітка, логічна, адекватна поставленому у задачі питанню.

■ Пам'ятаємо про академічну доброчесність, не видаємо відповідь, згенеровану **Штучним Інтелектом**, за ВЛАСНУ!

*Матеріали до кейсів та питань для самоперевірки взято нами з наукових напрацювань вітчизняних вчених: О. Галян, В. Гусак та І. Астремської, І. Каряки, О. Мазяра, А. Палія.

КЕЙС 1

*Що можна скачати про особистісні характеристики авторів?
Чому твори такі різні?*

Ознайомтеся з уривками з трьох творів за сюжетом картини, що демонструвалась досліджуванним протягом 40 с:

Перший. «Я бачив будинок. П'ять вікон. Одне без шибки. Загрожа трохи поламана. Дівчинка з обручем. На небі літак. Щось темне за деревами видніється здалеку».

Другий. «Щойно збудований будиночок. Ще не всі шибки вставлені. Дівчинка весело, безтурботно грає з обручем. У небі несеться гордий літак. Батьки дівчинки – в клубі, що видніється за деревами».

Третій. «Бідна дівчинка сама грає з обручем. Холодно. Нікому вставити у вікна шибки. Грізно гуде літак».

КЕЙС 2

Сформулюйте проблему (запит), використовуючи психологічну термінологію. Запропонуйте шлях вирішення означеної проблеми

Ви працюєте психологом у психологічній службі закладу вищої освіти. До Вас звернувся завідувач кафедри іноземної мови: «...Для підвищення ефективності роботи кафедри ми традиційно роздаємо доручення викладачам. Але вже який рік не можемо обрати ефективного організатора фахової практики. Організатор повинен

швидко та якісно взаємодіяти з великою кількістю студентів і викладачів, домовлятися за місце проходження практики, розширяти бази практик, що досить важливо для перекладацької діяльності. Але важко знайти людину, яка вміла би домовлятися, організовувати і документально супроводжувати проходження практики. Допоможіть виявити таку особу на нашій кафедрі...».

КЕЙС 3

Сформулюйте проблему (запит), використовуючи психологічну термінологію. Запропонуйте шлях вирішення означеної проблеми.

Ви працюєте психологом однієї з міських шкіл. До вас звернувся завуч із виховної роботи: «...Ми плануємо поставити на якісно вищий рівень роботу шкільного самоврядування. Попередні спроби були не зовсім вдалим. Ми шукаємо ініціативних учнів, які будуть щиро цікавитися проблемами школи, пропонуватимуть альтернативні нестандартні шляхи їх вирішення. Але, як з'ясувалось, лише на етапі виборів школярі розробляли цікаві проекти, отримували гарні рекомендації від класних керівників, але потім не могли їх реалізувати. Допоможіть підібрати учнів із вищезазначеними характеристиками...».

КЕЙС 4

Яку методику, з наведених у питаннях до Практичного заняття 4, Ви б порекомендували HR-фахівцям як максимально дієву для вирішення **ВСІХ**, наведених нижче завдань їхніх організацій?

А) Компанія Google шукає фахівців з високим рівнем відкритості до досвіду та доброзичливості, оскільки це сприяє інноваціям і співпраці в команді; компанія Goldman Sachs акцентується на високій відповідальності та здатності кандидатів працювати під тиском, на сумлінності й низькому рівні нейротизму.

Б) Microsoft потребує методики, придатної для аналізу адаптивності й відкритості до інновацій у кандидатів на технічні посади. Для позицій у сфері продажу чи маркетингу компанії потрібно додатково оцінити екстраверсію та доброзичливість.

В) Procter & Gamble шукають оптимально-ефективний діагностичний інструмент для планування кар'єрних траєкторій і підготовки майбутніх лідерів серед вже працюючого персоналу. Є потреба у визначенні рівня сумлінності і нейротизму як ключових рис у кандидатів, котрі вже працюють на управлінських позиціях.

Г) Spotify шукає інструмент для аналізу особистісних рис членів команд, оскільки це допомагає створювати групи з взаємодоповнюючими навичками та характеристиками; що, у свою чергу, сприяє підвищенню продуктивності та зменшенню міжособистісних конфліктів у команді.

КЕЙС 5

Розшифруйте і детально розпишіть 5 базових рис особистості, зазначені нижче.

Інфографіку взято з джерела: Велика п'ятірка рис особистості. 2023. URL: <https://psychologer.com.ua/valyka-p-iatirka-rys-osobystosti/>

КЕЙС 6

Ознайомтеся зі статтями Гордієнко А.В., Горська Г.О., Гайдук І.В. [1; 2], проаналізуйте поняття «Темна Тріада особистості» як поєднання трійки негативних особистісних рис – нарцисизму, макіавеллізму та психопатії.

Вказані риси називаються вченими «темними», оскільки кожна з них стає причиною негативної (контрпродуктивної) поведінки людини у навчанні, спілкуванні, на роботі. Всі три риси зумовлюють поведінку, пов'язану з маніпулюванням і обманом інших в гонитві за власною вигодою. Носії рис проявляють схильність до нехтування соціальними нормами, холодність, егоїзм, самозакоханість.

Дослідники відзначають, що хоча «темні» риси особистості соціально неприємні і пов'язані з цілою низкою негативних наслідків, однак можуть бути, принаймні певною мірою, корисними в деяких сферах життя.

Завдання: знайдіть і пропишіть ті ситуації, випадки чи певні сфери життя, в яких риси Темної Тріади можуть бути дійсно корисними.

Рекомендовані джерела

Основні

1. Гордієнко А.В. Темна Тріада особистості у творчості та досягненнях студентів. *Особистість у просторі проблем ХХІ століття*: наук.-практ. конф. (10 березня 2022 року Київ) / наук. керівник Чернобровкін В.М.; Національний університет «Києво-Могилянська академія». Київ: [Дірект Лайн], 2022. С. 52-59. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/edc6bdf0-5d91-4822-9ea4-865cce5af3f4/content>
2. Горська Г.О., Гайдук І.В. Темна Тріада: проблеми концептуалізації та емпіричного дослідження. *Наукові записки. Серія: Психологія*. 2025. Вип. 1(7). С. 51-57. URL: <https://journals.cusu.in.ua/index.php/psychology/article/view/647/616>
3. Гриневич Х.О. Дослідження індивідуальних відмінностей в теорії рис. Листопад. 2021. URL: <https://psymag.info/article/dosl-dzhennya-ndiv-dualnih-v-dm-nnostey-v-teor-ris-1637159511/>
4. Диференційна психологія: навч. посібник для студентів вищ. навч. закл. / упоряд.: Ю.Ю. Федотова; Держ. заклад: відокр. підрозділ «Стахановський педагогічний коледж ЛНУ імені Тараса Шевченка». Стаханов, 2010. Лекція 5. URL: <https://studfile.net/preview/10870244/>
5. Кресан О. Психологія особистості. Лекція на тему: Диспозиційний напрямок. Теорія Г. Олпорта. (59 хв.). URL: https://www.youtube.com/watch?v=oZFa8blY_cg
6. Мітіна С.В. Психологія особистості: навч.-метод. посіб. Київ: Видавництво Ліра-К, 2020. Розділ 4.
7. Москалець В.П. Психологія особистості: підручник, 3-тє вид., перероб., доповн. Київ: Видавництво Ліра-К, 2020. URL: https://lira-k.com.ua/preview/12676.pdf?srsId=AfmBOoo9TsR9-VY5Ajqg40-sEbM8tobQ9gpWh3ay1vxdbtaQ9FzRB_Nv
8. Палій А.А. Диференціальна психологія: навч. посіб. К.: Академ-видав, 2010. Розділ 12. URL: <https://symboldrama.if.ua/wp-content/uploads/2020/03/a.a.-palij-dyfyrencziana-psychologiya.pdf>

9. Черпі К. Велика П'ятірка рис особистості. 2023. URL: <https://psychologer.com.ua/valyka-p-iatirka-rys-osobystosti/>
10. Шахова О.Г. Диспозиційні теорії особистості. Лекція №5 [назва з екрану]. URL: <https://nm2.univd.edu.ua/download/129668>
11. Шевчук О. Теорії особистості диспозиційного напрямку: порівняльний аналіз теоретичних конструктів та діагностичних засобів. *Психологічні перспективи*. 2019. Вип. 34. С. 249-260. URL: https://www.researchgate.net/publication/338549950_TEORII_OSOBISTOSTI_DISPOZICIJNOGO_NAPRAMKU_PORIVNALNIJ_ANALIZ_TEORETICNIH_KONSTRUKTIV_TA_DIAGNOSTICNIH_ZASOBIV

Додаткові

1. Верещинська Я.В. Привабливість як естетичний компонент соціальної перцепції. *Психологія і особистість*. 2016. № 1 (9). С. 245-253. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/5555/1/Vereschinska.pdf>
2. Корж Т.І. Теоретичні аспекти вивчення оптимізму особистості. *Наука і освіта*. 2012. №6. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/journals/2012/NiO_6_2012/2/Korz.htm
3. Модель «Великої п'ятірки». [підручники для вузів онлайн]. URL: https://pidru4niki.com/10310208/psihologiya/model_velikoyi_pyatirki
4. Оцінка Big Five: як допомагає у рекрутингу? 2025. URL: <https://mayska.com/recruiting/oczinka-big-five/>
5. Сердюк О.О., Базима Б.О. Адаптація скринінгового опитувальника П'яти Факторів особистості BFI-10 та перевірка його діагностичних властивостей на прикладі осіб, які вживають наркотики. *Право і безпека – Law and Safety*. 2021. №4 (83). С. 100-110.
6. Смоляк С. Велика П'ятірка та Соціоніка. Український Соціон. 2016. URL: <https://ukrsocion.org/2016/07/25/ocean/>
7. Титаренко Т. Сучасна психологія особистості: навч. посіб. 2-ге вид. К.: Каравела, 2023. Розділ 2. Психологічний простір особистості (конформізм, екстраверсія, інтроверсія, альтруїзм та ін.). URL: https://document.kdu.edu.ua/info_zab/053_1475.pdf
8. Юсіфова А.А. П'ятифакторна теорія особистості. *Pedagogy and Psychology in the Modern World: the art of teaching and learning: International scientific and practical conference (February 26-27, 2021)*. 2021. Vol. 1. Riga, Latvia: «Baltija Publishing». С. 35-40. URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/12945/1/Wloclawek_ped_psy_Fabruary_2021_P.1.pdf

Завдання для контролю та самоконтролю

1. Зазначте, які психологічні типи виділяються К.Г. Юнгом та якими особистісними характеристиками наділяються представники означених вченим типів?

2. У чому полягають базові аспекти теорії рис Г. Оллпорта, Г. Айзенка, Р. Кеттелла?

3. Які способи виявлення рис та їх класифікації існують в теорії рис Г. Оллпорта, Г. Айзенка, Р. Кеттелла?

4. Розкрийте поняття, на яких ґрунтується теорія рис особистості Г. Оллпорта, зокрема: «загальні риси», «індивідуальні риси», «кардинальна диспозиція», «центральні диспозиції», «вторинні диспозиції».

5. Розкрийте зміст понять, на яких побудовано теорію рис особистості Р.Б. Кеттелла, зокрема: «породжуючі риси», «поверхневі риси», «конституціональні, темпераментальні риси», «рис-здібності», «характерологічні риси», «ерги».

6. Зазначте, який стиль виховання здатний формувати такі риси особистості дитини? (авторитарний, поступливий, гіперопікуючий, демократичний). Відповідь обґрунтуйте

А) Втрата почуття власної гідності, втрата здібності приймати рішення, відповідати за вибір, втрата власних бажань.

Б) Хамство та всездозволеність, нездатність до близькості й прихильності, байдужість відносно близьких («це не мої проблеми, мені однаково»).

В) Вимогливість і нетерпимість до бажань інших, зарозумілість і гордовитість, схильність пасувати перед труднощами.

Г) Уміння самостійно приймати рішення й відповідати за свої вчинки, будувати близькі й доброзичливі взаємини з оточуючими, знаходити компромісні рішення.

7. Завдання для обговорення у парах/ групах (для перевірки засвоєних знань)

7.1. Чи згодні Ви з твердженням Г. Оллпорта: «...Зміст відмінностей між характером й особистістю полягають у тому, що: риси характеру відображають те, **ЯК** діє людина, а риси особистості – те, **ЗАРАДИ ЧОГО** вона діє...»?

Свою відповідь обґрунтуйте і проілюструйте прикладами з власного життя чи життя Ваших близьких, рідних, героїв художніх творів, фільмів.

7.2. Оберіть одну будь-яку із запропонованих теорій особистісних рис і визначте її сильні і слабкі сторони (переваги і недоліки)

Здійсніть порівняльний аналіз теорій особистісних рис Г.-Й. Айзенка та Р.Б. Кеттелла, користуючись наступним планом:

1) походження теорії рис (наявність емпіричної або теоретичної бази/концепції);

2) які характеристики покладені в основу теорії (біологічні або соціальні, наслідувані чи набуті);

3) підстави для типології рис (критерії виділення типів);

4) кількість особистісних типів та їхні змістовні характеристики (навести приклади проявів цих характеристик у повсякденному житті; приклади з власного життя, рідних, знайомих, відомих особистостей);

5) напрямки й ефективність практичного застосування

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 5. ІНДИВІДУАЛЬНІ ВІДМІННОСТІ ПОВ'ЯЗАНІ ЗІ СТИЛЬОВИМИ ОСОБЛИВОСТЯМИ ОСОБИСТОСТІ (стильовий підхід)

Питання до обговорення

1. Стиль діяльності: поняття, фактори, що впливають на вибір стилю діяльності, види стилів, структура, механізми формування.
2. Стилi професійної діяльності (виробничої, педагогічної).
3. Стилi навчальної діяльності.
4. Інформаційні (пізнавальні, когнітивні) стилі і типи особистості.
5. Стилi керівництва, стилі самопрезентації в спілкуванні, стилі (стратегії) поведінки у конфліктній ситуації (за Т. Скотом).

Словникова робота

■ стилі педагогічної діяльності; емоційно-імпровізаційний тип; емоційно-методичний тип; розмірковуючи-імпровізаційний тип; розмірковуюче-методичний тип; авторитарний стиль; демократичний стиль; ліберальний стиль; диференційна психологія навчання; шкільна успішність.

Готуючись до практичного заняття, необхідно

1. Скласти схематичний конспект, який розкриває питання, винесені на обговорення (у довільній і зручній для здобувача освіти формі).
2. Здійснити словникову роботу (використовуючи довідники, підручники, словники, уточнити значення понять, за допомогою яких розкривається тема).
3. *Усно* опрацювати питання для обговорення та самоконтролю і *Письмово* виконати Кейс*

Виберіть **ОДИН** з наведених нижче кейсів і виконайте його у зручному для Вас форматі (відповідь дайте письмово або наберіть на комп'ютері). Об'єм відповіді 05,-1 стор друкованого тексту, чітка, логічна, адекватна поставленому у задачі питанню.

! Пам'ятаємо про академічну доброчесність, не видаємо відповідь, згенеровану **Штучним Інтелектом**, за ВЛАСНУ!

*Матеріали до кейсів та питань для самоперевірки взято нами з наукових напрацювань вітчизняних вчених: О. Беци, О. Галян, В. Гусак та І. Астремської, І. Каряки, Л. Колесніченко, О. Мазяра, А. Палія, Л. Романовської та Л. Подкоритової.

КЕЙС 1

Поясніть позицію автора. Чому для розуміння особливостей індивідуального стилю діяльності недостатньо лише природних передумов?

«...Якби індивідуальний стиль діяльності в праці, навчанні, спорті однозначно визначався комплексом природних особливостей людини, то завдання опису його детальної структури, класифікації і навіть передбачення його особливостей було б і відносно простим, і актуальним. Однак здається, що такого індивідуального стилю просто не існує...».

КЕЙС 2

Ознайомтеся з поглядами Є. Клімова на феномен індивідуального стилю; зважаючи на цю інформацію, сформулюйте визначення індивідуального стилю та його основні ознаки.

«...Найбільш загальновизнаними формальними ознаками індивідуального стилю можна вважати наступні:

- а) стійку систему прийомів і способів діяльності;
- б) ця система зумовлена визначеними особистими якостями;
- в) ця система є засобом ефективного пристосування до об'єктивних вимог.

Узагалі, під індивідуальним стилем варто було б розуміти всю систему відмітних ознак діяльності цієї людини, зумовлених особливостями її особистості, але ми свідомо обмежуємо своє завдання і надалі, без спеціальних застережень, будемо розглядати лише ті особливості стилю діяльності, що зумовлені якими-небудь типологічними властивостями нервової системи.

Отже, у вузькому розумінні індивідуальний стиль діяльності є зумовлена типологічними особливостями стійка система способів, яка виявляється у людини, що прагне до найкращого виконання цієї діяльності.

При цьому, говорячи про способи, не обов'язково мати на увазі тільки виконавчі і тим більше рухові акти – це і гностичні, орієнтувальні дії, і зміна функціональних станів, якщо вони виступають як засіб досягнення мети (наприклад, «самозбудження» у деяких ораторів, акторів). Інакше кажучи, індивідуальний стиль є індивідуально-своєрідною системою психологічних засобів, до яких свідомо чи стихійно звертається людина з метою найкращого зрівноважування своєї (типологічне зумовленої) індивідуальності з предметними, зовнішніми умовами-діяльності...».

КЕЙС 3

Проаналізуйте, які стосунки мають місце у поданих ситуаціях. **Які стратегії поведінки у конфлікті** (за Т. Скотом) були застосовані у кожному з випадків?

1. Стратегія взаємодії мами й Оксани

Вранці Оксана збирається до школи, накинувши на себе легеньку куртку.

– Одягни пальто, – говорить мама. – Ця куртка занадто легка для такого прохолодного ранку.

– Не хочу! Усі мої подруги так вдягаються! А ти хочеш, щоб з мене глузували!

Оксана почала доводити, що зараз ніхто не носить пальто, а іншого теплого і сучасного одягу у неї немає. Вона рішуче попрямувала до дверей.

– Але ти застудишся! – не припиняла мати. – Ми ж обидві не хочемо, щоб ти застудилась. – Зрозумій, я ж за тебе щиро хвилююсь. Ну, будь ласка, зрозумій мене і порадь, що робити з такою дитиною?

– Добре, давай я одягну светр під куртку.

– Прекрасно, – погоджується мати.

2. Стратегія взаємодії диригента – концертмейстера; концертмейстера–гобоїста.

Диригент «посеред третьої частини» (виконувався складний музичний твір) помилився і дав вступ першому гобою на такт раніше, не чекаючи закінчення музичної фрази, яка виконувалась скрипалем. Той вступив «по руці». Скрипаль-соліст відразу ж зорієнтувався, оркестр – теж і ніхто з публіки (зрозуміло, крім професіоналів) не помітив того, що сталося.

Проте в антракті були терміново зібрані всі оркестранти і гобоїстові вчинили «розправу».

Диригент, дізнавшись про це, пішов до них і намагався їх переконати, що винен у всьому цьому він один, оскільки завчасно дав вступ. «Ні, – заперечив йому концертмейстер оркестру, – ви диригент, у вас багато завдань, і до того ж, диригуючи по пам'яті, сповна можете помилитися. У соліста-гобоїста на пульті лежать ноти його партії і він не має права на помилку! Тепер своїм рішенням ми відсторонюємо його на три концерти від виконання партії першого гобоя!»

3. Стратегія взаємодії Андрія і класу

Андрій перейшов у нову школу в 11 клас. Незабаром всім стало ясно: його спокійний характер, доброзичлива манера триматися, а найголовніше – широка ерудиція – пророкували йому визнання всього класу. Якось всі відразу потягнулися до нього.

Але пройшов місяць-другий і Андрій все частіше заходив до класу один.

Одного разу на уроці фізики після захоплюючої відповіді Андрія про філософське значення теорії ймовірності вчитель запропонував йому підготувати доповідь на цю тему. Андрій відмовився. Це не засмутило вчителя. Адже наближались іспити, і часу на підготовку до випускних іспитів залишилося вкрай мало. І, зрозуміло, що Андрієві треба ретельно готуватися. Так міркував вчитель.

Але Андрій відповів, бажаючи виправдати свою відмову:

– Я не розумію, який у цьому сенс?! Ви, вчителю, вже й так уявляєте рівень моїх можливостей, а їм, – він кивнув (досить ввічливо) в бік класу, – це ні до чого. Кожен може і повинен шукати сам...

[Психологія та педагогіка: зб. міні-кейсів / Л.А. Колесніченко, М.І. Радченко, В.В. Сгадова та ін.; за заг. ред. Л.А. Колесніченко. К.: КНЕУ, 2010. 362 с.]

КЕЙС 4

До яких стилів педагогічного спілкування – орієнтовно – більш схильні педагоги, висловлювання яких наведені у ситуації нижче?

«...До вчительської ввійшла схвильована Ольга Олегівна – молода вчителька хімії.

– Знову Петренко Микола зірвав урок, – у розпачі заявила вона. – У мене вже руки опускаються від безсилля. Не знаю, як його змусити вчитися?

– Змусити бовдура вчитися? – відволіклася від журналу Ніна Петрівна. – Ну, ні! Принижуватися перед ним, умовляти?! Витрачати свій час на різні додаткові заняття? Нізащо! Не хоче він бути грамотним сьогодні – не треба. Це його справа! Пізніше зрозуміє – сам буде навчатися!

– Можливо, – зауважила Віра Іванівна, – справедливо кажуть: «Нікого нічому навчити неможливо, можна лише допомогти навчитися».

– А як же гуманістичний підхід, принципи навчання? – втрутилася в розмову Надія Василівна. – Раніше серед учителів був дуже поширеним вислів: «Вчити всіх і кожного»...»

[Психологія та педагогіка: зб. міні-кейсів / Л.А. Колесніченко, М.І. Радченко, В.В. Сгадова та ін.; за заг. ред. Л.А. Колесніченко. К.: КНЕУ, 2010. 362 с.]

КЕЙС 5

Ознайомтеся з наведеним нижче ситуаціями і виконайте завдання до них.

1. Які стилі виховання використовують батьки у кожному випадку?
2. Які негативні наслідки можуть виникнути у результаті такого виховання дітей?

Ситуація 1. Дівчинка Олеся навчається у шостому класі. Ось що вона розповідає про свою сім'ю:

«Мама постійно все вирішувала замість мене. У садочку малювала за мене малюнки, у школі – писала твори і робила рівняння. Купувала мені усе, що я забажаю. Тато не мав на мене часу за роботою, а мама вкладала у мене всю душу. Спочатку мені це подобалось: мама не змушувала мене прибирати у домі, сама прала і прасувала мої речі, готувала сніданки, виряджала у школу».

«Я здружилася з дівчиною Ірою, а мамі вона не подобалась. Вона мені день і ніч торочила, що я неправильно роблю, що з Ірою зв'язалась. Почала нав'язувати мені доньок своїх подруг. Але я не хотіла, аби мама вибирала за мене друзів. Це мене почало дратувати, але я не хотіла сваритися з мамою...».

Ситуація 2. Миколка навчається у 7-му класі. Його батьки вимагають від дитини порядку, дисципліни, чіткого виконання всіх обов'язків. Хоч вони й дуже люблячі та ніжні, але у стосунках з дитиною на перше місце ставлять свою потребу бути поруч, контролювати життя дитини, приймати за неї рішення.

Батьки вважають, що дитина майже в усьому повинна підкорятися їх волі, авторитету. У хлопчика змалку виховують почуття відповідальності, уміння долати труднощі. Він досить розумний, займається спортом, але до нього ставлять надто високі вимоги, виконання яких потребує максимальної мобілізації всіх розумових і фізичних здібностей. Від дитини вимагають досягнення успіху в різних сферах діяльності [1, 34-35].

КЕЙС 6

Проаналізуйте наведену нижче схему і зробіть змістовне наповнення кожного із представлених на ній стилів міжособистісного спілкування.

[Джерело: Спілкування як наука та мистецтво. Соціальне значення спілкування: розробка уроку з етики. URL: <https://naurok.com.ua/metodichna-rozrobka-uroku-etika-239380.html>]

Рекомендовані джерела

Основні

1. Диференційна психологія: підр. для студ. ВНЗ / [С.Д. Максименко та ін.]; за заг. ред. С.Д. Максименка. К.: Слово, 2013. С. 251-252 (індивід. стиль особистості). URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/733601/1/Диференційна%20психологія.pdf>

2. Диференційна психологія: навч. посібник для студентів вищ. навч. закл. / упоряд.: Ю.Ю. Федотова; Держ. заклад: відокр. підрозділ «Стахановський педагогічний коледж ЛНУ імені Тараса Шевченка». Стаханов, 2010. Лекція 4. URL: <https://studfile.net/preview/10870244/>

3. Заболотна Н.М. Когнітивний стиль «гнучкість – ригідність пізнавального контролю» в структурі стильової організації інтелектуальної діяльності студентів. *Проблеми сучасної психології*. 2015. Вип. 30. С. 199-209. URL: <https://journals.uran.ua/index.php/2227-6246/article/view/158051/157392>

4. Карапетрова О.В. Диференціальна психологія: навч.-метод. посіб. Бердянськ: БДПУ, 2014. П. 3.4. (когнітивні стилі і стиль діяльності)

як детермінанти індивід. відмін.). URL: <https://ru.scribd.com/document/623487222/Karapetrova-O-V-Dyferentsial%CA%B9na-psykholohiya>

5. Мазяр О.В. Диференціальна психологія з практикумом: мат-ли лекційного курсу. Житомир: ЖДУ імені Івана Франка, 2021. Лекція №9 (Типологія особистостей). URL: http://eprints.zu.edu.ua/34550/1/2_Матеріали%20лекційного%20курсу_Диференційна%20психологія%20з%20практикумом.pdf

6. Палій А.А. Диференціальна психологія: навч. посіб. К.: Академ-видав, 2010. Розділ 10; п. 15.4 (стилі керівництва). URL: <https://symbold-rama.if.ua/wp-content/uploads/2020/03/a.a.-palij-dyfyrencziana-psyhologiya.pdf>

7. Романовська Л.І., Подкоритова Л.О. Диференційна психологія. Львів: «Новий світ-2000», 2008. Тема 7.

8. Туриніна О.Л., Варлакова Є.О. Диференціальна психологія: навч.-метод. посіб. К.: ДП «Видавничий дім «Персонал»», 2012. Тема 9.

9. Харченко С.В. Диференціальна психологія: навч. посіб. Х.: ХНУВС, 2012. Розділи 4, 5.

Додаткові

1. Беца О.В. Диференційна психологія: навч.-метод. комплекс. К: Інститут кримінально-виконавчої служби, 2014. 58 с.

2. Васюк К.М. Когнітивно-стильові особливості емоційного інтелекту в молоді. *Габітус*. 2023. Вип. 47. С. 93-99. URL: <http://habitus.od.ua/journals/2023/47-2023/16.pdf>

3. Діденко Г.О. До питання типів стилю життя особистості. *Theoretical and applied researces in the field of pedagogy, psychology and social sciences: International Scientific-Practical Conference*. 2016. С. 209-212. URL: <https://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/3353/Діденко%20Г.О.%20До%20питання%20типів%20стилю%20життя%20особистості.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

4. Заболотна Н.М. Когнітивний стиль «гнучкість – ригідність пізнавального контролю» у структурі стильової організації інтелектуальної діяльності студентів. *Проблеми сучасної психології*. 2015. №30. С. 199-209. URL: <https://journals.urau.ua/index.php/2227-6246/article/view/158051/157392>

5. Класифікація стилів навчання. [підручники для студентів онлайн]. URL: https://stud.com.ua/88986/pedagogika/klasifikatsiya_stiliv_navchannya

6. Лаврентьєва О.О., Крупський О.П. Психолого-педагогічні засади формування індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх фахівців. *Вісник уні-ту імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2022. №2 (24). С. 41-49. URL: https://www.researchgate.net/publication/369857219_Psihologo-pedagogicni_zasadi_formuvanna_individualnogo_stilu_profesijnoi_dialnosti_majbutnih_fahivciv_Psychological_and_pedagogical_bases_of_formation_of_the_future_specialists'_individual_style_of_pr

7. Максименко С.Д., Пасічник І.Д. Роль когнітивно-стильових особливостей особистості в процесі навчальної діяльності. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». Тематичний випуск «Актуальні проблеми когнітивної психології»*. Острого: Вид-во Нац. унів-ту «Острозька академія», 2010. Вип. 14. С. 3-10. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi31/0026047.pdf>

8. Мишко Н.М., Тітова Т.Є., Тесленко М.М., Юдіна Н.О. Особливості копінг-стратегій у чоловіків і жінок під час воєнного стану. *Психологія і особистість*. 2022. №2 (22). С. 115-127. URL: <http://psychpersonality.pnpri.edu.ua/article/view/265489/261565>

9. Місенг Д.В. Стиль життя особистості: основні наукові підходи і концептуалізація поняття. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2016. Вип. 38. С. 30-39. URL: https://www.researchgate.net/publication/340477229_STIL_ZITTA_OSOBISTOSTI_OSNOVNI_NAUKOVI_PIDHODI_I_KONCEPTUALIZACIA_PONATTA

10. Сім стилів навчання: як завоювати увагу учнів. Січень 2022. [назва з екрану]. URL: <https://osvita.ua/school/method/85309/>

11. Стильові характеристики як інтегральна характеристика особистості: лекція (когнітивні стилі, копінг-стратегії, стилі самоактуалізації) [назва з екрану]. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна. 36 с. URL: <https://psychology.karazin.ua/dist2020/2kDifpsyMilos2.pdf>

12. Типологія стилів професійної діяльності. [підручники для студентів онлайн]. URL: https://stud.com.ua/38970/psihologiya/tipologiya_stiliv_profesijnoyi_diyalnosti

13. Федорінова О., Гапочка Я. Гендерна детермінація вибору стилів поведінки студентами в конфліктних ситуаціях. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. 2022. №12. С. 118-128. URL: <https://journal.kdpu.edu.ua/psychology/article/download/5780/5293>

14. Хохліна О.П. Проблема стильових особливостей життєдіяльності людини у контексті її онтогенетичного розвитку. *Естетика і етика педагогічної дії: зб. наук. пр.* 2012. Вип. 4. К.-Полтава. С. 62-74. URL: <https://er.nau.edu.ua/server/api/core/bitstreams/de21b84f-cea8-4283-b6f7-dfece58c0fc3/content>

15. Черножук Ю.Г. Когнітивно-стильові особливості жінок та чоловіків. *Габітус*. 2022. Вип. 44. С. 41-46. URL: <http://habitus.od.ua/journals/2022/44-2022/6.pdf>

Завдання для контролю та самоконтролю

1. Дайте визначення понять «когнітивний стиль», «стиль професійної діяльності», «стиль педагогічної діяльності», «стиль навчальної діяльності», «стилі керівництва» і «стилі самопрезентації в спілкуванні».

2. Які параметри когнітивного стилю ви можете назвати?

3. Що таке індивідуальний стиль діяльності? Яку структуру він має?

4. Які фактори здійснюють вплив на формування індивідуального стилю діяльності?

5. У чому полягають індивідуальні відмінності прояву емоційних реакцій та почуттів?

6. Назвіть зразки поведінки, виділені сучасними психологами, які будуть визначатися життєвою позицією, а значить, формувати стиль життя.

7. За наведеними нижче характеристиками, встановіть тип життєвого стилю людини (керуючий, той, хто бере, уникаючий).

А) Самовпевнені, настирливі люди, поведінка яких не передбачає турботи про інших. Головні життєві завдання вирішують в асоціальній манері.

Б) Ставляться до світу паразитично, вирішують свої завдання, головним чином, за рахунок інших, прагнуть отримати якомога більше. Низька активність не дає їм бути асоціальними.

В) Не мають позитивних цілей. Головна стратегія поведінки – уникання. Демонструють соціально-безкорисливу поведінку та низьку продуктивність життя.

8. Розкрийте класифікацію стратегії (особистісної орієнтації), стосовно інших людей, на думку, К. Горні, виробляє людина?

9. Розкажіть про класифікацію стратегій поведінки у ситуації конфлікту К. Томаса.

10. Завдання для обговорення у парах/ групах (для перевірки засвоєних знань).

10.1. Продумайте і покажіть на прикладах зв'язок між індивідуальним стилем діяльності та професійною придатністю людини.

10.2. Які своєрідні образні моделі спілкування педагогів з учнями виділяють психологи і чому важливо їх знати?

10.3. Охарактеризуйте відомі Вам стилі виховання дітей та наведіть приклади, які ілюструють наслідки застосування цих стилів.

10.4. Обговоріть й усно презентуйте типологію стилів навчальної діяльності, які використовуються здобувачами вищої освіти у процесі оволодіння знаннями. Зазначте **критерій**, на якому ґрунтується Ваша типологія.

Проаналізуйте у який спосіб формуються описані стилі та як вони пов'язані з ефективністю навчальної активності?

10.5. Застосуйте характеристики когнітивного стилю для аналізу поведінки людини у різних ситуаціях.

10.6. Озвучте відповідь на питання: «Мій стиль життя...».

10.7. Наведіть приклади і проаналізуйте особливості індивідуального стилю трудової діяльності в осіб із сильною і слабкою, лабільною й інертною нервовою системою.

ПРАКТИКУМ З ДИСЦИПЛІНИ

■➡ **Ціль.** Практикум націлений на формування у студентів-майбутніх психологів методико-аналітичного апарату для вивчення індивідуальних відмінностей між людьми (та групами), а також для виявлення особливостей прояву кількісних та якісних характеристик індивідуальних відмінностей (як власних, так й інших людей), що виступає основою професійної підготовки здобувачів вищої освіти до наступної дослідницької і практичної роботи.

■ **Форма виконання.** Створення автопортрету засобами виконання, обрахунків та якісного аналізу результатів самостійно вибраних діагностичних методик, наведених у кожній з 5-ти тематичних блоків (інформацію про кількість методик для самостійного виконання зазначено нижче – у кожній темі).

1. Зробіть самодіагностику певної підструктури індивідуальності за допомогою запропонованих до кожної теми практичних занять методик (ІТЗ №2).

2. Підготуйте звіт за результатами проведених методик (за наведеним нижче зразком).

3. У ситуації роботи в парах (трійках; організації дискусії) та за умови дотримання Етичного кодексу психолога й опори на принцип добровільності, отримані результати індивідуальної діагностики, можна винести на групове обговорення з метою отримання зворотного зв'язку і рефлексії в межах професійної спільноти.

■ **Вимоги до оформлення Звіту**

Обсяг звіту: 1-2 стор. У звіті має бути вказано мету обстеження, використані методики, ставлення досліджуваного до діагностичної процедури. У звіті мають бути надані кількісні дані, на підставі яких була здійснена інтерпретація результатів і зроблено висновки.

Форма Звіту. Звіт має бути подано в такій формі:

Звіт

з психологічного обстеження (ППП), стать ..., вік ... років, освіта ...

Мета обстеження:

Методика:

Характеристика ставлення досліджуваного до обстеження:

Отримані результати:

Інтерпретація:

Висновок:

Рекомендації (за необхідності)

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 1.

ТЕМПЕРАМЕНТ ЯК ІНТЕГРАЦІЙНА ОСНОВА ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ

1. Зробіть самодіагностику структури, формули та типу темпераменту за допомогою наведених нижче методик (**2 методики – за вибором** здобувача освіти).

2. Підготуйте звіт за результатами проведених методик (за наведеним вище зразком).

1.1. Тест-опитувальник структури темпераменту В. Русалова (ОСТ)

[1. Психологу для роботи. Діагностичні методики/ Укладачі: М.В. Лемак, В.Ю. Петрище: 2-ге вид., випр. Ужгород: ТОВ «ІВА», 2011. С. 171-177. URL: https://wp.nmc-pto.rv.ua/DOK/MZPSl/Psychologu_dla_roboty.pdf

2. Романовська Л.І., Подкоритова Л.О. Диференційна психологія: навч. посіб. Львів: «Новий світ-2000», 2008. С. 201-208].

 Ціль. діагностика індивідуально-типологічних особливостей людини, зокрема структури темпераменту та двох сфер його прояву (предметно-орієнтованої та суб'єктно-орієнтованої).

 Методична довідка: ОСТ містить 105 запитань з бінарною шкалою відповідей («Так» – «Ні»). Нижче наводиться форма Тесту для дорослих респондентів (18-55 років).

Опитувальник дозволяє отримати значення за 8-ми шкалами, які розкривають структуру темпераменту. Кожна зі шкал представлена 12-тьма запитаннями (пунктами) різного ступеня складності й має значення від 0 до 12 балів. Опитувальник також містить Контрольну шкалу (на 9 запитань), яка оцінює рівень соціальної бажаності отриманих відповідей.

Інструкція: Вам пропонується дати відповіді на 105 запитань, спрямованих на з'ясування Вашого звичного способу поведінки. Постарайтеся пригадати типові ситуації і дайте відповідь, яка першою спаде Вам на думку. Відповідайте швидко і точно. Пам'ятайте: немає «хороших» чи «поганих» відповідей. Якщо Ви обрали відповідь «Так», то поставте поряд з ним знак «+»; якщо Ви обрали відповідь «Ні», поставте поряд знак «-».

Текст Опитувальника

1. Чи відчуваєте Ви постійне бажання діяти?
2. У вільний час Вам завжди хочеться займатися чимось?
3. Ви швидше надасте перевагу усамітненню, а не великій компанії?
4. Чи легко Ви можете знайти інші варіанти вирішення відомого завдання?
5. Чи легко Вам виконувати водночас дуже багато справ?
6. Чи завжди Ви готові зразу, не розмірковуючи, долучитися до розмови?
7. Чи рухлива Ви людина?
8. Чи подобається Вам швидко бігати?
9. Ваша мова зазвичай повільна й некваплива?
10. Чи дратує Вас швидка мова співрозмовника?
11. Чи сильно Ви непокоїтеся через негаразди у своїй роботі?
12. Чи часто Ви відчуваєте тривогу через те, що виконали роботу не так, як слід?
13. Чи вразлива Ви людина?
14. Чи часто Вам не спиться через те, що Ви посперечалися з друзями?
15. Ви колись запізнювалися на роботу чи побачення?
16. Чи легко Вам виконувати роботу, яка вимагає тривалої уваги й великої зосередженості?
17. Чи почувалися б Ви нещасною людиною, якщо би на тривалий час були позбавлені можливості спілкуватися з іншими?
18. Чи легко Вам спілкуватися з різними людьми?
19. Чи легко Вам перемкнутися з одного варіанту розв'язання задачі на інший?
20. Вам зазвичай легко виконувати справу, яка вимагає миттєвих реакцій?
21. У розмові з іншими людьми Ваша мова часто випереджає Вашу думку?
22. Чи часто Ваші думки перескакують з однієї теми на іншу під час розмови?
23. Чи подобаються Вам ігри, які вимагають спритності?
24. Чи складно вам говорити дуже швидко?
25. Чи легко Ви сприймаєте швидку мову?
26. Чи легко Ви засмучуєтеся, коли знаходите незначні недоліки у своїй роботі?
27. Чи непокоять Вас страхи через те, що Ви не впораєтеся з роботою?
28. Чи почуваєтеся Ви занепокоєним через те, що Вас невірно зрозуміли у розмові?

29. Чи схильні Ви інколи перебільшувати у своїй уяві негативне ставлення близьких до Вас людей?

30. Чи буває таке, що Ви говорите про речі, в яких не розбираєтесь?

31. Чи охоче Ви виконуєте складну, відповідальну роботу?

32. Зазвичай Ви надаєте перевагу виконанню нескладних справ, які не вимагають від Вас великої енергії?

33. Зазвичай Ви мовчите і не вступаєте у контакти, коли знаходитеся серед малознайомих людей?

34. Чи легко Ви генеруєте нові ідеї, пов'язані з роботою?

35. Ви зазвичай надаєте перевагу виконанню водночас тільки одну справу?

36. Чи виникають у Вас конфлікти з Вашими друзями через те, що Ви сказали їм щось, не подумавши заздалегідь?

37. Зазвичай Ви спочатку все продумуєте, зважуєте і лише потім висловлюєтесь?

38. Чи подобається Вам сидяча робота?

39. Чи швидкі у Вас рухи рук?

40. Чи говірка Ви людина?

41. Зазвичай Ви говорите вільно, без запинок?

42. Чи буває так, що у Вас надовго псується настрій від того, що запланована Вами справа зірвалася?

43. Чи легко Ви ображаєтесь, коли близькі Вам люди вказують на Ваші особисті недоліки?

44. Чи всі Ваші звички хороші й бажані?

45. Чи виникають у Вас думки, які би Ви хотіли приховати від інших?

46. Чи відчуваєте Ви потяг до напруженої відповідальної діяльності?

47. Чи подобається Вам братися за великі справи самостійно?

48. Чи легко вам внести пожвавлення у компанію?

49. Чи подобається Вам бути в великій компанії?

50. Вам зазвичай важко перемкнути увагу з однієї справи на іншу?

51. Чи можете Ви, недовго думаючи, поставити незручне питання іншій людині?

52. Чи часто Ви висловлюєте своє перше враження, не подумавши?

53. Чи вважаєте Ви свої рухи повільним й неквапливими?

54. Чи приносять Вам задоволення швидкі рухи?

55. Чи багата у Вас міміка в розмові?

56. Чи багато у Вашій мові тривалих пауз?

57. Чи часто Вам не спиться через те, що справи, пов'язані безпосередньо з роботою, не йдуть на лад?

58. Чи смокче у Вас під ложечкою, перед відповідальною розмовою?

59. Чи почуваєтеся Ви ображеним, через те, що оточуючі ставляться до Вас гірше, ніж Ви на те заслуговуєте?

60. Якщо Ви обіцяли щось зробити, чи завжди Ви виконуєте свою обіцянку, незважаючи на те, зручно це Вам чи ні?

61. Зазвичай Ви відчуваєте надлишок сил і Вам хочеться зайнятися якоюсь складною справою?

62. Чи потребуєте Ви роботи, яка вимагає повної віддачі сил?

63. Чи тримаєтеся Ви вільно у великій компанії?

64. Чи мовчазні Ви, коли знаходитесь у колі друзів?

65. Чи схильні Ви вирішувати багато завдань водночас?

66. Чи легко Ви переключаєтесь з однієї роботи на іншу?

67. Чи довго Ви подумки готуєтеся до того, щоб висловити власну думку?

68. Чи можна сказати, що ви швидко виконуєте доручену Вам справу?

69. Чи подобаються Вам ігри у швидкому темпі?

70. Чи швидко Ви читаєте вголос?

71. Чи непокоїть Вас почуття невпевненості у процесі виконання роботи?

72. Чи часто у Вас виникає безсоння через невдачі на роботі?

73. Чи хвилюєтеся Ви, з'ясовуючи стосунки з друзями?

74. Чи потребуєте Ви людей, які б Вас підбадьорили й утішили?

75. Чи Ви інколи дратуєтеся, сердитесь?

76. Зазвичай Ви надаєте перевагу легкій роботі?

77. У вільний час Ви зазвичай прагнете поспілкуватися з людьми?

78. Чи відчуваєте Ви потяг до людей (потребу в людях)?

79. Чи тримаєтеся Ви зазвичай усамітнено на вечірках чи у компаніях?

80. Чи охоче Ви виконуєте безліч різних доручень водночас?

81. Зазвичай Ви першим у компанії наважуєтеся розпочати розмову?

82. Чи схильні Ви спочатку подумати, а потім вже говорити?

83. Чи повільні Ваші рухи, коли Ви щось майструєте?

84. Чи охоче Ви виконуєте роботу у швидкому темпі?

85. Чи подобається Вам швидко говорити?

86. Чи часто Ви хвилюєтеся з приводу своєї роботи?

87. Чи схильні Ви перебільшувати у своїй уяві невдачі, пов'язані з роботою?

88. Чи тремтять у Вас інколи руки під час сварки?

89. Ви інколи пліткуєте?

90. Чи є серед ваших знайомих люди, які Вам давно не подобаються?

91. Чи здатні Ви успішно виконувати тривалу трудомістку (важку) роботу?

92. Ви зазвичай працюєте напівсили (без ентузіазму), без особливого напруження?

93. Чи подобається Вам подовгу бувати наодинці с собою?

94. Чи легко Ви беретеся за виконання нових завдань?

95. Чи подобається Вам різноманітна робота, яка вимагає переключення уваги?

96. Чи легко Вам утриматися, щоб не висловити раптово виниклої ідеї?

97. Чи можете Ви, недовго думаючи, звернутися з проханням до іншої людини?

98. Чи подобається Вам працювати повільно?

99. Вам більш до вподоби повільна, спокійна розмова?

100. Чи томитеся Ви, коли доводиться довго говорити?

101. Чи переживаєте Ви через найменші проблеми в роботі?

102. Чи часто Ви хвилюєтесь через помилки у роботі, яких Ви припустилися?

103. Чи легко Вас образити у розмові якоюсь дрібницею?

104. Чи часто Вас турбує почуття невпевненості у собі при спілкуванні з людьми?

105. Чи завжди Ви оплачували б перевезення багажу у транспорті, якщо б не побоювалися перевірки?

Обробка результатів

Обробка даних за тестом ОСТ здійснюється шляхом порівняння відповідей респондента з Ключем.

1. Кожний збіг з Ключем оцінюється в 1 бал.

2. Підраховується сума балів, отриманих по кожній з 9-ти шкал.

3. Результати респондентів, які отримали високий бал (**7 і більше**) за **Контрольною шкалою** (К) – не підлягають наступному аналізу через свою недостовірність.

4. Певна властивість темпераменту вважається:

високо розвиненою, якщо респондент набрав по ній **9-12 балів**;

середньо розвиненою, якщо набрано **5-8 балів**;

низько розвиненою, якщо набрано **менше 4-х балів**.

5. У кожній шкалі темпераменту є дві підшкали: **предметно-орієнтована** та **суб'єктно-орієнтована (комунікативна)**.

Вони відображають дві сфери взаємозв'язку людини й навколишнього середовища: предметний світ і суспільство, тобто діяльність і спілкування. А також дозволяють виділити домінуючий тип темпераменту.

Ключ до тесту ОСТ

1. Ергічність (Ер)

«+» питання: 1, 2, 16, 31, 46, 47, 61, 62, 91.

«-» питання: 32, 76, 92.

2. Соціальна ергічність (Сер)

«+» питання: 17, 18, 48, 49, 63, 77, 78.

«-» питання: 3, 33, 64, 79, 93.

3. Пластичність (П)

«+» питання: 4, 5, 19, 20, 34, 65, 66, 80, 94, 95.

«-» питання: 35, 50.

4. Соціальна пластичність (СП)

«+» питання: 6, 21, 22, 36, 51, 52, 81, 97.

«-» питання: 37, 67, 82, 96.

5. Темп (Т)

«+» питання: 7, 8, 23, 39, 54, 68, 70, 84.

«-» питання: 38, 53, 83, 98.

6. Соціальний темп (СТ)

«+» питання: 25, 40, 41, 55, 69, 85.

«-» питання: 9, 10, 24, 56, 99, 100.

7. Емоційність (Ем)

«+» питання: 11, 12, 26, 27, 42, 57, 71, 72, 86, 87, 101, 102.

8. Соціальна емоційність (Сем)

«+» питання: 13, 14, 28, 29, 43, 58, 59, 73, 74, 88, 103, 104.

9. Контрольні питання на соціальну бажаність (К)

«+» питання: 44, 60, 105.

«-» питання: 15, 30, 45, 75, 89, 90.

Інтерпретація результатів

№ з/п	Шкала ОСТ	Опис шкали	Високі значення (9-12 балів)	Низькі значення (4 бали і менше)
1.	Предметна ергічність	Рівень потреби в освоєнні предметн. світу; ступінь залучення до трудової діяльності	Висока потреба в освоєнні предметного світу, прагнення до діяльності, до розу- мової і фізичної праці, легкість перебігу розумових процесів	Пасивність, низький рівень тону су й акти- вації, небажання розумово напру- жуватися, низьке залучення до діяльності
2.	Соціальна ергічність	Рівень потреби у соціальних контактах, ступінь праг- нення до лідерства	Комунікативна ергічність, потреба у соц. контактах, жага засвоєння соціальних форм й емоційних норм діяльності, прагнення до лідер- ства, товариськість, залученість у соц. діяльність, прагнення зайняти високий ранг, опанування світу через комунікацію	Незначна потреба у соц. контактах, уникнення соціально- активних форм поведінки, замкненість, соц. пасивність
3.	Предметна пластич- ність	Ступінь легкості/ складності переключення з одного предмету діяльності на інший	Легкість переключення з одного предмету діяльності на інший, швидкість переходу з одних способів мис- лення на інші у про- цесі взаємодії з пред- метним середовищем, прагнення урізнома- нітнити форми предметної діяльності	Схильність до монотонної роботи, страх й уникнення різноманітних форм пове- дінки, консер- ватизм у виборі форм діяльності
4.	Соціальна пластич- ність	Ступінь легкості/ складності переключення від однієї людини на іншу у спілкуванні	Широкий вибір комунікативних програм, автома- тичне включення у соц. зв'язки, легкість вступу у соц. кон- такти, легкість пере- ключення у процесі спілкування, наяв- ність великої кіль- кості комунікативних сценаріїв/ програм, комунікативна імпульсивність	Труднощі у виборі форм соц. взаємодії, низький рівень готовності до вступу у соц. контакти, праг- нення підтри- мувати звичні, монотонні контакти

№ з/п	Шкала ОСТ	Опис шкали	Високі значення (9-12 балів)	Низькі значення (4 бали і менше)
5.	Предметний темп (швидкість)	Швидкість виконання окремих операцій, швидкість моторно- рухових актів	Високий темп пове- дінки, висока швид- кість виконання операцій пі час виконання предмет- ної діяльності, моторно-рухова швидкість, висока психічна швидкість при виконанні конкретних операцій	Уповільненість дій, низька швидкість моторно- рухових операцій під час виконання предметної діяльності
6.	Соціальний темп (швидкість)	Швидкість мови у процесі спілкування	Мовно-рухова швидкість, швидкість говоріння, високі швидкості і можли- вості мовно-рухового апарату	Слабко розвинена мовно-рухова система, повільність мови
7.	Предметна емоційність	Рівень емоційної чутливості (переважно до невдач у роботі)	Висока чутливість до розбіжностей між задуманим, очікува- ним і результатом реальної предметної дії, відчуття непев- неності, тривоги, високого занепоко- ення з приводу роботи, загострене емоційне реагування на невдачі	Незначне реагу- вання на невдачі, нечутливість до неуспіху у справах, спокій, впевненість у собі
8.	Соціальна емоційність	Рівень емоційної чутливості у комунікативні й сфері	Висока емоційність у комунікативній сфері, підвищена чутливість до невдач у спілкуванні, до оцінок оточуючих людей	Низька емоцій- ність у комуні- кативній сфері, нечутливість до оцінок, нечут- ливість до невдач у спілку- ванні, впевне- ність у собі у спілкуванні
9.	К (соціальна бажаність)	Шкала щирості й відвертості висловлювань	Неадекватна оцінка своєї поведінки, бажання виглядати краще, ніж є насправді	Адекватне сприйняття своєї поведінки

Висновок про домінування певного типу темпераменту людини робиться на основі порівняння показників, отриманих за 8-ми властивостями темпераменту, з поданими нижче типовими *поєднаннями* цих 8-ми властивостей, які відповідають різним типам темпераменту.

Окремо для кожного респондента встановлюється два типи його темпераменту: один, той, що проявляється у роботі, й другий, той, що проявляється у спілкуванні з людьми.

- **Сангвінік** – середньорозвинені показники всіх властивостей темпераменту.

- **Холерик** – високі показники з ергічності, темпу й емоційності при середніх чи високих показниках з пластичності.

- **Флегматик** – низькі показники з усіх властивостей темпераменту.

- **Меланхолік** – низькі показники з ергічності, пластичності, темпу при середніх чи високих показниках з емоційності.

- **Змішаний тип** темпераменту – зустрічається часто, у випадку, коли відсутній повний збіг ступеня розвиненості її показників за 8-ми шкалами з наведеними вище чотирма комбінаціями.

1.2. Формула темпераменту (О. Белов)

[1. Стежка до власного «Я»: Зошит для самопізнання (практичні та лабораторні роботи для студентів спеціальності «Психологія» з курсу «Диференціальна психологія»). Тернопіль: ВВ ТНТУ імені Івана Пулюя, 2018. С. 12-19. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/25100/3/Stezhka_do_vlasnogo_Ya.pdf

2. Психологія професійної діагностики та професійного консультування: практичний посібник / Ігнатович О.М., Татаурова-Осика Г.П., Шевенко А. М.; за ред. О.М. Ігнатович. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2021. С. 78-85. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/728940/1/15%20ПСИХОЛОГІЯ%20ПРОФЕСІЙНОЇ.pdf>].

■➡ **Ціль.** діагностика формули темпераменту

■ **Методична довідка:** Це завдання можна виконувати для вивчення самого себе та інших.

Тест О. Белова містить «паспорти» темпераментів, які складаються з переліку рис, притаманних представникам кожного з чотирьох типів темпераменту. Дає змогу респондентові вивести формулу свого темпераменту, підрахувавши в ній кількісне співвідношення часток кожного з 4-х окремих типів темпераментів.

Інструкція: Уважно перечитайте твердження, наведені у «паспортах» 4-х типів темпераменту, та визначте наявність або відсутність у себе певних показників. Поставте знак «+», або виділіть кольором всі твердження, які присутні у Вашій поведінці за кожним із типів темпераменту. Слід відповідати, виходячи з того, як Ви поведетеся у повсякденному житті, а не в якихось екстремальних умовах.

Холеричний темперамент

1. Ви непосидючі та метушливі.
2. Нестримні й запальні.
3. Нетерплячі.
4. Різкі та прямолінійні у стосунках із людьми.
5. Рішучі та ініціативні.
6. Вперті.
7. Спритні та влучні в суперечках.
8. Ви працюєте ривками.
9. Ви схильні до ризику.
10. Ви незлопам'ятні.
11. Ви маєте швидку, пристрасну мову.
12. Ви неврівноважені та схильні до гарячування.
13. Вас можна назвати агресивною забіякою.
14. Ви нетерпимі до недоліків інших людей.
15. Ви маєте виразну міміку.
16. Ви здатні швидко діяти та приймати рішення.
17. Ви невпинно прагнете до нового.
18. Ви маєте різкі та рвучкі рухи.
19. Ви наполегливі в досягненні поставленої мети.
20. Ви схильні до різких змін настрою.

Сангвінічний темперамент

1. Ви веселі та життєрадісні.
2. Енергійні та діловиті.
3. Ви часто не доводите розпочату справу до кінця.
4. Схильні переоцінювати себе.
5. Здатні швидко схоплювати нове.
6. Ваші інтереси нестійкі.
7. Ви легко переживаєте свої невдачі, неприємності та поразки.
8. Ви легко пристосовуєтесь до різних обставин.
9. Із задоволенням беретесь за нову справу.

10. Легко залишаєте справу, якщо вона перестає Вас цікавити.
11. Ви швидко включаєтесь у роботу й швидко переключаєтесь з однієї діяльності на іншу.
12. Вас обтяжує одноманітність та клопітка робота.
13. Ви товариські й чуйні, не відчуваєте скутості в стосунках з новими людьми.
14. Ви витривалі та працездатні.
15. Ви маєте голосну, швидку та чітку мову, що супроводжується жвавими жестами, виразною мімікою.
16. Ви вмієте тримати себе в руках у несподіваній, складній ситуації.
17. У Вас завжди бадьорий настрій.
18. Ви швидко засинаєте і прокидаєтесь.
19. Ви буваєте незібрані, виявляєте поспішність у рішеннях.
20. Ви часто відволікаєтесь, схильні до поверховості.

Флегматичний темперамент

1. Ви спокійні та холоднокровні.
2. Послідовні й детальні у справах.
3. Обережні й розважливі.
4. Ви вмієте чекати/вичікувати.
5. Ви мовчазні, не любите зайвих балачок.
6. Ви маєте спокійну та врівноважену мову.
7. Ви стримані й терплячі.
8. Доводите розпочату справу до кінця.
9. Ви не розтрачуєте даремно сил.
10. Суворо дотримуєтесь встановленого розпорядку життя та системи в роботі.
11. Ви легко стримуєте пориви.
12. Не берете близько до серця похвалу чи осуд.
13. Незлобливі, поблажливо ставитеся до критики.
14. Ви постійні у своїх стосунках та інтересах.
15. Повільно включаєтесь в роботу та переключаєтесь з однієї справи на іншу.
16. Емоційно рівні в стосунках із людьми.
17. Любите охайність і порядок у всьому.
18. Ви важко пристосовуєтесь до нових обставин.
19. Маєте витримку.
20. Ви дещо повільні, інертні.

Меланхолічний темперамент

1. Ви сором'язливі.
2. Губитеся в нових обставинах.
3. Ви важко встановлюєте контакт з незнайомими людьми.
4. Вам важко повірити у свої сили.
5. Легко переносите самотність/усамітнення.
6. Почуваєте пригніченість та розгубленість при невдачах.
7. Схильні заглиблюватися в собі.
8. Ви швидко втомлюєтеся.
9. Ви маєте тиху, неспішну мову.
10. Ви мимоволі пристосовуєтесь до характеру співрозмовника (підпадаєте під його вплив).
11. Ви вразливі та співчутливі до сліз.
12. Висуваєте високі вимоги до себе та оточуючих.
13. Надзвичайно сприйнятливі до похвали чи осуду.
14. Схильні до самоаналізу/постійно передумуєте те, що вже відбулося.
15. Болісно чутливі, легковразливі.
16. Надмірно образливі.
17. Потайні та нетовариські, не ділитеся ні з ким своїми думками.
18. Малоактивні та боязкі.
19. Вас легко переконати, ви схильні до покірності.
20. Прагнете викликати співчуття та допомогу оточуючих.

Обробка результатів

Для визначення прояву ознак того чи іншого типу темпераменту необхідно за кожним із чотирьох типів підрахувати кількість плюсів (позитивних відповідей).

Потім потрібно скласти всі позитивні відповіді за всіма типами темпераменту, таким чином ви отримаєте загальну кількість плюсів.

Наприклад, якщо кількість плюсів холеричний тип темпераменту налічує 4, а загальна кількість позитивних відповідей за всіма типами дорівнює 30, то $4 \times 100 = 400 : 30 = 13,3\%$, це низька виразність холеричного типу темпераменту. Кількість позитивних відповідей за сангвінічним типом дорівнює 17, то $17 \times 100 = 1700 : 30 = 56,6\%$, це домінуюча виразність сангвінічного типу темпераменту.

Таким чином відбувається підбиття результатів за кожним із типів.

Після цього треба знайти відсоткове співвідношення кожного з типів відповідно до загальної суми.

Підрахунок балів можна здійснити і в інший (більш наочний) спосіб, скориставшись математичною формулою темпераменту:

$$\Phi_T = X\left(\frac{A_x}{A} \cdot 100\%\right) + C\left(\frac{A_c}{A} \cdot 100\%\right) + \Phi\left(\frac{A_\phi}{A} \cdot 100\%\right) + M\left(\frac{A_m}{A} \cdot 100\%\right).$$

де Φ_T – формула темпераменту; A – загальна кількість плюсів за всіма типами; A_x – число плюсів у «паспорті» холерика; A_c – число плюсів у «паспорті» сангвініка; A_ϕ – число плюсів у «паспорті» флегматика; A_m – число плюсів у «паспорті» меланхоліка.

Кінцевий вигляд формула може мати, наприклад, такий:

$$\Phi_T = X(35\%) + C(30\%) + \Phi(14\%) + M(21\%).$$

Це означає, що даний темперамент на 35% – холеричний, на 30% – сангвінічний, на 14% – флегматичний і на 21% – меланхолічний.

Інтерпретація результатів:

- домінуюча виразність темпераменту – 40% і вище;
- досить яскрава виразність темпераменту – 30-39%;
- середня виразність темпераменту – 20-29%;
- низька виразність темпераменту – 10-19%;
- дуже низька виразність темпераменту – 1-9%.

Сангвінік – людина із сильною, врівноваженою, рухливою нервовою системою

Він має високу швидкість реакції. Завдяки життєрадісності сангвініку властива висока опірність труднощам життя. Він любить жарти, часто стає організатором, душею компанії. Жвавість нервової системи обумовлює мінливість його почуттів, прихильностей, інтересів, поглядів, високу пристосовуваність до змін умов життя. Це – товариська людина, яка легко вступає в контакт із новими людьми, і тому в неї широке коло знайомств, хоча вона і не відрізняється сталістю в спілкуванні і прихильностях.

Сангвінік – продуктивний діяч, але лише тоді, коли в нього є цікава йому справа, тобто при постійному збудженні. У протилежному випадку він стає нудним, млявим, відволікається. Сангвінік легко переключається з однієї справи на іншу. У стресовій ситуації діє активно, зберігає самовладання. Сангвініки найпродуктивніші в роботі, яка потребує швидкої реакції й водночас врівноваженості.

Флегматик – людина з сильною, врівноваженою, інертною нервовою системою

Внаслідок цього на зовнішні впливи реагує повільно, неговіркий. Емоційно врівноважений, його важко розсердити, розвеселити. Настрій стабільний, рівний. Навіть при серйозних неприємностях флегматик залишається зовні спокійним. Флегматик має високу працездатність, добре опирається сильним і тривалим подразником, але не здатний швидко реагувати в несподіваних важких ситуаціях. Він воліє закінчити одну справу й тільки потім братися за іншу.

Флегматик є стратегом, і тому він постійно звіряє свої дії з перспективою. Флегматик не любить змінювати звички, розклад життя, роботу і друзів. Він важко і повільно пристосовується до нових умов; нерідко довго коливається, приймаючи рішення, але, на відміну від меланхоліка, обходиться без сторонньої допомоги. Флегматикам підходить робота, яка вимагає методичності, тривалої працездатності й холоднокривності.

Холерик – це людина, нервова система якої визначається силою, невірноваженістю (переважанням процесів збудження над гальмуванням), рухливістю

Через це вона дуже швидко реагує на зовнішній вплив, причому часто нерозважно. Холерик нетерплячий, і коли захоплюється, то його важко зупинити. Очікування здатне вивести його із себе. Він виявляє поривчастість, різкість рухів і неприборканість. Сила нервової системи дозволяє холерику в критичні моменти працювати довго й невпинно. У цей час його здатність до концентрації сил є дуже високою. Однак невірноваженість нервових процесів холерика визначає циклічність у зміні його активності й бадьорості. Чергування позитивних циклів підйому настрою й енергійності з негативними циклами спаду, депресії обумовлюють нерівність поведінки й самопочуття, підвищену схильність до невротичних зривів і конфліктів. Взагалі мінливість – характерна риса холерика, і тому завбачити, як поведеться холерик у новій обстановці, дуже важко. Для холериків характерна циклічність у роботі.

Меланхолік – людина зі слабкою нервовою системою, яка має підвищену чутливість навіть до слабких подразників, а сильний подразник може викликати в неї зрив, розгубленість

Саме тому в стресових ситуаціях (іспит, змагання, небезпека) результати діяльності меланхоліка можуть погіршуватися в порівнянні зі спокійною звичною обстановкою. Його підвищена чутливість призводить до швидкої втоми й падіння працездатності, а для відновлення сил йому потрібний досить тривалий відпочинок. Навіть

незначна подія може викликати в нього образи, сльози. Він часто буває пригніченим, невпевненим у собі, тривожним; у нього можуть виникнути невротичні розлади.

У звичних обставинах меланхолік може бути контактним, успішно виконувати доручену справу, але він замкнений при зустрічі з новими людьми, нерішучий у нових ситуаціях. Володіючи високою чутливістю нервової системи, меланхоліки нерідко мають яскраво виражені художні й інтелектуальні здібності.

Контрольні питання, відповіді, які необхідно висвітлити у Звіті

1. Який або які типи темпераменту є у Вас домінуючими, які виявляються у значній мірі, які наявні в незначній мірі? Як виявляються (або можуть виявлятися) якості домінуючого у Вас типу темпераменту в навчанні? У майбутній професійній діяльності?

2. Які види професійної діяльності рекомендуються і не рекомендуються людині з Вашим типом темпераменту?

3. Як виявляються або можуть виявлятися особливості Вашого темпераменту в спілкуванні (сім'я, дружня компанія, академічна група)? Яким має бути для Вас ідеальний партнер для ситуацій тривалого спілкування (друг, чоловік, дружина)?

1.3. Дослідження типу темпераменту (опитувальник Г. Айзенка, ЕРІ)

[Комплексна методика професійно-психологічного відбору кандидатів на навчання у ВВНЗ та навчальних центрах за дефіцитними спеціальностями. К.: ГУ морально-психологічного забезпечення ЗСУ, 2021. С. 21-25. URL: <https://sprotyvg7.com.ua/wp-content/uploads/2022/05/Комплексна-методика-ППВ.pdf>]

➡ **Ціль.** діагностика індивідуально-психологічних якостей особистості, а саме рівня екстраверсії – інтроверсії, невротизму (емоційна стабільність – емоційна нестійкість); а також для визначення типу темпераменту (холерик, сангвінік, флегматик, меланхолік).

Інструкція: Вам пропонується відповісти на 57 запитань. Уважно прочитайте ці запитання. Якщо ви погоджуєтеся з твердженням, то поряд з його номером поставте «+» («так»), якщо ні – знак «-». Спробуйте уявити типову ситуацію, яка впливає із змісту запитання, та дайте першу відповідь, яка спала вам на думку, без довгих і особливих роздумів. Пам'ятайте, що «правильних» і «неправильних» відповідей нема.

№ з/п	Твердження
1.	Чи часто Ви відчуваєте потребу в нових враженнях, бажання багато що змінити довкола себе?
2.	Чи часто Вам потрібна підтримка надійного друга, готового допомогти, підбадьорити чи заспокоїти?
3.	Ви вважаєте себе людиною безтурботною?
4.	Чи дуже важко Вам відмовитися від своїх намірів?
5.	Ви обмірковуєте свої справи не поспішаючи, і вважаєте, що краще почекати, перш, ніж діяти?
6.	Чи завжди Ви дотримуєтеся своїх обіцянок, навіть якщо це Вам не вигідно?
7.	Чи часто у Вас спостерігаються спади та підйоми настрою?
8.	Зазвичай Ви говорите і дієте швидко, не замислюючись?
9.	Чи бувають випадки, коли у Вас виникає почуття, що Ви нещасні, без вагомої на це причини?
10.	Чи відповідає дійсності той факт, що насправді Ви б зробили все, що завгодно?
11.	Чи ніяковієте Ви, коли хочете познайомитися з людиною протилежної статі, якій Ви симпатизуєте?
12.	Чи буває таке, що розгнівавшись, Ви втрачаєте самоконтроль?
13.	Чи часто Ви вдаєтеся до дії, під впливом хвилинного настрою?
14.	Чи часто Ви буваєте стурбовані тим, що зробили або сказали щось таке, чого не слід було робити або говорити?
15.	Як правило, Ви віддаєте перевагу читанню книг перед зустрічами з людьми?
16.	Чи легко Вас образити?
17.	Чи подобається вам часто бувати у компаніях?
18.	Чи бувають у Вас такі думки, якими Вам не хотілось би ділитися з іншими людьми?
19.	Чи правда, що іноді все «горить» у вас у руках, а іноді накутають нудьга та смуток?
20.	Чи хочете Ви обмежити коло своїх знайомств невеликою кількістю найближчих друзів?
21.	Чи багато часу Ви перебуваєте в мріях?
22.	Коли на Вас кричать, то Ви відповідаєте тим же?
23.	Вас часто турбує почуття провини?
24.	Чи всі Ваші звички хороші й бажані?
25.	Чи здатні Ви дати волю своїм почуттям та весело провести час у компанії?
26.	Чи можна сказати, що нерви у Вас часто бувають напружені до краю?
27.	Люди, які Вас знають, вважають Вас жвавою і веселою людиною?
28.	Після завершення справи, чи часто Ви повертаєтеся до неї подумки, гадаючи, що могли б зробити її краще?

№ з/п	Твердження
29.	Чи вірно твердження про те, що, перебуваючи серед людей, Ви, зазвичай, мовчазні та стримані?
30.	Чи буває так, що Ви пліткуєте?
31.	Чи буває у вас безсоння через різні думки?
32.	Якщо виникає потреба про щось дізнатися, Ви надаєте перевагу пошуку відповіді у книзі, а не у розпитуванні інших людей?
33.	Чи відчуваєте Ви часом посилене серцебиття?
34.	Чи подобається Вам робота, яка вимагає напруженої уваги?
35.	Чи бувають у Вас напади тремтіння?
36.	Коли Ви знаєте, що контролю в автобусі не буде, чи обов'язково оплатите свій проїзд?
37.	Чи буває Вам неприємно знаходитись у компанії, де підсміюються один над одним?
38.	Чи дратівливі Ви?
39.	Чи подобається Вам робота, яка потребує швидкодії?
40.	Чи правда, що Вам не дають спокою думки про ті неприємності та жахи, які могли б трапитися, хоча все закінчилося благополучно?
41.	Чи правда, що Ваші рухи неквапливі та дещо повільні?
42.	Чи запізнюєтеся Ви коли-небудь на роботу чи зустріч з кимось?
43.	Чи часто Вам сняться кошмари?
44.	Чи правда, що Ви так любите поговорити, що не пропускаєте будь-якої нагоди поспілкуватися з новою людиною?
45.	Чи турбують Вас якісь болі?
46.	Чи дуже б Ви засмутилися, якщо б тривалий час не змогли бачитися з друзями?
47.	Чи Ви нервова людина?
48.	Чи є серед Ваших знайомих такі, які Вам відверто не подобаються?
49.	Ви – впевнена в собі людина?
50.	Чи легко Вас зачіпає критика Ваших недоліків або недоліків Вашої роботи?
51.	Чи важко Вам отримати задоволення від заходів, в яких бере участь багато людей?
52.	Чи турбує Вас відчуття, що Ви чимось гірші за інших?
53.	Чи змогли б Ви внести пожвавлення у нудну компанію?
54.	Чи буває, що Ви говорите про речі, на яких зовсім не розумієтеся?
55.	Чи турбуєтеся Ви про своє здоров'я?
56.	Чи любите Ви жартувати з інших?
57.	Чи мучить Вас безсоння?

Обробка результатів

Відповіді які співпадають з Ключем оцінюються в 1 бал.

Ключ

1. Індекс відвертості:

«Так» (+): 6; 24; 36.

«Ні» (-): 12; 18; 30; 42; 48; 54.

2. Екстраверсія – інтроверсія:

«Так» (+): 1; 3; 8; 10; 13; 17; 22; 25; 27; 39; 44; 46; 49; 53; 56.

«Ні» (-): 5; 15; 20; 29; 32; 34; 37; 41; 51.

3. Невротизм:

«Так» (+): 2; 4; 7; 9; 11; 14; 16; 19; 21; 23; 26; 28; 31; 33; 35; 38; 40; 43; 45; 47; 50; 52; 55; 57.

Інтерпретація результатів

1. Індекс відвертості

Починати інтерпретацію результатів необхідно з підрахунку балів за індексом відвертості. Результати доцільно аналізувати лише в тому разі, коли вони були достатньо правдивими.

Величина індексу відвертості не повинна перевищувати 4 бали.

0-3 бали – норма людської відвертості, відповідям можна довіряти.

4-6 балів – отримані результати ситуативні (викликають сумніви).

7-9 балів – відповіді неправдиві* (або респондент був недостатньо відвертим та правдивим; або недостатньо добре знає власні індивідуально-психологічні особливості).

*У даному випадку йдеться тільки про ступінь відвертості при наданні відповідей на запитання тесту, а не особистісну характеристику.

Якщо отримані дані не викликають сумнівів, то можна виконувати наступні підрахунки й інтерпретувати результати, а також будувати графік вираженості особистісних показників Екстраверсії – Інтроверсії та Нейротизму.

2. Екстраверсія – Інтроверсія

0-6 балів – яскраво виражений інтроверт.

7-10 балів – потенційний інтроверт.

11-14 балів – амбіверт.

15-18 балів – потенційний екстраверт.

19-24 бали – яскраво виражений екстраверт.

Під **екстраверсією** слід розуміти спрямованість особистості на зовнішні об'єкти (оточуючих людей та події). Для екстравертів характерна: імпульсивність, гнучкість поведінки, комунікабельність, велика ініціативність (при невеликій наполегливості), недостатній самоконтроль, швидке пристосування до нового середовища, відкритість та зовнішній прояв почуттів. Екстраверт надає перевагу рухам та діям, має тенденцію до агресивності, схильний до ризикованих вчинків, оптимістичний.

Типовий екстраверт – людина, звернена, як правило, до інших людей, до зовнішніх подій, відкрита для інших, є більш легким об'єктом розуміння, їй характерна здатність до спілкування, постійний потяг до людей. Любить вечірки і компанії, смачну їжу, жвавість і метушню навколо себе. Весела, рухлива, не терпить самотності, відчуває потребу в людях, буває душею компанії. Постійно відчуває потяг до нових вражень, легко заводиться, якщо у справі починаються суперечки, може наважитися на будь-який крок. Як правило, не любить сама читати, вчитися, але любить отримувати інформацію від інших.

Прагне до зближення, ризику, часто діє під впливом сьогочасного, імпульсивна, не любить обмірковувати свої справи заздалегідь, а намагається діяти, одержує задоволення від каверзних жартів, «не лізе за словом в кишеню», говорить і діє швидко, впевнена в собі, любить зміни. Надає перевагу рухам і діям над не зворушливими роздумами, має тенденцію до агресивності, запальна, у значній мірі безпечна і безтурботна, вважає, що все влаштується само по собі. В оцінці чужих вчинків поблажлива, її емоції і почуття не підлягають суворому контролю і тому на неї часто не можна покластися.

Під **інтроверсією** – спрямованість на внутрішній (суб'єктивний) світ. Для інтровертів характерна: заглибленість в себе, схильність до самоаналізу, стриманість та низька комунікабельність, важка адаптивність до реальності, соціальна пасивність (при достатньо великій наполегливості), серйозне ставлення до прийняття рішення. Частіше за все інтроверт спокійний та врівноважений, не агресивний, його дії обмірковані і раціональні, любить порядок у всьому, цінує загальноприйняті норми.

Типовий інтроверт – людина, звернена до свого внутрішнього світу, зосереджена на ньому, замкнута для інших, менш доступна з боку для розуміння. Це, як правило, спокійна, стримана, сором'язлива людина, яка постійно аналізує свої переживання. Вона надає перевагу читанню книг над спілкуванням з людьми.

Стримана і далека від людей, окрім близьких, не терпить метушні навколо себе, не любить вечірок, каверзних жартів, ризику і авантюризму. Має звичку планувати свої дії заздалегідь, не довіряє миттєвим спонуканням. Не любить збуджень, серйозна, постійно чимось схвильована, любить порядок у всьому, діє повільно, не дуже балакуча. Тримає свої почуття під суворим контролем, рідко чинить агресивно, не запальна, на неї можна покластися. Дещо песимістична. Високо цінує естетичні норми.

3. Невротизм (емоційна стабільність – емоційна нестійкість)

0-6 балів – виражений конкордант.

7-10 балів – потенційний конкордант.

11-14 балів – нормостенік.

15-18 балів – потенційний дискордант.

19-24 балів – виражений дискордант.

Невротизм – описує деякі якості-стани, які характеризують людину з боку емоційної стійкості. Це поняття, синонімічне до тривожності, яке проявляється як емоційна нестійкість та збудливість, напруженість, депресивні реакції. У людей з високим показником за шкалою невротизму в стресових ситуаціях може розвинути невроз.

На одному полюсі невротизму (високий рівень) – **дискордант**, це особистості, яким притаманна неврівноваженість нервово-психічних процесів, лабільність вегетативної нервової системи. Вони легко збуджуються, для них властива мінливість настрою, чутливість, тривожність, нерішучість, повільність.

Інший полюс невротизму (низький рівень) – **конкордант**, для них характерна емоційна стабільність, збереження організованої поведінки, ситуативне цілеспрямовання в звичайних та стресових ситуаціях. Це емоційно стабільні особистості, які відрізняються урівноваженістю, спокоєм, рішучістю, вираженістю дій і вчинків, прекрасною адаптивністю.

Типовий невротик – людина, яка погано володіє своїми негативними емоціями, тому страждає сама і змушує страждати інших. Постійно невпевнена в собі, їй здається, що вона чимось гірша від інших, що вона невезуча, нещаслива людина, хвилюється, що сказала щось не те, постійно потребує підтримки, схвалення і втіхи. У неї часто бувають різкі зміни настрою, спади і підйоми енергії, вона дуже

ранима, боляче реагує на критику, дратівлива. У неї підвищена увага до своєї персони, фізичного здоров'я, постійно здається, що вона хвора, вважає себе нервовою людиною, концентрує свою увагу на зовнішніх проявах нервовості (серцебиття, головний біль, тремтіння рук, зміна дихання та ін.), часто страждає безсонням. Через невпевненість в собі вона дуже нерішуча, любить мріяти, а не діяти; любить поринати у своє минуле, надто чуйна до деяких речей.

Невпевненість, усвідомленість своєї незручності породжує у людей цього типу заздрість до успіху інших, ревність – ті якості, яких вона не визнає за собою, але підсвідомо вони проявляються в її вчинках і стосунках з людьми. У колективі це дуже важка людина, яка вимагає до себе чуйного і бережливого ставлення.

Емоційно стійка людина володіє якостями, протилежними вказаним.

Побудова графіку

Показник Інтроверсії (0-12 балів) – Екстраверсії (13-24 бали) відкладають на *горизонтальній лінії*.

Показник невротизму – на *вертикальній* (емоційна врівноваженість – 0-12 балів; емоційна нестабільність – 13-24 бали).

За розташуванням відкладених балів визначається тип темпераменту.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 2. **ДИФЕРЕНЦІЙНА ПСИХОЛОГІЯ СТАТІ** **(ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД)**

1. Зробіть самодіагностику особистості в координатах гендеру (гендерної ідентичності; ступеню вираженості маскулінних і фемінних характеристик; типу особистості: маскуліного, фемінного, андрогінного; психологічної статі) за допомогою наведених нижче методик (**1 методику – за вибором** здобувача освіти).

2. Підготуйте звіт за результатами проведеної методики (за наведеним вище зразком).

2.1. Самооцінка маскулінних і фемінних характеристик **(за С. Бем)**

[Стежка до власного «Я»: Зошит для самопізнання (практичні та лабораторні роботи для студентів спеціальності «Психологія» з курсу «Диференціальна психологія»). Тернопіль: ВВ ТНТУ імені Івана Пулюя, 2018. С. 20-21. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/25100/3/Stephka_do_vlasnogo_Ya.pdf]

Ціль: діагностика ступеня вираженості маскулінних і фемінних характеристик (*психологічний рівень*), а також визначення типу особистості: маскуліного, фемінного, андрогінного.

Інструкція: уважно прочитайте 49 характеристик, наведених нижче і позначте – у будь-який зручний для вас спосіб – ті, що вірно описують Вас.

№ з/п	Характеристика	№ з/п	Характеристика
1	Віра в себе	26	Турбота про людей
2	Вміння поступатися	27	Прямота, правдивість
3	Здатність допомогти	28	Схильність до ризику
4	Схильність захищати свої погляди	29	Розуміння інших
5	Життєрадісність	30	Потаємність (скритність)
6	Похмурість	31	Швидкість у прийнятті рішень
7	Незалежність	32	Співчуття
8	Сором'язливість	33	Щирість

№ з/П	Характеристика	№ з/П	Характеристика
9	Совісність	34	Самодостатність (схильність покладатися тільки на себе)
10	Атлетичність	35	Здатність втішити
11	Ніжність	36	Марнославство
12	Театральність	37	Владність
13	Наполегливість	38	Тихий голос
14	Схильність до лестоців	39	Привабливість
15	Удачливість	40	Мужність
16	Сильна особистість	41	Теплота, сердечність
17	Відданість	42	Урочистість, важливість
18	Непередбачуваність	43	Власна позиція
19	Сила	44	М'якість
20	Жіночність	45	Вміння дружити
21	Надійність	46	Агресивність
22	Аналітичні здібності	47	Довірливість
23	Вміння співчувати	48	Мало результативність
24	Ревнивість	49	Схильність вести за собою
25	Здатність до лідерства		

Ключ

Результати респондента (відмічені ним характеристики) порівнюються з Ключем, і за кожне збіг *нараховується 1 бал*.

- **Маскулінність** (номери питань): 1, 4, 7, 10, 13, 16, 19, 22, 25, 28, 31, 34, 37, 40, 43, 46, 49, 52, 55, 58;

- **Фемінінність** (номери питань): 2, 5, 8, 11, 14, 17, 20, 23, 26, 29, 32, 35, 38, 41, 44, 47, 50, 53, 56, 59.

Інтерпретація результатів

1. Показники маскулінності (М) і фемінінності (F) обчислюються наступним чином:

- сума балів по маскулінності ділиться на 20 – це М,
- сума балів по фемінінності ділиться на 20 – це F.

2. Обчислюється також IS (основний індекс) за формулою:

$$IS = (F - M) * 2,322.$$

Респондента відносять до однієї з 5 категорій:

1. IS менше – 2,025: яскраво виражена маскулінність.
2. IS менше – 1: маскулінність;
3. IS від –1 до +1: андрогінність;
4. IS більше +1: фемінінність;
5. IS більше +2,025: яскраво виражена фемінінність.

2.2. Опитувальник А. та Б. Піз

[Данильченко Т.В. Гендерна психологія: навч.-метод. посібник. Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів: Академія ДПтС, 2022. С. 91-96].

Ціль: визначення маскулінності чи фемінінності особистості (психофізіологічний рівень).

Інструкція: з нижченаведених варіантів відповідей позначте твердження, котре вважаєте для себе правильним у переважній більшості випадків. Тут немає правильних і неправильних відповідей, тому просимо Вас бути максимально відвертими.

1. Коли потрібно розібратися в звичайній чи дорожній карті Ви:
А. Маєте утруднення й часто просите допомогти;
Б. Повертаєте її так, щоб вона співпадала з напрямком вашого погляду на місцевості;
В. Не відчуваєте жодних утруднень.
2. Ви готуєте на обід складну вишукану страву, радіо увімкнене й задзвонив телефон. Ви:
А. Продовжуєте готувати страву, залишаючи радіо увімкненим й розмовляючи з другом/подругою;
Б. Вимкнете радіо, продовжуватимете готувати й розмовлятимете;
В. Скажете по телефону, що зателефонуєте пізніше, як тільки страва буде готовою.
3. До вас збираються друзі й прохають розповісти, як дістатись до вашого нового будинку. Ви:
А. Намалюєте карту маршруту і відправите її друзям чи попросите когось пояснити, як до Вас дістатися;
Б. Спитаєте, які примітні місця відомі вашим друзям, і потім спробуєте пояснити, як до Вас доїхати;
В. Поясните словами, як знайти ваш будинок: «По дорозі М до Ньюкасла, потім розворот, потім поворот наліво і їдьте до другого світлофора...»
4. Пояснюючи нову ідею чи концепцію, Ви швидше за все:
А. Будете використовувати олівець, папір і жести;
Б. Пояснюватимете словами, застосовуючи жести й міміку;
В. Пояснюватимете словами ясно и точно.

5. Опинившись вдома після перегляду чудового кінофільму, Ви схильні:

- А. Прокручувати сцени з фільму в уяві;
- Б. Розповідати про ці сцени і про те, що було сказано на екрані;
- В. В основному цитувати слова екранних героїв.

6. У кінотеатрі Ви переважно сідаєте:

- А. З правого боку;
- Б. Вам однаково;
- В. З лівого боку.

7. У друга/подруги зламалось щось механічне. Ви:

А. Поспівчуєте і поговорите про те, як йому /їй має бути неприємно;

Б. Порекомендуєте надійного механіка, котрий зможе відремонтувати;

В. Зрозумієте, як працює ця річ, і спробуєте полагодити.

8. Ви знаходитесь у незнайомому місці, і хтось питає у Вас, де північ. Ви:

- А. Зізнаєтесь, що не знаєте;
- Б. Подумаєте і здогадаєтесь, де він;
- В. Миттєво покажете на північ.

9. Ви знайшли місце, де можна поставити машину, але дуже тісне, і вам потрібно заїхати туди заднім ходом. Ви:

- А. Спробуєте знайти інше місце;
- Б. Прискіпливо підготувавшись, заженете туди машину;
- В. Легко і невимушено заженете машину заднім ходом.

10. Ви дивитесь телевізор, і задзвонив телефон. Ви:

- А. Дасте відповідь, не вимикаючи його;
- Б. Вимкнете телевізор, а потім дасте відповідь;
- В. Вимкнете телевізор, попросите присутніх помовчати і тільки після цього дасте відповідь.

11. Ви тільки що послушали нову пісню у виконанні вашого улюбленого співака. Зазвичай Ви:

- А. Зможете проспівати куплет з цієї пісні, Вам це не складно;
- Б. Зможете проспівати щось з цієї пісні, якщо вона досить проста;
- В. Вам буде важко згадати мотив пісні, але деякі тони Ви пригадаєте.

12. Ви найкраще передбачаєте результат:
А. Інтуїтивно;
Б. Прийнявши рішення, яке ґрунтується на наявній інформації і «внутрішньому відчутті»;
В. Прийнявши рішення на базі фактів, статистики і точних даних.
13. Ви поклали ключі не на своє місце. Ви:
А. Займатиметесь якоюсь справою, поки само не пригадається, куди Ви їх поклали;
Б. Займетесь справою, напружено пригадуючи, куди вони могли подітись;
В. Подумки відтворите свій шлях, поки не згадаєте, де Ви їх облишили.
14. Ви знаходитесь в готелі і чуєте віддалене виття сирени. Ви:
А. Можете зразу показати, звідки долітає звук;
Б. Зможете показати напрямок, в якому розташоване джерело звука;
В. Не можете визначити напрямок, в якому розташоване джерело звука.
15. Ви прийшли на прийом, і Вас познайомили з шістьма чи сімома новими людьми. Наступного дня Ви:
А. Зможете легко описати їх обличчя;
Б. Згадаєте тільки декілька з цих облич;
В. З більшою вірогідністю пригадаєте їх імена.
16. Ви хочете поїхати на канікули у село, а Ваш партнер/ка хоче поїхати на курорт. Щоб переконати його/її в тому, що Ваша пропозиція краща, Ви:
А. Лагідно скажете, що Ви відчуваєте;
Б. Скажете: якщо партнер поїде у село, то Ви будете їй/йому вдячні і наступного разу Ви обов'язково поїдете на курорт;
В. Скористаєтесь фактами: село ближче, дешевше і краще для занять спортом і відпочинку.
17. Плануючи свій день, Ви:
А. Напишете список того, що слід зробити;
Б. Подумаєте про те, що сьогодні слід зробити;
В. Подумки уявите людей, з котрими слід зустрітись, місця, котрі слід відвідати і речі, якими Ви займатиметесь.

18. У друга/подруги виникла проблема особистого характеру, і він/вона прийшов/ла до Вас обговорити її. Ви:

- А. Сама симпатія і розуміння, і все;
- Б. Скажете, що проблеми ніколи не бувають настільки серйозними, як здаються, і поясните чому;
- В. Спробуєте дати раціональну відповідь, як зняти проблему.

19. Двоє Ваших друзів, які знаходяться в різних шлюбах завели між собою роман і таємно зустрічаються. Наскільки вірогідною є можливість, що Ви зрозумієте, що відбувається:

- А. Доволі швидко зрозумієте;
- Б. Зрозумієте, що відбувається через певний час;
- В. Швидше за все ніколи не здогадаєтесь.

20. А що, власне, таке життя, на Ваш погляд?

- А. Мати друзів і жити у злагоді з оточуючими;
- Б. Бути товаришким з оточуючими, зберігаючи власну незалежність;
- В. Досягти гідної мети, заробити повагу інших і добитися престижного становища.

21. Якщо б був вибір, Ви б хотіли працювати:

- А. У команді, де решта людей легко знаходять спільну мову з іншими;
- Б. З іншими, але зберігаючи для себе деякий простір;
- В. Окремо.

22. З цих книг Ви надаєте перевагу:

- А. Романи і художні твори;
- Б. Журнали і газети;
- В. Документальну прозу, біографії.

23. Йдучи за покупками, Ви схильні:

- А. Купувати, підкоряючись раптовому імпульсу, зокрема, неординарні речі;
- Б. Запланувати покупки заздалегідь, але не вважати цей план обов'язковим;
- В. Розглядати етикетки і порівнювати ціни.

24. Ви схильні лягати спати, вставати і приймати їжу:

- А. Коли Вам хочеться;
- Б. За розкладом, але не обов'язково;
- В. В один і той самий час кожного дня.

25. Ви прийшли на нову роботу і познайомились з багатьма новими людьми. Один з них телефонує Вам додому. Ви:

- А. Зразу впізнаєте його по голосу;
- Б. Впізнаєте його по голосу у п'ятдесяти відсотках випадків;
- В. Вам буде важко впізнати людину по голосу.

26. Що Вас тривожить більш за все, коли Ви з кимсь сперечаєтесь?

- А. Мовчання співрозмовника чи його незрозуміла для Вас реакція;
- Б. Його нерозуміння Вашої точки зору;
- В. Його питання, які насторожують чи агресивні питання та коментарі.

27. У школі яким було Ваше ставлення до перевірки грамотності і до творів?

- А. Ви легко це долали;
- Б. Одне Вам давалось, а інше – ні;
- В. Не давалося ні те, ні інше.

28. У танцях Ви:

- А. Відчуваєте музику, як тільки навчилися правильно рухатись;
- Б. Деякі танці можете танцювати, але інші Вам не вдаються;
- В. Важко дотримуетесь ритму.

29. Наскільки добре Ви вмієте розпізнавати крики тварин та наслідувати їх?

- А. Не дуже добре;
- Б. У міру;
- В. Дуже добре.

30. Наприкінці довгого дня Ви схильні:

- А. Поговорити з друзями чи членами сім'ї про прожитий день;
- Б. Послухати, як інші розповідають про свої справи;
- В. Почитати газету, подивитись телевізор, але не розмовляти.

Підрахунок результатів

Необхідно підрахувати кількість відповідей за рубриками «а», «б» і «в».

Формули:

Для чоловіків:

Кількість «а» · на 15 пунктів =
Кількість «б» · на 5 пунктів =
Кількість «в» · на (-5) пунктів =

Для жінок:

Кількість «а» · на 10 пунктів =
Кількість «б» · на 5 пунктів =
Кількість «в» · на (-5) пунктів =

Більшість чоловіків мають **від 0 до 180 пунктів**, а більшість жінок – **від 150 до 300 пунктів**.

Чим **ближче до 0**, тим більше виражені маскуліні риси: логіка, аналітичні здібності, красномовність, точні висновки на базі статистичних даних, немає впливу емоцій на висновки. Мінусові показники свідчать про гіпермаскуліні риси.

Чим **більше, ніж 180 пунктів**, тим більшою є вірогідність проявів неординарних творчих, артистичних, музичних здібностей. Такі люди приймають рішення на засадах інтуїції, на внутрішніх невмотивованих відчуттях, добре виявляють мінімум проблем, коли наявний мінімум даних.

150-180 пунктів – андрогінні якості. Немає схильності ні до чоловічих, ні до жіночих стереотипів поведінки; гнучкість мислення.

2.3. Методика «Хто Я?» (М. Кун, Т. Макпартленд)

[Данильченко Т.В. Гендерна психологія: навч.-метод. посібник. Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів: Академія ДПтС, 2022. С. 87-88].

Ціль: виявлення ролі гендерних характеристик у структурі Я-концепції особистості, вивчення змістовних характеристик ідентичності особистості.

Інструкція: Ви отримали опитувальні бланки, де в стовпчик 20 разів написано слово «Я» і далі залишений пустий рядок. Будь-ласка, протягом 15 хвилин відповідайте на питання: «Хто Я?», використовуючи з цією метою будь-які слова або речення. Робіть це так, неначе Ви відповідаєте самому собі, а не комусь іншому.

Записуйте свої відповіді і тому порядку, в якому вони спадають Вам на думку. Не турбуйтеся про логіку і важливість відповідей. Записуйте їх достатньо швидко.

Хто Я?

1. Я _____
2. Я _____
3. Я _____
4. Я _____
5. Я _____
6. Я _____
7. Я _____
8. Я _____
9. Я _____
10. Я _____
11. Я _____
12. Я _____
13. Я _____
14. Я _____
15. Я _____
16. Я _____
17. Я _____
18. Я _____
19. Я _____
20. Я _____

Припускається, що людина більш рефлексивна даватиме в середньому більше відповідей, ніж людина з менш розвиненим уявленням про себе (чи більш закрита). Ті характеристики, самого себе, котрі досліджуваний записує на початку свого списку, найбільше актуалізовані в його свідомості, і є більш усвідомлюваними та значущими для суб'єкта.

Обробка й інтерпретація результатів

Для обробки використовується контент-аналіз:

Соціальна ідентичність:

- сімейні і міжособистісні ролі (по типу: я – мати, дружина, син, чоловік, подруга і т.д.);
- професійні ролі (я – майбутній психолог, студент, підприємець, дослідник);
- інші соціальні ролі, які стосуються сфери дозвілля (я – колекціонер, спортсмен, читач, глядач).

Особистісна ідентичність:

- фемінінні характеристики (я – турботлива, чуттєва, залежна, лагідна, мрійлива);
- маскулінні характеристики (я – сильний, сміливий, цілеспрямований, самостійний, незалежний, агресивний);
- нейтральні характеристики (я – веселий, красивий, добрий, відданий, охайний, працьовитий, лінивий).

Звертається увага на те, чи була наявною у самоописі характеристика, що визначає стать (я – чоловік/ жінка, юнак/ дівчина), та визначається порядок її згадування (перші три місця свідчать про значущість цієї характеристики у структурі Я-концепції особистості – за перше місце нараховується 3 бали, друге – 2, третє і далі – по 1).

Підрахувати кількість характеристик в кожній з виділених категорій і занести результати у Таблицю.

	Сімейні ролі	Професійні ролі	Інші соціальні ролі	Фемінінні характеристики	Маскулінні характеристики	Нейтральні характеристики
Кількісні значення						

Велика кількість гендерно виокремлених самовизначень вказує на те, що гендерна ідентичність займає провідне місце у структурі Я-концепції особистості. Якщо в числі перших трьох відповідей є самоопис, який позначає стать, а сімейні ролі та фемінінні характеристики у жінок домінують над професійними й маскулінінними (у чоловіків – навпаки), можемо говорити про *статевотипізовану Я-концепцію* (самовизначення та поведінка співпадають з тими, які вважаються в суспільстві гендерно-відповідними).

Нестатевотипізована Я-концепція: стать не згадується взагалі або згадується в кінці списку, «інші соціальні ролі» та «нейтральні характеристики» мають більше згадувань, ніж інші категорії.

Серед висловлювань про себе можуть бути як позитивні, так і негативні характеристики. Враховуючи їх співвідношення, можна визначити емоційно-оціночну складову Я-концепції.

Якщо негативні самоописи стосуються статево-специфічних характеристик, то можна припустити наявність в особи *внутрішньо-особистісного конфлікту* гендерного плану.

////////////////////////////////////

■ ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 3. ОСОБИСТІСТЬ І ХАРАКТЕР (ТИПОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД)

1. Зробіть самодіагностику проявів характерологічних особливостей особистості за допомогою наведених нижче методик (**1 методику – за вибором** здобувача освіти).

2. Підготуйте звіт за результатами проведеної методики (за наведеним вище зразком).

3.1. Графічний тест «Автопортрет»

[Туриніна О.Л. Практикум з психології: навч. посіб. К. МАУП, 2007. С. 151-158. URL: <https://i.twirpx.link/file/2652902/>]

■■■➡ **Ціль:** визначення індивідуального типу особистості (індивідуально-типологічних особливостей людини).

■ **Методична довідка:** Однією з найбільш докладно описаних і добре відомих типологій особистості є психологічна типологія К. Юнга, вперше опублікована в 1921 р. Типологія Юнга ґрунтується на домінуванні основних психічних функцій: мислення, інтуїції, відчуття і почуття.

Виходячи з концепції про типи, К. Юнг пропонує розглядати 8 типів:

- 1) екстравертований мислительний тип;
- 2) інтровертований мислительний тип;
- 3) екстравертований відчуттєвий тип;
- 4) інтровертований відчуттєвий тип;
- 5) екстравертований почуттєвий тип;
- 6) інтровертований почуттєвий тип;
- 7) екстравертований інтуїтивний тип;
- 8) інтровертований інтуїтивний тип.

Англійський мистецтвознавець, художній критик і теоретик естетичного виховання Г. Рід (1893-1968), здійснив аналіз кількох тисяч дитячих малюнків й дійшов висновку, що все розмаїття форм художнього вираження дітей також можна звести до 8-ми видів, які він спробував узгодити з особистісною типологією К. Юнга.

Види малюнків:

- 1) емоційний (імпресіоністський);
- 2) гаптичний;
- 3) ритмічний;
- 4) структурний;
- 5) органічний;
- 6) переліковий;
- 7) декоративний;
- 8) імажинарний.

Досліджуючи ці види малюнків, Г. Рід виділив й описав певні характерні ознаки.

1. Емоційний малюнок (імпресіоністський, експресивний) характеризує прагнення передати атмосферу безпосереднього вираження відчуттів, вражень.

2. Гаптичний малюнок характеризує зображення якихось внутрішніх відчуттів, іноді хворобливих, наприклад, «болить вухо», «голова розколюється» тощо.

3. Ритмічний малюнок, у якому головного значення набуває зображення руху: машина їде, людина біжить тощо.

4. Структурний малюнок, у якому головна увага спрямована на передачу структури цілого. Це може бути як абстрактна фігура, так і конкретна, наприклад, площа міста.

5. Органічний малюнок відрізняється тим, що художник надає перевагу органічно природним формам, прагнучи зобразити, наприклад, дерева, людину, тварин та ін.

6. Переліковий малюнок зображує різні об'єкти, які важко об'єднати яким-небудь зв'язком. Часто зв'язок не простежується, це можуть бути окремі деталі або предмети.

7. Декоративний малюнок, як правило, передає колір. Це переважно якісь візерунки, орнаменти, прикраси тощо.

8. Імажинарний малюнок зазвичай містить певний сюжет, запозичений із книги, окремий персонаж, також із книги або з власної фантазії, та ін.

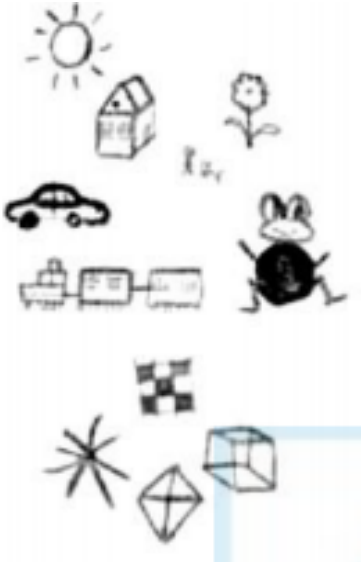
Обладнання: для виконання тесту необхідні олівець або ручка, аркуш паперу розміром 10 x 15 см.

Інструкція: На чистому аркуші паперу намалюйте самого себе, зайнятого будь-якою роботою або намалюйте якусь асоціацію, що відображає Ваші учення про самого себе. Ви можете намалювати себе одного, або з членами вашої родини, або з колегами по навчанню, роботі. Намагайтеся зображати людей повністю – не малюйте карикатури або плоский контур. Жодних обмежень щодо стилю, кольору, виразу обличчя або пози немає.

Інтерпретацію читайте після того, як ви завершили малюнок.

Інтерпретація малюнків

Короткий опис психологічної типології К.Юнга

	1. Екстравертованому мислительному типу відповідає малюнок, який містить зображення кількох предметів, знаків, що не пов'язані загальним сюжетом, тобто будуються на простому їх перерахуванні. Люди цього типу діють виходячи з інтелектуально обміркованих мотивів з орієнтацією на факти, загальновизнані ідеї, які йдуть від традицій, виховання, освіти. Мислення їх позитивне, веде до нових фактів або загальних концепцій розрізненого матеріалу. Судження зазвичай синтетичні. Як правило, нагромадження емпіричних даних «не переривається» до кінця, а пояснення зводиться «до якоїсь загальної інтелектуальної формули, де все залежить від широти даної формули». Якщо вона широка, то це реформатор, суспільний обвинувач, проповідник серйозних нововведень; якщо вузька, то може стати буркуном, який мудрує самовдоволенням критиком, що і себе й інших хотів би «втиснути» у свою схему. Почуття людей цього типу підтримують інтелектуальну установку і пристосовуються до неї. Особливо пригнічується функція почуттів, яка приводить до формули «мета виправдовує засіб».
	2. Екстравертованому відчуттєвому типу притаманний емоційний малюнок – прагнення до передачі атмосфери, до безпосереднього вираження відчуттів. У людей цього типу критерій цінності – це сила відчуттів. Найсильніше витісняється інтуїція. Надзвичайно розвинуте об'єктивне почуття факту. Найчастіше зустрічається у людей, для яких відчуття є конкретний вияв життя, його повноти. Людина чуттєвої діяльності не має схильності до рефлексії і властолюбних намірів. Основні тенденції поведінки: від грубого шукача насолоди до «рафінованого» естета. Витиснута інтуїція може переходити у фантазії ревностів або стан страху, фобії, нав'язливі симптоми.

3. Екстравертованому почуттєвому типу

властивий декоративний малюнок. Для декоративного малюнка характерне малювання орнаменту, візерунка, квітів та ін.

Цей тип найчастіше зустрічається серед жінок, які керуються почуттями, узгодженими із загальнозначущими цінностями, що особливо сильно виявляються у виборі об'єкта любові: «любить достойного чоловіка», який відповідає її розумним вимогам. Те, чого не відчувають, не можуть і осмислити: «Я не можу так думати, бо не відчуваю цього».

Почуття часто втрачають особистісний характер в орієнтації на загальноприйняте.

4. Екстравертований інтуїтивний тип

– ритмічний малюнок, на якому представлені зображення об'єктів, що рухаються. Мислення, відчуття людей цього типу витісняється інтуїцією, за допомогою якої людина прагне досягти найбільших можливостей. Інтуїція – це допоміжний засіб, який діє автоматично тоді, коли жодна з інших функцій не здатна знайти вихід із становища. Часто об'єкти бувають перебільшено цінними, зазвичай тоді, коли вони є необхідними для вирішення ситуації, але, виконавши свою функцію, вони втрачають будь-яку цінність і відкидаються як обтяжливий придаток.

Цей тип має тонке чуття того, що зароджується і має майбутнє. Поки існує якась можливість, він прикутий до неї «силою долі». Він майже не цікавиться благополуччям навколишнього середовища. Фізичний стан оточуючих, як і його власний, не є вагомим аргументом. Має власну мораль, яка розходиться із загальноприйнятою. Охоче береться за професії, які дають змогу розвинути його здібності.

5. Інтровертований мислительний тип

поєднується з органічним малюнком, в якому зображуються органічні форми: рослини, тварини, людини.

Мислення цього типу орієнтовано на суб'єктивний фактор. Факти ним збираються тільки як засіб доказів, а не самі по собі.

Хоче побачити факти таким чином, яким вони заповнюють рамки його ідеї, що претендує на «оригінальність». Зазвичай цілком відкидає об'єкт, так що присутня людина може почуватися зайвою, непотрібною або відкинутою як

	перешкода. Цей тип залишається нормальним доти, доки самооцінка залишається адекватною. Інакше народжується підозрілість, яка переходить у неврастенію, анемію як наслідок жорстокої боротьби із супротивниками з використанням різних засобів.
	6. Інтровертованому відчуттєвому типу притаманний гаптичний малюнок, у якому зображення ніби виходять зсередини його відчуттів – «болить вухо», «розколюється голова» тощо. Орієнтується на те, що відбувається переважно в цю хвилину, вони суб'єктивні. Ззовні не можна передбачити, що на нього впливає, а що ні. З легкістю порушує питання, для чого існують люди, чому об'єкти мають право на існування. Virізняється дивністю, суб'єктивністю вчинків. Зводить все до «правильної» формули нормативу суб'єктивного змісту, «щоб не виділятися» і триматися в належних межах. Такі люди можуть дозволяти керувати собою, за що проявляють помсту посиленням опором і впертістю. За відсутності художніх здібностей самовираження, враження ідуть всередину, а за їх наявності виражаються архаїчно банальними, повсякденними фразами. Їм властива витиснута інтуїція, яка має екстравертований і архаїчний характер
	7. Інтровертований почуттєвий тип співвідноситься з імажинарним малюнком, в якому є зображення персонажів, запозичених з літератури, фантазії. Люди цього типу вирізняються оригінальністю самовираження. Постійно шукають образи, які не зустрічаються в дійсності. Прагнуть до внутрішньої інтенсивності, для якої об'єкти дають внутрішній поштовх. Глибину такого відчуття можна лише уявляти, вважають вони, але чітко досягнути його неможливо. Тому воно робить людей мовчазними, важкодоступними, яких можна порівняти з мімозою, що «згортається» від брутальності. Для оборони висувають негативні судження, почуття або вражаючу байдужість. Їхні основні ідеї: Бог, воля, безсмертя. Мають цінність почуття. Щоб передати все багатство почуттів хоча б приблизно, потрібна надзвичайна поетична або художня виразність, яка їм властива. Інтровертованому відчуттю протистоїть примітивне мислення, яке перебуває в

	рабській залежності від фактів, відрікається від усього традиційного. Трапляється, що люди цього типу відчують буквально відчуття паралізованості від напористої емоції.
	8. Інтровертований інтуїтивний тип – структурний малюнок – зображення якогось цілого, що складається з частин, які відображають його загальний пристрій. Інтуїція цього типу спрямована на внутрішні суб'єктивні образи. Ставиться з увагою до об'єкта, який змінюється, із співчуттям спостерігає особливості зміни об'єкта. У людині цього типу поєднується містик, мрійник і провидець, з одного боку, фантазер і художник – з іншого. Поглиблення інтуїції спричиняє відчуження від дійсності, і людина стає загадкою для свого найближчого оточення. Якщо це художник, то його мистецтво возвеличує речі, які бувають одночасно і значними і банальними, прекрасними і незграбними, піднесеними і вигаданими. Якщо ця людина не художник, то часто буває невизнаним генієм, дещо загубленим, кимось схожим на «мудрого напівдурня».

3.2. Визначення типу особистості MBTI Майєрс-Бріггс (Myers-Briggs Type Indicator)

[1. Тест на тип особистості за Майєрс-Бріггс (MBTI). Держ. ун-т «Житомирська Політехніка». 14 с. URL: <https://learn.ztu.edu.ua/mod/resource/view.php?id=84193>.

2. Типологія Майєрс-Бріггс: що вона оцінює і як її використовувати HR-фахівцю? URL: <https://hurma.work/blog/tipologiya-majyers-briggs-mbti/>]

■➡ **Ціль.** діагностики індивідуальних відмінностей у сферах мислення, почуттів, інтуїції, відчуттів; прогнозування схильності людини до певного виду професійної діяльності, стиль її дій, характер прийняття рішень, побудова взаємин із соціумом та оточуючими.

■ **Методична довідка:** За допомогою типології Майєрс-Бріггс можна визначити схильність людини до певного виду фахової діяльності, характер вирішення питань й інших особливостей поведінки.

МВТІ містить 4 шкали для дослідження зазначених аспектів особистості:

Шкала орієнтації свідомості – EI: тип енергії (екстраверт – інтроверт);

Шкала орієнтації в ситуації – SN: тип мислення (сенсорик – інтуїтив);

Шкала прийняття рішень – TF: стиль поведінки (логік – емоціонал/етик);

Шкала способу підготовки рішень – JP: стиль життя (раціонал – ірраціонал).

Екстраверти (E)	Інтроверти (I)
Люди, у яких комунікабельність межує з балакучістю; надають перевагу перебувати і працювати з іншими людьми. Проблеми вони вирішують не самоті, а шляхом обговорення, що дозволяє знаходити компроміс.	Люди, не обов'язково замкнуті і некомунікабельні; вони можуть бути товаришескими і компанійськими, але надають перевагу роботі й енергетичному відновленню на самоті. Це люди думки, а не слова, тому перед тим, як щось сказати, завжди думають.
Сенсорики (S)	Інтуїти (N)
Люблять конкретику в усьому, керуються здоровим глуздом; цікавляться реальним досвідом і тим, що відбувається тут і зараз. Вони оцінюючи ситуацію, беруть до уваги всі деталі, які можна зрозуміти і відчувати завдяки «сенсорам» – зору, нюху, дотику; спираються на зовнішні, вже відомі дані і послідовні в своїх рішеннях, які ретельно обмірковують і зважують. Вони завжди точні, для них не мають значення припущення, не підтверджені фактами.	Надають перевагу теоріям та ідеям; сприймають інформацію цілісно; шукають можливості. Це люди з розвиненою уявою, для яких світ – це зосередження можливостей. Вони більш недбало ставляться до фактів, але здатні бачити картину глобально, прогнозувати найрізноманітніші шляхи розвитку подій.
Логіки (T)	Емоціонали/ Етики (F)
Це люди, які добре аналізують інформацію; для них логіка – на першому місці. Вони наслідують голос розуму і приймають рішення, лише ретельно все обміркувавши. Представники цього типу справедливі й об'єктивні; обирають діяльність, пов'язану з використанням свого інтелектуального потенціалу.	Це люди-емпати, для яких природа людських почуттів майже завжди важливіша від всього іншого. У них розвинений емоційний інтелект і саме він, а не логіка, найчастіше, керує їхніми вчинками. Надають перевагу роботі, де розділяють їх цінності. Люблять і вміють працювати іншими, завжди ставлять себе на місце іншої людини

Раціонали (J)	Ірраціонали (P)
Це люди однозадачні, схильні до планування і алгоритмізації. Для них важлива в першу чергу стабільність, вони намагаються виключити хаос і підійти до вирішення будь-якої проблеми у всеозброєнні, попередньо все продумавши. Такі люди здатні добре ставити цілі, визначати пріоритети і досягати результату; прагнуть контролювати те, що відбувається довкола.	Люди, не здатні до всеосяжного контролю і планування, але можуть сприймати багато інформації і відразу по декількох каналах. Вони багатозадачні, добре пораються з роботою у стислі терміни, не панікують, коли щось йде не так. Зміни їм даються дуже легко, адже вміння пристосовуватися – їх сильна сторона. Прагнуть до свободи і гнучкості. Схильні до спонтанності, їм складно приймати рішення.

Інструкція: уважно прочитайте запитання/ твердження, наведені нижче. На ці запитання немає «правильних» чи «неправильних» відповідей. Ваші відповіді допоможуть Вам побачити, як Ви зазвичай дивитеся на речі й що Ви робите, коли потрібно приймати рішення. Знаючи свої вподобання, дізнаючись про вподобання інших людей, Ви зможете виявити свої сильні сторони, зрозуміти, яка робота приносить Вам задоволення і як люди з різними вподобаннями можуть взаємодіяти одне з одним.

У кожному з тверджень оберіть одну з двох (у кількох випадках одну – з трьох) запропонованих відповідей. Частина пунктів являє собою опис поведінки людини у різних життєвих ситуаціях (наприклад: «На вечірці Вам: а) іноді буває нудно; б) завжди весело»). Друга частина – це пара визначень (наприклад: «а) творити; б) споруджувати»). Відповідайте послідовно і недовго розмірковуючи на кожний пункт Опитувальника, оскільки саме перша реакція і є Вашим природним способом мислити чи діяти.

Відповідаючи на питання, **пам'ятайте про наступні діагностичні моменти:**

1. Жодне з питань Опитувальника (навіть найдокладніше), не може описати весь спектр поведінки людини. Тест дає змогу лише «окреслити рамки» і зазначає нахили, а не на повне домінування одних характерологічних властивостей над іншими.

2. Незалежно від приналежності до будь-якого особистісного типу, кожна людина використовує в повсякденному житті обидва полюси кожної з 4-х шкал, але різною мірою.

Наприклад, ми можемо бути товариськими з хорошими знайомими, але частіше проявлятися як інтроверти.

3. Відповідаючи на запитання, вибирайте той варіант, який здається найкращим і найкомфортнішим для Вас у більшості життєвих ситуацій. Якщо обидва варіанти не повністю вас задовольняють, то вибирайте найменш непривабливий з них.

Існує низка обставин, через які **результати MBTI можуть бути недостовірними**, наприклад:

- за недостатньої диференціації психологічного типу й вподобань, що часто зустрічається у респондентів юнацького та молодіжного віку;

- за недостатньої диференціації власних вподобань;

- за переживання респондентом життєвої кризи, внаслідок чого не використовуються зичні для нього способи поведінки;

- у випадку застосування MBTI у ситуації, якав вимагає від респондента відповідності конкретним стандартам (наприклад, при прийомі на роботу), внаслідок чого відповіді респондента демонструють не його справжні вподобання, а – соціально бажані;

- через невірне тлумачення базових понять типологічної теорії, особливо, якщо воно супроводжується виникненням у респондента негативних реакцій (наприклад, «інтровертований» інтерпретується як «невротичний» чи «сором'язливий», а «чутливість» – як «суперемоційність» та ін.);

- у випадку, якщо респондент під впливом соціальних стереотипів, стикається з труднощами у виборі «своєї» відповіді (особливо часто це помітно у шкалі TF, оскільки в свідомості багатьох «мислення» ототожнюється з маскуліністю – чоловічими якостями, а «почуття» – з фемінністю – з жіночими якостями);

- у випадку, коли респондент перебуває у ситуації особистісного зростання, у ході якого не може здійснити вибір між «старими», звичними процесами і «новими», які раніше не використовувалися, але наразі почали активно розвиватися.

Текст Опитувальника

1. Зазвичай Ви:

- а) комунікабельні;
- б) доволі стримані й спокійні.

2. Якщо Ви були би викладачем, який курс Ви б хотіли вести:

- а) побудований на викладанні фактів;
- б) який містить викладання теорій.

3. Ви частіше дозволяєте:

- а) своєму серцю керувати розумом;
- б) своєму розуму керувати серцем.

4. Коли Ви йдете кудись на увесь день, Ви:

- а) плануєте, що й коли будете робити;
- б) йдете без певного плану.

5. Перебуваючи у компанії, Ви зазвичай:
- а) приєднатися до спільної розмови;
 - б) розмовляєте час від часу з кимось одним.
6. Вам легше поладнати з людьми:
- а) які мають багату уяву;
 - б) реалістичними.
7. Більш вагомим схваленням Ви вважаєте слова:
- а) душевна людина;
 - б) послідовно розмірковуючи людина.
8. Ви надаєте перевагу:
- а) домовитися про зустріч чи вечірку заздалегідь;
 - б) вирішити, як розважитися, в останній момент.
9. У великій компанії частіше:
- а) Ви знайомите людей один з одним;
 - б) Вас знайомлять з іншими.
10. Вас швидше можна назвати:
- а) людиною практичною;
 - б) вигадником (фантазером).
11. Зазвичай Ви:
- а) цініте почуття більше, ніж логіку;
 - б) цініте логіку більше, ніж почуття.
12. Ви частіше домагаєтесь успіху:
- а) діючи в непередбачуваній ситуації, коли потрібно швидко приймати рішення;
 - б) дотримуючись ретельно розробленого плану.
13. Ви надаєте перевагу:
- а) наявності кількох близьких, відданих друзів;
 - б) наявності дружніх зв'язків з великою кількістю різних людей.
14. Вам більше подобаються люди, які:
- а) дотримуються загальноприйнятих норм і не привертають до себе уваги;
 - б) настільки оригінальні, що їм однаково, чи звертають на них увагу.
15. На Вашу думку, найбільший недолік – це бути:
- а) байдужим;
 - б) нерозсудливим.

16. Дотримання якогось розкладу:

- а) приваблює Вас; б) обмежує Вас.

17. Серед своїх друзів Ви:

- а) пізніше від інших дізнаєтеся про події в їхньому житті;
б) зазвичай знаєте безліч новин про них.

18. Ви б хотіли мати серед своїх друзів людину, яка:

- а) завжди фонтанує новими ідеями;
б) тверезо і реалістично дивиться на світ.

19. Ви хотіли б працювати під орудою людини, яка:

- а) завжди добра; б) завжди справедлива.

20. Думка про те, щоб скласти список справ на вихідні:

- а) Вас приваблює;
б) залишає Вас байдужим;
в) пригнічує Вас.

21. Ви зазвичай:

- а) можете легко розмовляти практично з будь-якою людиною протягом будь-якого часу;
б) можете знайти тему для розмови лише з небагатьма людьми і лише в певних ситуаціях.

22. Коли Ви читаєте для власного задоволення, Вам подобається:

- а) незвичайна, оригінальна манера подачі;
б) коли письменники чітко висловлюють свої думки.

23. Ви вважаєте, що більш серйозний недолік:

- а) бути занадто сердечним;
б) бути недостатньо сердечним.

24. У своїй повсякденній роботі:

- а) Вам більше подобаються критичні ситуації, коли доводиться працювати в умовах дефіциту часу;
б) ненавидите працювати у жорстких часових рамках;
в) зазвичай плануєте свою роботу так, щоб Вам вистачало часу.

25. Люди можуть визначити сферу Ваших інтересів:

- а) під час першого знайомства з Вами;
б) лише тоді, коли знайомляться з Вами ближче.

26. Виконуючи ту ж саму роботу, що й багато інших людей, Ви надаєте перевагу:

- а) виконувати її у традиційний спосіб;
- б) винаходити власний спосіб її виконання.

27. Вас більше хвилюють:

- а) почуття людей;
- б) права людей.

28. Коли Вам потрібно виконати певну роботу, Ви зазвичай:

- а) ретельно організовуєте все ще до початку роботи;
- б) з'ясовуєте все необхідне у процесі роботи.

29. Зазвичай Ви:

- а) вільно висловлюєте свої почуття;
- б) тримаєте свої почуття при собі.

30. Ви надаєте перевагу:

- а) бути оригінальним;
- б) дотримуватися загальноприйнятих норм.

31. Яке слово з пари (А чи Б) Вам більше подобається:

- а) лагідний;
- б) наполегливий.

32. Коли Вам необхідно щось зробити у визначені терміни, Ви вважаєте, що:

- а) краще планувати все заздалегідь;
- б) дещо неприємно бути обмеженим цими планами.

33. Можна сказати, що Ви:

- а) більш захопленим (екзальтованим) порівняно з іншими людьми;
- б) менш захопленим (екзальтованим), ніж більшість людей.

34. Більш високою похвалою для людини буде визнання:

- а) її здатності до передбачення;
- б) її здорового глузду.

35. Яке слово з пари (А чи Б) Вам більше подобається:

- а) думки;
- б) почуття.

36. Зазвичай:

- а) Вам подобається все робити в останню мить;
- б) відкласти все на останню хвилину, для вас – це занадто велике витріпуння нервів.

37. На вечірках Вам:

- а) іноді стає нудно; б) завжди весело.

38. Ви вважаєте, що важливіше:

- а) вбачати різні можливості в будь-якій ситуації;
б) сприймати факти такими, які вони є.

39. Яке слово з пари (А чи Б) Вам більше подобається:

- а) переконливий; б) зворушливий.

40. Чи вважаєте Ви, що наявність стабільного повсякденного розпорядку:

- а) дуже зручно для виконання багатьох справ;
б) важко, навіть коли це необхідно.

41. Коли щось стає модним, Ви зазвичай:

- а) одним з перших випробовуєте це;
б) мало цим цікавитеся.

42. Ви швидше:

- а) дотримуватися загальноприйнятих методів у роботі;
б) шукаєте, що ще неправильно, й беретеся за невирішені проблеми.

43. Яке слово з пари (А чи Б) Вам більше подобається:

- а) аналізувати; б) співпереживати.

44. Коли Ви думаєте про те, що треба зробити якусь не дуже важливу справу чи купити якусь дрібничку, Ви:

- а) часто забуваєте про це й згадуєте занадто пізно;
б) записуєте це в нагадування, щоб не забути;
в) завжди виконуєте це без додаткових нагадувань.

45. Дізнатися, що Ви за людина:

- а) доволі легко; б) доволі важко.

46. Яке слово з пари (А чи Б) Вам більше подобається:

- а) факти; б) ідеї.

47. Яке слово з пари (А чи Б) Вам більше подобається:

- а) справедливість; б) співчуття.

48. Вам важче пристосуватися:

- а) до одноманітності;
б) до постійних змін.

49. Опинившись у скрутному становищі, Ви зазвичай:

- а) переводите розмову на щось інше;
- б) перетворюєте все на жарт;
- в) через кілька днів розумієте, що Вам слід було сказати.

50. Яке слово з пари (А чи Б) Вам більше подобається:

- а) твердження;
- б) ідея.

51. Яке слово з пари (А чи Б) Вам більше подобається:

- а) співчуття;
- б) розважливість.

52. Коли Ви розпочинаєте якусь велику справу, яка займає у Вас тиждень, Ви:

- а) спочатку складаєте список того, що потрібно зробити, і в якій послідовності;
- б) зразу беретесь до справи.

53. Ви вважаєте, що Вашим близьким відомі Ваші думки:

- а) досить добре;
- б) лише тоді, коли Ви спеціально повідомляєте про них.

54. Яке слово з пари (А чи Б) Вам більше подобається:

- а) теорія;
- б) факт.

55. Яке слово з пари (А чи Б) Вам більше подобається:

- а) вигода;
- б) благодіяння.

56. Виконуючи якусь роботу, Ви зазвичай:

- а) плануєте роботу таким чином, щоб завершити її із запасом часу;
- б) в останній момент працюєте з найвищою продуктивністю.

57. Перебуваючи на вечірці, Ви:

- а) приймаєте активну участь в розвитку подій;
- б) даєте змогу іншим розважатися, як їм хочеться.

58. Яке слово з пари (А чи Б) Вам більше подобається:

- а) буквальный;
- б) фігуральний.

59. Яке слово з пари (А чи Б) Вам більше подобається:

- а) рішучий;
- б) відданий.

60. Якщо у вихідний зранку Вас спитають, що Ви збираєтеся робити протягом дня, Ви:

- а) зможете доволі точно відповісти;
- б) перерахуєте вдвічі більше справ, ніж зможете зробити;
- в) не загадуєте заздалегідь.

61. Яке слово з пари (А чи Б) Вам більше подобається:
а) енергійний; б) спокійний.
62. Яке слово з пари (А чи Б) Вам більше подобається:
а) образний; б) прозаїчний.
63. Яке слово з пари (А чи Б) Вам більше подобається:
а) непоступливий; б) добросердечний.
64. Одноманітність повсякденних справ здається Вам:
а) спокійною; б) виснажливою.
65. Яке слово з пари (А чи Б) Вам більше подобається:
а) стриманий; б) комунікабельний (балакливий).
66. Яке слово з пари (А чи Б) Вам більше подобається:
а) виробляти; б) створювати.
67. Яке слово з пари (А чи Б) Вам більше подобається:
а) миротворець; б) суддя.
68. Яке слово з пари (А чи Б) Вам більше подобається:
а) запланований; б) позаплановий.
69. Яке слово з пари (А чи Б) Вам більше подобається:
а) спокійний; б) жвавий.
70. Яке слово з пари (А чи Б) Вам більше подобається:
а) розсудливий; б) чарівний.
71. Яке слово з пари (А чи Б) Вам більше подобається:
а) м'який; б) твердий.
72. Яке слово з пари (А чи Б) Вам більше подобається:
а) методичний; б) спонтанний.
73. Яке слово з пари (А чи Б) Вам більше подобається:
а) говорити; б) писати.
74. Яке слово з пари (А чи Б) Вам більше подобається:
а) виробництво; б) планування.
75. Яке слово з пари (А чи Б) Вам більше подобається:
а) прощати; б) дозволяти.

76. Яке слово з пари (А чи Б) Вам більше подобається:
а) систематичний; б) випадковий.
77. Яке слово з пари (А чи Б) Вам більше подобається:
а) комунікабельний; б) замкнений.
78. Яке слово з пари (А чи Б) Вам більше подобається:
а) конкретний; б) абстрактний.
79. Яке слово з пари (А чи Б) Вам більше подобається:
а) хто; б) що.
80. Яке слово з пари (А чи Б) Вам більше подобається:
а) імпульс; б) рішення.
81. Яке слово з пари (А чи Б) Вам більше подобається:
а) вечірка; б) театр.
82. Яке слово з пари (А чи Б) Вам більше подобається:
а) споруджувати; б) винаходити.
83. Яке слово з пари (А чи Б) Вам більше подобається:
а) некритичний; б) критичний.
84. Яке слово з пари (А чи Б) Вам більше подобається:
а) пунктуальний; б) вільний.
85. Яке слово з пари (А чи Б) Вам більше подобається:
а) основа; б) вершина.
86. Яке слово з пари (А чи Б) Вам більше подобається:
а) обережний; б) довірливий.
87. Яке слово з пари (А чи Б) Вам більше подобається:
а) мінливий; б) незмінний.
88. Яке слово з пари (А чи Б) Вам більше подобається:
а) теорія; б) практика.
89. Яке слово з пари (А чи Б) Вам більше подобається:
а) погоджуватися; б) дискутувати.
90. Яке слово з пари (А чи Б) Вам більше подобається:
а) дисциплінований; б) безтурботний.

91. Яке слово з пари (А чи Б) Вам більше подобається:

- а) знак; б) символ.

92. Яке слово з пари (А чи Б) Вам більше подобається:

- а) стрімкий; б) ретельний.

93. Яке слово з пари (А чи Б) Вам більше подобається:

- а) приймати; б) змінювати.

94. Яке слово з пари (А чи Б) Вам більше подобається:

- а) відомий; б) невідомий.

Підрахунок результатів

Обрахувати кількість балів, набраних респондентом по кожному з полюсів кожної з 4-х шкал (Е – І; S – N; Т – F; J – P). Кожному твердженню відповідає варіант відповідей з чітко приписаним йому значенням (0, 1 чи 2 бали), відповідно до Ключа.

Ключ

Е – І				S – N				Т – F				J – P			
№ з/П		Е	І	№ з/П		S	N	№ з/П		Т	F	№ з/П		J	P
1	а б	2 –	– 2	2	а б	2 –	– 2	3	а б	– 1(2)	2(1) –	4	а б	2 –	– 2
5	а б	1 –	– 2	6	а б	– 1	2 –	7	а б	– 2(2)	1(1) –	8	а б	2 –	– 1
9	а б	2 –	– 2	10	а б	2 –	– 2	11	а б	– 2	2 –	12	а б	– 1	1 –
13	а б	– 2	1 –	14	а б	1 –	– 2	15	а б	– –	2 –	16	а б	2 –	– 2
17	а б	– 2	1 –	18	а б	– 2	1 –	19	а б	– –	2(1) –	20	а б в	1 – –	– 1 1
21	а б	2 –	– 2	22	а б	– 1	– –	23	а б	1 –	– –	24	а б в	– – 1	1 – –
25	а б	1 –	– 1	26	а б	1 –	– 1	27	а б	– 2(1)	– –	28	а б	1 –	– 2
29	а б	1 –	– –	30	а б	1 –	– –	31	а б	– 2	1 –	32	а б	1 –	– 1
33	а б	1 –	– 1	34	а б	– 1	2 –	35	а б	2(2) –	– 1(2)	36	а б	– 1	1 –
37	а б	– 2	1 –	38	а б	– 1	– –	39	а б	2 –	– 1(2)	40	а б	– –	1 2
41	а б	– –	– 2	42	а б	2 –	– –	43	а б	1(2) –	– 2	44	а б в	– 1 –	1 – –

E - I				S - N				T - F				J - P			
№ з/П		E	I	№ з/П		S	N	№ з/П		T	F	№ з/П		J	P
45	a б	1 -	- 2	46	a б	2 -	- 1	47	a б	1 -	- 2	48	a б	- 1	1 -
49	a б в	- 1 -	- - 2	50	a б	2 -	- 1	51	a б	- 2	1 -	52	a б	2 -	- 1
53	a б	1 -	- 1	54	a б	- 1	2 -	55	a б	1 -	- 1	56	a б	- -	1 -
57	a б	1 -	- 2	58	a б	1 -	- 1	59	a б	1 -	- 2(1)	60	a б в	- - -	- 1 1
61	a б	1 -	- 2	62	a б	- 2	- -	63	a б	2 -	- -	64	a б	1 -	- -
65	a б	- 2	1 -	66	a б	2 -	- -	67	a б	- 2	- -	68	a б	2 -	- 2
69	a б	- 1	1 -	70	a б	2 -	- -	71	a б	- 2	- -	72	a б	2 -	- 2
73	a б	- -	- 1	74	a б	1 -	- 1	75	a б	- 2	- -	76	a б	2 -	- 2
77	a б	1 -	- 1	78	a б	1 -	- 2	79	a б	- 1	- -	80	a б	- 1	2 -
81	a б	1 -	- -	82	a б	2 -	- 1	83	a б	- 1	1 -	84	a б	1 -	- 1
				85	a б	- -	2 -	86	a б	2 -	- -	87	a б	- 1	- -
				88	a б	- -	2 -	89	a б	- -	1 -	90	a б	2 -	- 1
				91	a б	1 -	- -					92	a б	- -	1 -
				93	A б	1 -	- -								
				94	A б	1 -	- 1								
Разом:				Разом:				Разом:				Разом:			
Перевага:		Е чи І		Перевага:		S чи N		Перевага:		T чи F		Перевага:		J чи P	

Обробка й інтерпретація результатів

Обробка результатів являє собою підрахунок балів для обох полюсів кожної зі шкал (тобто окремо для E, I, S, N, T, F, J, P).

Респондент, у якого, наприклад, сума балів по E вище, ніж по I, класифікується як екстраверт. Тобто він більшу частину часу проживає як екстраверт, обираючи екстравертовані види діяльності й потреби у різних сферах життя. А перевага N по шкалі SN означає, що респондент частіше використовує інтуїтивний спосіб сприйняття, ніж сенсорний.

Якщо суми балів у цих перевагах невеликі, типологічні характеристики респондента менш виражені. У цілому літера визначає напрямок переваг, а число вказує на частоту його реалізації. Таким чином, кількісний показник дає уявлення про те, наскільки сильно виражена у поведінці респондента та чи інша перевага, але не свідчить про ступінь розвиненості цієї переваги.

Пропишуємо **Формулу особистісного типу**, яка складається з 4-х літер – по одній (переважаючій за кількістю балів) літері з кожної шкали шкалу (напр., типи ESTI, INFP).

Формула особистісного типу показує переваги (вподобання) у фіксованому порядку:

перша літера – **E** або **I** (екстраверсія – інтроверсія);
друга літера – **S** або **N** (сенсорика – інтуїція);
третя літера – **T** або **F** (мислення – почуття або логік – етик));
четверта літера – **J** або **P** (оцінка – сприйняття або раціонал – ірраціонал)). Четверта літера також використовується й для визначення **домінантного процесу** для даного особистісного типу.

16 типів особистості (формули особистісних типів): стислі характеристики

Реаліст, адміністратор, керівник (ESTJ): екстраверт, сенсорик, логік, раціонал)

Дуже працездатний, соціально-адаптований тип, завжди відчуває необхідність доводити почату справу до завершення. Планує діяльність, практично ставитися до оточуючих речей. Схильний проявляти любов і турботу про близьких, любить гучні веселощів, компанії. Добродушний, але різкуватий, може бути запальним і впертим.

Бачать світ таким, «яким він є», переводять свої сприйняття на об'єктивний мову. Відчувають необхідність в тому, щоб нав'язувати свої оцінки оточуючих, встановлюючи твердий порядок дій, який спирається на певну програму. Управляти порядком де-небудь – найприродніший заняття для них.

Командир, підприємець (ENTJ): екстраверт, інтуїт, логік, раціонал)

Здатний чітко виділяти власні можливості і здібності, легко надихається і починає нові справи, захоплюється динамічними видами спорту, які дарують екстремальні відчуття. Відчуває нові тенденції, йде на ризик, покладаючись на інтуїцію. З упевненістю використовує в роботі нові технології, глибоко аналізує себе і навколишній світ. Схильний до позитивного мислення і близького спілкування з людьми.

Мають потребу в постійному контролі й незвичайні здібності до лідерства. Вони розчинені навстіж, назустріч незліченною можливостям і сенсів, які переводяться на мову об'єктивних розумових операцій і призводять до впорядкованої і своєчасної діяльності. Для них життя розкривається в боротьбі, в суперечці, в перетині з оточуючими в ім'я пізнання.

Організатор, інспектор (ISTJ): інтроверт, сенсорик, логік, раціонал)

Любить порядок і строгість, глибоко вникає в роботу, аналізуючи інформацію з різних сторін. Відрізняється якоїсь педантичністю. Реально дивиться на речі, береться за справу лише тоді, коли точно знає, що зможе його завершити. Викликає довіру, але віддає перевагу коротким діловим контактам з іншими людьми.

Мають почуття відповідальності. Їх поведінка орієнтована на кінцевий результат. Об'єктивна, конкретна, найближча інформація у них негайно передається «всередину» і уважно аналізується. Їх схильність до всього, що знаходиться «тут і тепер», не дозволяє їм нічого приймати на віру або допускати будь-що. Все, що вони бачать, є для них об'єктивна і відчутна реальність, в якій вони негайно наводять певний порядок.

Переконувач, наставник (ENFJ): екстраверт, інтуїт, етик, раціонал)

Дуже емоційна особистість, схильна до емпатії і прояву широкого спектру емоцій. Має виразну міміку і красномовством. Здатна передчувати різні події і готуватися до них заздалегідь. Вловлює невідповідності в словах і емоціях інших людей. Часто не впевнений в любові партнера, схильний до ревнощів.

Їх увага зосереджена на тих, хто їх оточує, і вони прекрасно розуміють, хто чого потребує. Їх багата уява і надихаюча натура виражають себе досить конкретно і організовано, що дозволяє їм здійснювати свої фантазії. Мають здатність до інтуїтивного розуміння ситуації при уважному і дбайливому ставленні до позиції всіх учасників.

Вчитель, вихователь, ентузіаст (ESFJ): екстраверт, сенсорик, етик, раціонал)

Здатен впливати на людей за допомогою емоційного тиску, при цьому добре ладнає з ними, може підняти настрій, схильний жертвувати власними інтересами заради іншої людини і виявляти любов і турботу про близьких. В роботі всього домагається самотійно, любить, коли інші люди підкреслюють його достоїнства.

Схильність до вирішення забезпечує їх всім необхідним для того, щоб було легко встановлювати контакти з ким би то не було. Їх суб'єктивна чутливість привносить гармонію в будь-яку ситуацію, одночасно намагаючись впорядкувати її, направити хід подій за певним руслу; і роблять вони це м'яко, але наполегливо.

Аналітик, провидець, натхненник (INTJ): інтроверт, інтуїт, логік, раціонал)

Вміє відрізнати головне від другорядного, не любить порожніх розмов, схильний до чіткого практичному мисленню. У роботі цей тип любить використовувати незвичайні ідеї, при цьому демонструючи свою незалежність. Використовує інтуїцію там, де не знає точних відповідей. Не любить шумних компаній, відчуває труднощі в налагодженні відносин з іншими людьми.

Його багатий внутрішній світ зберігає в собі безмежні можливості, які реалізуються у вигляді прагнення все поліпшити і вдосконалити. Слова, плани, проекти, ідеї, люди - все їм хочеться зробити краще, ніж є насправді. На його думку, навіть найкраще можна зробити ще більш кращим. Прагнуть до закінченості.

Натхненник, консультант, порадник, гуманіст (INFJ): інтроверт, інтуїт, етик, раціонал)

Тонко відчуває характер відносин між людьми, надає великого значення довірі, не прощає зрад. Вміє виявляти приховані здібності інших, наділений талантом вихователя. Захоплюється самоосвітою, люди часто звертаються до нього за порадою. Дуже ранимий, важко переносити агресію і брак любові.

Його рушійна сила – інтуїція, спрямована всередину, – постачає йому невичерпний потік ідей і можливостей. І чим більшу роль відіграє в INFJ інтроверсія, тим більше текучим, податливим і відкритим йому здається життя. Але зовнішній світ змінює напрямок цього потоку натхненною творчої активності: він відчуває покликання служити людям і здійснює це дуже організовано і впорядковано.

Виконавець, хранитель, захисник (ISFJ): інтроверт, сенсорик, етик, раціонал)

Розпізнає награність і фальш у відносинах, ділить людей на своїх-чужих, керуючи психологічної дистанцією. Відстоює свої погляди і принципи. Вміє постояти за себе і своїх близьких, не переносить моральної переваги інших людей. Вміє глибоко аналізувати себе і інших.

Акуратні, добродушні, прихильні порядку і у вищій ступеня виконавчі і турботливі, вони черпають сили в самих собі і в усьому

тому, що бачать, чують, відчують, споглядають і куштують. Сили ці спрямовані на служіння оточуючим, при цьому вся діяльність чітко розрахована і розпланована. Бачать своє призначення в тому, щоб допомагати іншим і робити їх щасливішими.

Винахідник, шукач, мрійник (ENTP: екстраверт, інтуїт, логік, ірраціонал)

Відрізняється широким колом інтересів, вміє пристосовуватися до нових умов і легко переходить до нових методів роботи. Є генератором ідей, не любить традиції і рутину. Вміє пояснювати складні ідеї, будучи в них першопрохідцем. Більшою мірою схильний до синтезу в мисленні, створює нову ідею з готових складових.

Їх винахідливість постійно шукає застосування в самих різних професійних і непрофесійних сферах. Вона бере початок в схильності до інтуїції, що відкриває перед ними безмежні можливості, в поєднанні з їх об'єктивною здатністю до прийняття рішень, спрямованої на навколишній світ. Це призводить до того, що все перетворюється в ідеї і схеми. Їх більше приваблюють нові ідеї, вони знаходяться в безперервному напруженні діяльності.

Непосидючий, маршал, реаліст (ESTP: екстраверт, сенсорик, логік, ірраціонал)

Схильний застосовувати фізичну силу з метою досягти перемоги за всяку ціну. Перешкоди тільки підсилюють його бажання виграти. Любить керувати, не виносячи підпорядкування. Аналізуючи ситуацію, любить складати конкретний план дій, чітко йому слід.

Їх увага спрямована на людей і світ об'єктів. Збір інформації відбувається за допомогою п'яти органів почуттів. Надалі інформація оцінюється і аналізується об'єктивно, але при цьому вони залишаються рухливими і доступними для нових альтернатив. Здатні дати швидкий, точний, практично цінний, об'єктивний і ясно виражений відповідь в будь-якій ситуації.

Медіатор, чемпіон (ENFP: екстраверт, інтуїт, етик, ірраціонал)

Здатний тонко відчувати інших людей, володіє розвиненою фантазією. Любить творчу роботу, не переносить одноманітності і рутину. Товариський, любить давати слушні поради в сфері взаємодії з людьми.

Поєднання схильності до екстраверсії, інтуїції, чутливості і сприйнятливості дає їм унікальну здатність до ефективної співпраці, участі в різноманітних підприємствах і вміння протистояти несподіванок. Сприймають життя в розмаїтті її можливостей і тлумачать ці

можливості з точки зору їх впливу на людей. Все це супроводжується активною взаємодією з навколишнім світом, а їх допитлива позиція дозволяє їм орієнтуватися в постійній зміні ситуацій.

Аніматор, політик, діяч (ESFP: екстраверт, сенсорик, етик, ірраціонал)

Здатен бачити можливості інших, використовуючи ці знання з метою маніпуляції. Керує слабшими, чітко визначаючи їх слабкі місця. Любить тримати дистанцію, в спілкуванні швидше керується власними інтересами. В очах інших намагається виглядати неабиякою оригінальною особистістю, але часто таким не є.

Для них досить надійно тільки те, що має відношення до «тут і тепер». Живуть, в основному, заради справжнього моменту. Більше починають, ніж закінчують. Зосередженість на негайних результатах робить їх нетерпимими до різного роду процедур, шаблонами та іншим перешкодам. Намагаються використати кожну хвилину для того, щоб вступити в корисну бесіду. Прагнуть до гармонії людських взаємин.

Архітектор, критик, аналітик (INTP: інтроверт, інтуїт, логік, ірраціонал)

Цей тип – ерудит з філософським складом розуму. Обережний, приймає рішення тільки з упевненістю в його правильності, аналізуючи минуле в його зв'язку з майбутнім. Не любить бурхливих проявів емоцій, цінує затишок і комфорт.

Задума спонукає їх досліджувати все, що постачає їм інтуїція. Їх прагнення до об'єктивності вимагає ретельного аналізу всієї інформації, а їх неупередженість і рухливість забезпечує сприйнятливість до несподіваних і нових фактів, якими б вони не були. Така комбінація нахилів призводить до постановки парадоксальною мети: вони вічно намагаються зібрати в єдине ціле постійне збільшення кількості даних. Однак постійний приплив нових повідомлень і фактів цьому перешкоджає. І в результаті все думки, ідеї та плани, як би остаточно вони не були сформульовані, в останній момент неминуче змінюються, як тільки «нові дані» про зовнішніх або внутрішніх впливах стають доступними для дослідника. Тому вони знаходяться в постійній напрузі.

Майстер, умілець (ISTP: інтроверт, сенсорик, логік, ірраціонал)

Відчуття є для нього головним джерелом пізнання світу. Виявляє емпатію, тонко відчуває і любить інших людей, відкидає штучність і фальш. Відрізняється технічним складом розуму, любить працювати руками, при цьому завжди вкладаючись в потрібні терміни.

Зосереджені на собі, схильні до об'єктивності в прийнятті рішень, вони більш схильні вичікувати, аналізувати ситуацію, ніж відразу пропонувати своє рішення і кидатися в бій. Їх погляд на світ гранично конкретний, але в поєднанні з властивою їм відкритістю це може призводити до більш непередбачуваним вчинкам, ніж цього можна було б очікувати.

Споглядач, лірик, цілитель (INFP: інтроверт, інтуїт, етик, ірраціонал)

Мрійлива і лірична особистість, вмє інтуїтивно прогнозувати події, добре розбирається в людях, любить і «відчуває» їх. Володіє хорошим почуттям гумору, викликає розташування інших людей. Велике значення цей тип надає зовнішньому вигляду. Не вмє економити, а під час роботи любить довго відпочивати.

Прагнення до самопізнання, самовизначення і згоди з самим собою. Завдяки якостям інтровертів, їх роздуми спрямовані на самих себе, властивості інтуїтивіст забезпечують їх почуттям нескінченних можливостей, укладених в людині. Чутливість змушує задуматися про те, як використовувати ці можливості до своєї власної користі і на благо оточуючих, а якості сприймає дозволяють зберігати сприйнятливність до постійного потоку нової інформації.

Вигадник, композитор (ISFP: інтроверт, сенсорик, етик, ірраціонал)

Вмє насолоджуватися звичайним життям, спокійно переносячи одноманітність і рутину. Легко уживається з людьми, поважаючи їх особистий простір, при цьому вимагаючи від них такого ж ставлення. Любить жартувати, розважати, уникає конфліктних ситуацій. Часто є помічником, любить відчувати себе потрібним і значущим в очах інших людей.

Ніжні й турботливі, відкриті і рухливі, задумливі і стримані, практичні і приземлені. Це люди, яким не хочеться керувати і впливати на інших, які не прагнуть переробити світ і навіть до кінця зрозуміти його, а приймають таким, який він є.

3.3. Методика «Сім радикалів» (В. Пономаренка)

[1. Диференційна психологія: навч. посібник для студентів вищ. навч. закл. / упоряд.: Ю.Ю. Федотова; Держ. заклад: відокр. підрозділ «Стахановський педагогічний коледж ЛНУ імені Тараса Шевченка». Стаханов, 2010. 198 с. URL: <https://studfile.net/preview/10870244/> (Лекція 5)

2. Клюка А. Організаційні конфлікти як фактор професійної деформації персоналу: кваліфікаційна робота (ОС «Магістр»; спец-сть 053 Психологія). Л.: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 39; С. 71-73. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/6717/1/Клюка%20Анна%20Ігорівна.%20Магістерська%20робота.%20ДФН.%202023%20рік.pdf>

Ціль: діагностика якостей характеру

Під радикалами В. Пономаренко розуміє «самостійні групи якостей у структурі реального характеру, однорідні за походженням» [Коноваленко В., Коноваленко М., Соломатін О. Психологія управління персоналом: навчальний посібник [Електронний ресурс]. 2014. 480 с.; Ложкін Г.В., Сьомій СВ., Петровська Т.В., Кисельова О.О. Конфлікти в сумісній діяльності. К.: Сфера, 1997. 95 с.]

Розглядаючи характер як спосіб адаптації людини до соціального середовища, він зазначає, що саме групи якостей дозволяють описувати характер як єдине ціле, яке і визначає поведінку індивідуума, у тому числі й особливості побудови комунікації. В інструкції респонденту пропонується розподілити наведені варіанти розвитку подій за ступенем прийнятності для нього особисто (за спаданням): від найбільш прийнятної до найменш прийнятної. В залежності від розстановки відповідей визначається ранг та конкретних показник за кожним з наступних 7 радикалів характеру.

Інструкція: Розподіліть наведені нижче варіанти розвитку подій за ступенем прийнятності для Вас особисто (за спадною): від найбільш прийнятної до найменш прийнятної [2].

1. Знайомий звернувся до Вас із проханням позичити певну суму грошей.

Зрозуміло, я дам йому в борг. Якщо у мене не буде потрібної суми, я попрошу ще в когось, але без грошей цієї людини не залишу (Ем).

Я не люблю прохачів. Завжди виникає запитання: а чому б тобі самому не заробити ці гроші? Але рішення я ухвалю, виходячи з кредитоспроможності мого знайомого. Тому, хто точно поверне – позичу, під невеликі відсотки. Що робити, зараз такий час! (Еп)

Цікаво: чи можна прожити, скажімо, цілий рік у борг? Мандрують люди «автостопом»? Треба самому спробувати (Ш).

Та в мене ніколи не були гроші! Приятеля, звичайно ж, нагодую (якщо знайду що-небудь у холодильнику), напою (ну, за цим справа не стане!). Потім разом ходімо просити грошей у сусіда (Г).

Проблема вийшла! Здається, я їй справді казав йому, що він може звертатися до мене будь-коли. Очевидно, він зрозумів це буквально. Добре рішення знайдено: я знову пообіцяю йому грошей, але не сьогодні, не сьогодні... (І).

Зроблю йому все, що зможу. Адже він підтримав наш політичний союз – прийшов на демонстрацію і навіть постраждав у сутичках з поліцією (ІІ).

Я не маю таких знайомих. Ця ситуація немислима для мене (ІІІ).

2. У телевізійній передачі один із учасників переконано сказав, що в нормальній сім'ї має бути суворий розподіл обов'язків – на суто «чоловічі» та виключно «жіночі».

Категорично із цим не згоден! Я переконаний у протилежному: у сучасному світі кожна людина має право вільно вибирати собі коло обов'язків (ІІІІ).

Хіба можна стверджувати таке? А якщо це одностатева родина? Як бути тоді? А коли в недалекому майбутньому відбудеться автоматизація, роботизація домашнього господарства – робітв потрібно буде робити «різностатевих» чи універсальних? (ІІІІІ)

Я так не думаю. Подружжя, як правило, допомагає один одному у всьому. По-моєму, у цьому контексті слово «обов'язки» схоже на слово «каторга». А каторги в сім'ї та ворогові не побажаєш (ІІІІІІ).

Абсолютно вірно! Тільки за суворого розподілу обов'язків Відомо, як і навіщо існує сім'я. Благополуччя неможливо досягти, якщо не знаєш своєї ролі, свого місця у сімейних стосунках. Таке розподіл обов'язків – це традиція, що дісталася нам від предків. А вони знали, як треба жити. І взагалі, чому скасували «Домобуд»? (ІІІІІІІІ).

Чому б ні? Тільки «цілий день біля плити» (або «вранці встав – одразу за дріль») – це не про мене. Я люблю дивувати своїм вмінням робити традиційні домашні справи – наприклад, накривати розкішний стіл до приходу гостей. Тоді можна і приготувати щось таке собі, незвичайне. Але щодня – це, мабуть, надто (ІІІІІІІІІ).

Не знаю. Я і телевізор не дивлюся. І сім'ї у мене немає. Як же, напевно, важко жити із занудою, яка вимагає від тебе «виконання обов'язків»! (ІІІІІІІІІІ).

Мені важливо, щоб коло моїх особистих обов'язків було мені відоме і не занадто обтяжливий. І вже точно – я не хочу нічого міняти. Решта – не має значення (ІІІІІІІІІІІ).

3. Настав час для ремонту Вашої квартири. У мене все готове: гроші, інструменти, матеріали, спеціалісти.

Передчуваю задоволення (ІІІІІІІІІІІІ).

Минулого року воно також приходило. І нічого – як прийшло, так і пішло. Жарт (ІІІІІІІІІІІІІ).

Я переглянув багато телепередач на цю тему, облазив весь Інтернет. є дуже гарні рішення. Особливо одне – ну прямо для мене! Як буде чудово втілити його в моєму домі! (Ем)

Мій сусід (ми багато років живемо поряд) охоче допоможе мені, як завжди. Та й ремонтувати особливо нічого не треба. Підправити тільки, поновити. Найкраще – ворог хорошого (Т).

Ремонтом я не займаюсь, я на нього гроші заробляю. Мене ці дрібниці мало хвилюють. Кому треба – будь ласка. Я можу і на роботі ночувати (П).

Це буде розкішний ремонт. Кістками ляжу, їсти перестану, у борги влізу, але всіх здивую! (І)

Цього разу плитку я буду класти сам – адже я ще ніколи цього не робив (Ш).

7 радикалів характеру:

- Паранояльний (цілеспрямований);
- Істероїдний (демонстративний);
- Епілептоїдний;
- Шизоїдний (дивний);
- Гіпертимний (життєрадісний);
- Емотивний (чутливий);
- Тривожний (боязкий).

Інтерпретація отриманих результатів [1]

Грунтуючись на вирішенні різноманітних задач практичної психології, В.Пономаренко визначає сім основних радикалів: *істероїдний, епілептоїдний, паранояльний, емотивний, шизоїдний, гіпертимний, тривожний*.

У своїй праці «Практична характерологія з елементами прогнозування і управління поведінкою (методика сім «радикалів»)» автор **описує кожний радикал за наступною схемою:** загальна характеристика кожного радикала, зовнішній вигляд, якості поведінки, задачі, особливості побудови комунікації.

1. Істероїдний радикал (в основі слабка нервова система) полягає, в основному, у створенні і презентації широкій громадськості ілюзорно благополучної моделі світу, в якій центральне місце займає власне «Я» істероїда. Істероїд упевнений у власній соціальній значущості і виключності, егоцентричний, соціально гнучкий, яскравий (особливо зовні), артистичний, безпринципний, чудовий імітатор. Сфери діяльності – акторство, журналістика, шоу-бізнес, політика тощо.

2. Епілептоїдний радикал (в основі нервова система, ослаблена органічними ураженнями) прагне контролювати предмети та людей, придушує потенційні загрози за рахунок встановлення жорсткого авторитарного формального порядку. Епілептоїд агресивний, охайний, дещо похмурий, деспотичний, вимогливий, прискіпливий, заступницький, сміливий, рішучий, підозрілий, уважний до дрібниць, азартний. Він повільний і стриманий у рухах, небагатослівний. В одязі наслідують принципи функціональності, відповідності та охайності. Часто має гарно розвинену мускулатуру. У спілкуванні прагне домінування. Чудово упорається з рутинною неквапливою роботою, що вимагає точності і акуратності, уваги до деталей,

3. Паранойяльний радикал обумовлений сильною нервовою системою і легкими органічними змінами у головному мозку. Характеризується наполегливим просуванням у свідомості мас певної ідеї (власної чи запозиченої) моделі переулаштування світу з метою сумісної роботи над її реалізацією. Параноїк дуже цілеспрямований, енергійний, негнучкий, світ сприймає дещо спрощено і однобічно. В одязі надає перевагу класичному стилю. Можна доручати роботу, яка вимагає отримання конкретного результату.

4. Емотивний радикал. Його внутрішньою умовою є низький поріг емоційного реагування. Емотивний радикал – це гуманізація і гармонізація внутрішнього і зовнішнього світу. Емотивний, альтруїстичний, естетичний, співчутливий, моральний, сумлінний, відповідальний, патріотичний; має багатий емоційний світ, почуття стилю, гарний смак, що відображається і у його зовнішньому вигляді. Найкраще проявляє себе у роботі з людьми.

5. Шизоїдний радикал. У його основі лежить специфічне мислення – поняття про оточуючий світ у них формується на основі не лише головних, а й другорядних за значущістю якостей. Це посправжньому оригінальний, нестандартний погляд на світ, що народжує творчість. Найбільш характерною рисою шизоїдного радикала є еклектичність – відсутність цілісності та послідовності – що проявляється у всьому (зовнішній вигляд, робоче місце, творчість тощо). Шизоїд асоціальний, йому важко засвоювати і реалізовувати навіть відносно прості стереотипи поведінки. Часто неохайний, рухи незграбні, різкі, погано скоординовані. Найкраще займається творчою діяльністю.

6. Гіпертимний радикал (в основі сильна рухлива нервова система) – це широкий, оптимістичний погляд на світ і те, що в ньому відбувається без втечі в уявне благополуччя. Гіпертими – жваві,

впевнені у собі життєлюбів, дещо недбалі, квапливі, байдужі до соціальних умовностей і думки оточуючих, необов'язкові, гнучкі. Вони дуже комунікабельні і мають велике коло знайомих, проте їх соціальні зв'язки нестійкі та нетривалі. Вони голосно сміються, жваво жестикулюють, швидко рухаються. Стиль одягу – спортивний. Чудові організатори, уміють розважати і розважатися.

7. Тривожний радикал обумовлений, очевидно, малорухливою нервовою системою; характеризується обережністю, бережливістю, пунктуальністю, організованістю, непомітністю, консерватизмом, прагненням багаторазово переконатися в об'єктивній необхідності і продуманості будь-якого нововведення. Не люблять займати керівні позиції. Найкраще впораються з монотонною рутинною роботою. Беручись за певне завдання завжди вимагають чіткого формулювання задач. У спілкуванні проявляють вибірковість і постійність. Розмовляють мало, неголосно, монотонно. Віддають перевагу неясним кольорам в одязі та інтер'єрі.

Усі ці радикали, поєднуючись, взаємодіючи і взаємовпливаючи один на одного, утворюють реальні характери. Відповідно автор пропонує наступний підхід до діагностики характеру:

- визначення радикалів, що складають його структуру;
- опис характеру як єдиного цілого, як результату взаємодії і взаємовпливу радикалів.

У ході такої діагностики спочатку **вибудовується психологічний профіль** – схематичне зображення характеру як ієрархічної послідовності радикалів, що складають його, – а потім створюється **психологічний портрет особистості**, що відображає цілісність характеру індивіда.

Отже, характер звичайно містить те, що властиве людині більше, ніж іншим, і в деяких ситуаціях частіше, ніж в інших. Тобто він визначає міру нерівномірності, нестійкості особистості в різних умовах, сфері її переваг і зони найбільшої вразливості, визначає реакції людини у ситуації фрустрації, коли яскраво проявляються акцентуації характеру.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 4.

ЗМІСТОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ: ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТІСНИХ РИС (ДИСПОЗИЦІЙНИЙ ПІДХІД)

1. Зробіть самодіагностику прояву індивідуально-типологічних особливостей особистості за допомогою наведених нижче методик.
2. Підготуйте звіт за результатами проведених методик (за наведеним вище зразком).

4.1. Індивідуально-типологічний опитувальник Л. Собчик

[Білогурова С.В., Барко В.І., Барко В.В., Кирієнко Л.А. Адаптація «ІТО» для використання при проведенні конкурсу на службу до поліції. *Наука і правоохорона*. 2017. №3 (37). С. 219-228. URL: https://naukaipravoohorona.com/journal/ukr/2017_3/32.pdf]

 Ціль. 1) діагностика переважаючих соціально-психологічних тенденцій; 2) виявлення індивідуально-типологічних особливостей емоційної сфери (яка являє собою індивідуальний стиль переживань, суб'єктивну чутливість до оточуючих явищ, визначає фон настрою та інтенсивність прояву почуттів).

Інструкція: прочитавши кожне з тверджень, поставте поряд з його номером «Так», якщо Ви згодні з ним або «Ні», якщо не згодні.

1. Я намагатимусь поставитись до дослідження відповідально і виявити максимальну відвертість.
2. У мене дуже складний і важкий для оточуючих характер.
3. Я краще виконую роботу, знаходячись у тиші та на самоті, ніж у присутності великої кількості людей чи у гамірному місці.
4. Вирішуючи серйозні проблеми, я, зазвичай, не звертаюся за допомогою до оточуючих.
5. Я дуже рідко починаю розмову першим (першою) з незнайомими людьми.
6. Для мене важливо, що подумують інші про мої висловлювання та вчинки.

7. Якщо буде потрібно, я зруйную всі перешкоди на шляху до досягнення цілі.

8. Я часто тривожусь через дрібниці.

9. У моїх невдачах винуваті певні люди.

10. Для мене важливо мати єдину думку з тими людьми, з котрими я зазвичай спілкуюсь.

11. Мене мало обходить все, що трапляється з іншими.

12. Мені цікаві яскраві артистичні особистості.

13. Мені байдуже щодо чужих страждань: своїх вистачає.

14. У галасливій компанії я частіше за все – у ролі лише спостерігача.

15. Для мене нестерпно спостерігати за стражданнями інших людей.

16. Я – людина абсолютно правдива та щира.

17. Всі мої біди пов'язані з власною нездатністю лагодити з людьми.

18. Мене часто тягне до галасливих компаній.

19. Приймаючи важливе рішення, я завжди дію самотійно.

20. Мені завжди приємно зав'язувати нові знайомства.

21. Беручись за якусь справу, я не буду довго роздумувати, перш ніж почати діяти.

22. Мене дратують люди, які намагаються змінити мою думку, коли я впевнений (-а) у своїй правоті.

23. Я часто хвилююся про близьких мені людей навіть без серйозного приводу.

24. Я не терплю, коли хтось змінює порядок, встановлений мною.

25. Я вмію привертати до себе увагу оточуючих мене людей.

26. У житті я твердо дотримуюсь певних принципів.

27. Люблю відвідувати компанії, де можна танцювати і співати.

28. Я надзвичайно чутливий (-а) до змін настрою оточуючих мене людей.

29. Я можу, не ніякуючи, пустувати у веселій компанії.

30. Я спокійно ставлюся до того, що хтось поряд може хвилюватись з приводу власних неприємностей.

31. Я ніколи не чиню як егоїст (егоїстка).

32. Часто буває так, що через мене в оточуючих псується настрій.

33. Цікаві ідеї виникають у мене частіше, коли я сам (сама).

34. Я можу взяти на себе відповідальність за цілу групу людей, якщо це на користь спільній справі.

35. Мені важко подолати сором'язливість, коли потрібно говорити перед групою людей.

36. Думка людей старших за віком чи становищем великого значення для мене не має.

37. Мені не складно змусити інших людей діяти так, як я вважаю за потрібне.

38. Я так сильно переживаю невдачі, що у мене погіршується самопочуття.

39. Я завжди буваю впевненим у тих випадках, коли впевнений у тому, що правий.

40. Якщо у компанії я не потрапляю до центру уваги, мені стає нудно.

41. Ніхто не може нав'язати мені свою думку.

42. Мені подобається подорожувати з різними, кожного разу новими, попутниками.

43. Я можу змінити свою думку під тиском оточуючих.

44. У потязі я із задоволенням проводжу час у бесіді з сусідами по купе.

45. Я ніколи не обдурюю.

46. Я ніколи не залишаю на завтра те, що слід зробити сьогодні.

47. Я завжди всім не вдоволений (не вдоволена).

48. Я люблю самоту, яка дозволяє мені зосередитись на власних думках.

49. Я вмію зацікавити людей і повести за собою.

50. Мені подобається командувати іншими.

51. Я вмію дати відсіч тим, хто втручається у мої справи.

52. Мені буває ніяково за висловлювання та вчинки моїх близьких.

53. Мені часто доводилось у бійці захищати свої права.

54. Я відчуваю почуття провини (чи навіть сорому), якщо мене переслідують невдачі.

55. Мій настрій сильно залежить від настрою тих людей, які мене оточують.

56. Я досягаю своєї мети впевненістю і наполегливістю.

57. Мені часто буває сумно, коли всі навкруги розважаються.

58. Мій сумний настрій легко виправити, якщо я дивлюсь у кіно чи по телевізору комедійну виставу.

59. Заради збереження добрих стосунків я можу відмовитись від своїх намірів.

60. Я завжди дотримуюсь загальноприйнятих правил поведінки.

61. Мене люблять всі мої друзі.

62. У мене трагічна доля.

63. У мене багато близьких друзів.

64. Я – найнещасніша людина на світі.

65. Мені простіше покладатись на інших, ніж брати відповідальність на себе, навіть якщо йдеться про мої проблеми.

66. Я намагаюсь бути таким (такою), як усі, не виділяючись серед інших.

67. Я – людина спокійна, врівноважена.

68. Я можу довго не реагувати на чийсь жарти, а потім «вибухнути».

69. Я дуже чутливий (чутлива) до змін погоди.

70. Я не люблю відвідувати гамірних бенкетів.

71. Я можу проявити безлад у справах, а потім потроху приводжу їх до ладу.

72. Я люблю ходити у гості.

73. Мені однаково, що про мене думають оточуючі.

74. Я хвилююсь тільки з приводу дуже великих неприємностей.

75. У мене ніколи не виникає бажання вилятися.

76. Я ніколи не дурих (не дурила).

77. Мені ніхто не потрібен, і я не потрібен (не потрібна) нікому.

78. Я – людина сором'язлива.

79. Мені жахливо не таланить у житті.

80. Я часто намагаюсь слідувати порадам більш авторитетної особи.

81. Я б дуже переймався (переймалася), якби когось зачепив (-ла) чи образив (-ла).

82. Мене нічим не налякаєш.

83. Я часто користуюсь чужими порадами, вирішуючи свої проблеми.

84. У своїх невдачах я в першу чергу звинувачую себе.

85. Я абсолютно не звертаю уваги на свій стиль одягу.

86. Я не намагаюсь планувати своє найближче майбутнє.

87. Коли мене кличуть у гості, я частіше за все думаю: «Краще б я залишився вдома».

88. Я нічого не знаю про особисті проблеми оточуючих мене людей.

89. Найменша невдача різко погіршує мені настрій.

90. Я ніколи не серджусь.

91. Я правдиво відповів (-ла) на всі запитання.

Підрахунок й обробка результатів

Кожна відповідь, яка співпадає з Ключем оцінюється в **1 бал**.

Ключ

<i>Шкали</i>	<i>№№ питань й варіанти відповідей</i>
L (нещирість) , бажання показати себе в кращому світлі)	«Так»: 16, 31, 45, 46, 60, 61, 75, 76, 90
A (агравация) , прагнення підкреслити наявні проблеми і складність свого характеру)	«Так»: 2, 17, 32, 47, 62, 64, 77, 79
I. Екстраверсія (спрямованість в світ реально існуючих об'єктів і цінностей, відкритість, прагнення до розширення кола контактів, товариськість)	«Так»: 12, 27, 29, 42, 44, 72 «Ні»: 14, 57, 87
II. Спонтанність (непродуманість у висловлюваннях і вчинках)	«Так»: 4, 19, 21, 34, 49, 50 «Ні»: 6, 65, 80
III. Агресивність (активна самореалізація, упертість і свавілля у відстоюванні своїх інтересів)	«Так»: 7, 22, 36, 37, 51, 53, 68 «Ні»: 66, 81
IV. Ригідність (інертність установок, суб'єктивізм, підвищене прагнення до відстоювання своїх поглядів і принципів, критичність щодо інших думок)	«Так»: 9, 24, 26, 39, 41, 56 «Ні»: 71, 83, 86
V. Інтроверсія (спрямованість в світ суб'єктивних уявлень і переживань, тенденція поринати у світ ілюзій, фантазій і суб'єктивних ідеальних цінностей, стриманість, замкнутість)	«Так»: 3, 5, 33, 35, 48, 78 «Ні»: 18, 20, 63
VI. Сензитивність (вразливість, схильність до рефлексії, песимістичність в оцінці перспектив)	«Так»: 15, 28, 43, 59, 89 «Ні»: 11, 13, 30, 74
VII. Тривожність (емоційність, сприйнятливність, незахищеність)	«Так»: 8, 23, 38, 52, 54, 69, 84 «Ні»: 67, 82
VIII. Лабільність (емотивність, виражена мінливість настрою, мотиваційна нестійкість, сентиментальність, прагнення до емоційної залученості)	«Так»: 10, 25, 40, 55, 58 «Ні»: 70, 73, 85, 88

Шкали «Нещирість» й «Агравация» свідчать про достовірність результатів:

- високі показники по шкалі «Нещирість» виявляють неправдивість опитуваного або його прагнення показати себе з найкращого боку;

- високі показники по шкалі «Агравация» виявляють бажання підкреслити наявні проблеми й складність власного характеру;

- якщо хоча б по ОДНІЙ з цих шкал набрано більше від 5 балів, дані НЕДОСТОВІРНІ.

Інтерпретація значущих відповідей по 8 іншим шкалам:

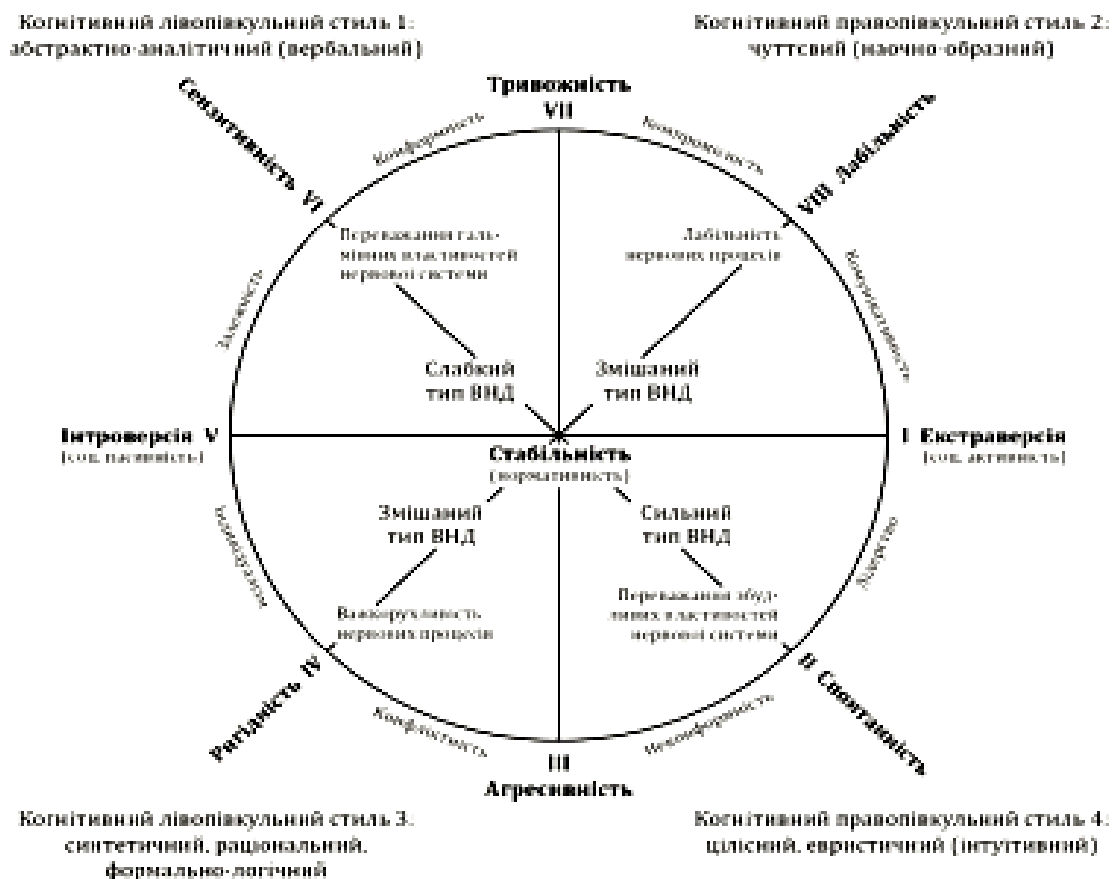
0-1 бал – гіпоемотивність, погане саморозуміння або нещирість під час тестування.

3-4 бали (норма) – гармонійна особистість.

5-7 балів (помірна вираженість) – акцентуйовані риси.

8-9 балів (надмірна виразність) – стан емоційної напруженості, утруднена адаптація.

На круговій діаграмі, наведеній нижче, 8 шкал об'єднані в чотири полярні пари: екстраверсія – інтроверсія, тривожність – агресивність, спонтанність – сенситивність, ригідність – лабільність.

**Індивідуальний тип переживань /
провідні особистісні тенденції**

Шкала тривожності	- при помірних показниках (3-4 бали) виявляє обережність у прийнятті рішень, відповідальність стосовно оточуючих, соціальну співзвучність середовищу; - при показниках вищих від 4-х балів ця шкала проявляється як акцентуація (підвищена недовірливість, боязкість); - показники більші від 7-ми балів відображають схильність до нав'язливих страхів й панічних реакцій, дезадаптивний стан
Шкала агресивності (стенічності)	- при помірних показниках (3-4 бали) свідчить про впевнену тенденцію до самоствердження, активної самореалізації, обстоювання своїх інтересів; - при підвищених балах (6-7) вказує на егоцентризм і схильність до агресивної манери самоствердження всупереч інтересам оточуючих; - показники вищі від 7-ми балів свідчать про явну схильність до агресивних висловлювань чи дій
Шкала інтроверсії	- при 6-7 балах відображає сором'язливість і недостатню комунікабельність; - вище за 7 балів виявляють замкненість й аутичність
Шкала екстраверсії	- при 4-5 балах - орієнтація особистості на світ реальних явищ; - вище від 6 балів свідчить про надмірну комунікабельність; - при 9 балах - нерозбірливість й набридливність у міжособистісних контактах
Шкала сензитивності	- підвищений рівень (більше за 4 бали) - вразливість і висока чутливість особистості щодо тиску оточуючого середовища; - високі показники (8-9 балів) свідчать про невротичну структуру переживань Сензитивність + Інтровертованість + +Тривожність = «Слабкий» (гіпостенічний) тип поведінки/ конституціональний тип

Шкала спонтанності	- показник у 4-5 балів характерний для осіб з позитивною самооцінкою і прагненням до нормального самоствердження; - при показниках у 6-7 балів проявляється розкутість поведінки й прагнення до лідерства; - показники у 8-9 балів виявляють високу імпульсивність; <i>Спонтанність + Екстравертованість + Агресивність = «Сильний» (гіперстенічний) тип поведінки</i>
Шкала ригідності	- при помірних показниках (3-4 бали) – стійкість до стресу й педантизм; - при показниках вищих від 7 балів – суб'єктивізм, інертність установок, наполегливість і насторожена підозрілість
Шкала лабільності	- при показниках більших від 5-ти балів відображає мінливість настрою, мотиваційну нестійкість; - при більш високих показниках – надмірна емотивність, риси вираженої демонстративності, істероїдні прояви

4.2. Психогеоетричний тест (Сьюзен Дилінгер)

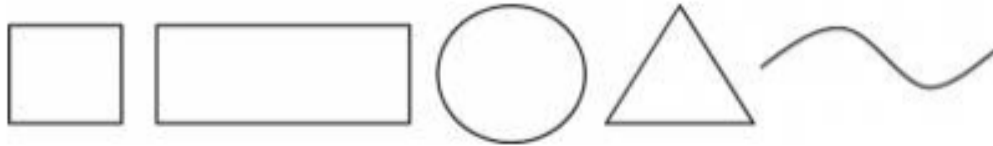
[Пляка Л.В., Огарь С.В. Психодіагностичний комплекс з вивчення особистості студента: практ. посібник. Х.: НФаУ, 2016. С. 93-98. URL: <https://nuph.edu.ua/wp-content/uploads/2018/09/2016-Психодіагностичний-комплекс.pdf>]

■➡ **Ціль:** 1) експрес-діагностика типу особистості; 2) надання докладної й доступно написаної характеристики особистісних якостей і особливостей поведінки людини; 3) прогнозування поведінки кожного типу особистості.

Психогеоетрія – практична система дослідження особистості, створена і широко застосовується в США. Автор – фахівчиня з підготовки управлінських кадрів. За деякими даними ефективність правильно виконаного тесту досягає 85%.

Цей тест посилює і дозволяє частково усвідомити наше підсвідоме, інтуїтивне «відчуття» інших людей. Тому, виконуючи його, намагайтеся дослухатися до своєї інтуїції і, по можливості, «відключити раціональну логіку», логічну частину нашого «Я».

Інструкція. Виберіть із п'яти фігур ту, стосовно якої Ви можете сказати: це – Я. Спробуйте відчувати свою форму! Якщо Вам буде важко зробити це, то виберіть фігуру, яка першою привернула Вашу увагу. Потім проранжуйте фігури, які залишилися поза Вашою увагою і запишіть їхні назви під відповідними номерами. Остання фігура під номером 5, буде точно не Вашою формою, тобто формою, яка підходить Вам найменше.

Коротка психологічна характеристика основних «форм» особистості

Фігура, що опинилася на першому місці, – це Ваша основна фігура чи суб'єктивна форма. Вона дозволяє визначити Ваші основні, домінуючі риси характеру чи особливості поведінки. Риси фігур, які Ви обрали наступними, – це риси, які Ви демонструєте тим рідше, чим далі від першої знаходиться та чи інша фігура. Остання, п'ята фігура вказує на форму людини, взаємодія з якою викликає у Вас найбільші труднощі.

Може статися, що жодна фігура Вам, чи іншій людині, не підходить. Тоді людину можна описати комбінацією з двох або навіть трьох форм.

Нарешті, може статися, що Вам важко вловити інтуїтивне відчуття форми себе чи іншої людини. Тоді почніть з характеристик, що наведені для п'яти форм, намагайтеся використати їх для розуміння людей даного типу та прогнозу їх поведінки і поступово тренуйте в собі відчуття геометричної форми цих людей.

Квадрат. Якщо вашою основною формою є квадрат, то ви невтомний працівник. Працелюбність, наполегливість, потреба доводити розпочату справу до кінця, старанність, яка дозволяє досягати завершення роботи, – це те, чим відомі істинні «люди-квадрати». Витривалість, терпіння і методичність зазвичай роблять їх висококласними спеціалістами у своїй галузі. Цьому сприяє невтомна потреба в інформації та колекціонування найнеймовірніших відомостей.

«Люди-квадрати» скоріше «вираховують» результат, ніж здогадуються про нього. Вони надзвичайно уважні до деталей, дрібниць, а також люблять раз і назавжди заведений порядок. Усі ці якості сприяють тому, що «квадрати» можуть стати відмінними адміністраторами, виконавцями, але рідко бувають хорошими розпорядниками,

менеджерами. Звичайно, всі названі чесноти «людей-квадратів» мирно співіснують зі слабкими місцями.

Трикутник. Ця форма символізує лідерство, і багато «трикутників» відчують у цьому своє призначення: «Народжені, щоб бути лідерами».

Найхарактернішою особливістю «людей-трикутників» є здатність концентруватися на головній меті. Вони – енергійні, сильні особистості, які ставлять прозорі цілі і, як правило, досягають їх.

«Люди-трикутники» дуже впевнені в собі, хочуть постійно відчувати свою правоту. Це робить їх особистостями, які постійно конкурують з іншими. «Трикутник» – це установка на перемогу. Із «Трикутників» виходять прекрасні менеджери найвищого рівня управління. Саме до таких висот вони і прагнуть. І допомагає їм у цьому ще одна якість – майстерність «політичної інтриги». Взагалі, «Трикутники» дуже симпатичні, привабливі люди, які змушують все і всіх обертатися навколо себе і без яких наше життя втратило б усю гостроту відчуттів.

Прямокутник. Символізує стан переходу та змін. Це люди, незадоволені тим способом і стилем життя, який вони ведуть у даний час, а тому перебувають у пошуках кращого становища.

Найбільш характерні риси «Прямокутників» – непослідовність і непередбачуваність вчинків упродовж перехідного періоду. Тим не менш, як і у всіх людей, у «Прямокутників» виявляються і позитивні якості, що приваблюють до них оточуючих. Це, перш за все, допитливість, жвавий інтерес до всього, що відбувається, та сміливість. Правда, зворотним боком цього явища є надмірна довірливість, навіюваність, наївність. Тому «Прямокутниками» легко маніпулювати.

Якщо ви дійсно маєте «прямокутну форму», будьте обережні! І пам'ятайте, що «прямокутність» – це лише стадія. Вона мине – і ви вийдете на новий рівень особистісного розвитку та збагатитесь набутим досвідом.

Коло. «Люди-кола» – це найкращі комунікатори серед п'яти форм, насамперед тому, що вони найкращі слухачі. Їм характерна висока чутливість, розвинута емпатійність – здатність співпереживати, співчувати, емоційно відгукуватися на переживання іншої людини.

«Людина-коло» відчуває чужу радість і відчуває чужий біль, як свій власний. «Люди-кола» відмінно «бачать» людей і в одну мить можуть розпізнати облудника та брехуна. Вони «вболівають» за свій колектив і високопопулярні серед колег по роботі. Але, як правило, вони слабкі менеджери і керівники у сфері бізнесу.

По-перше, «Люди-кола», через їх спрямованість скоріше на людей, ніж на справу, надто намагаються догодити кожному. По-друге, «Кола» не відрізняються рішучістю. Якщо їм випадає керувати, то вони обирають демократичний стиль керівництва і намагаються обговорити практично будь-яке рішення з більшістю та заручитися підтримкою. Можна сказати, що «Кола» – природжені психологи. Для того, щоб очолити серйозний бізнес, «Людям-колам» не вистачає організаторських навичок.

Зигзаг (хвиляста лінія). Ця фігура символізує креативність, творчість. Це найбільш унікальна і єдина розімкнута фігура з п'яти. Якщо ви чітко обрали хвилясту лінію як свою основну форму, то ви, скоріше за все, істинний «право-півкульний» мислитель, вільно-думаюча людина.

«Зигзаги» схильні бачити світ постійно змінним. Тому для них немає нічого більш нудного, ніж речі, які ніколи не змінюються: постійність, шаблон, правила та інструкції; люди, які завжди з усім погоджуються або роблять вигляд, що погоджуються.

«Зигзаги» просто не можуть продуктивно працювати у добре структурованих ситуаціях, їм необхідна різноманітність, високий рівень стимуляції та незалежність від інших на своєму робочому місці.

«Зигзаг» – найзбудливіша з усіх п'яти фігур. При цьому «людині-зигзагу» не вистачає компромісності: вона нестримана, дуже експресивна, що разом з ексцентричністю часто заважає їй втілювати свої ідеї в життя.

4.3. Опитувальник П'яти Факторів особистості BFI-10 (О. Сердюк, Б. Базима)

[1. Кліманська М.Б., Галецька І.І. Українська адаптація короткого П'ятифакторного опитувальника особистості TIPI (TIPI-UKR). *Psychological Journal*. 2019. Вип. 5. №9. С. 57-74. URL: https://www.researchgate.net/publication/336237860_UKRAINAIN_ADAPTATION_OF_THE_SHORT_FIVE_FACTOR_PERSONALITY_QUESTIONNAIRE_TIP_I_TIP_I-UKR.

2. Сердюк О.О., Базима Б.О. Адаптація скринінгового опитувальника П'яти Факторів особистості BFI-10 та перевірка його діагностичних властивостей на прикладі осіб, які вживають наркотики. *Право і безпека*. 2021. №4(83). С. 100-110. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3f14854e-e0fe-4368-b516-9407242ba319/content>]

 Ціль: вимірювання глибинних психологічних рис особистості.

Інструкція: Нижче наведено перелік якостей, які можуть бути, або можуть не бути характерними особисто для Вас. Поставте, будь ласка, біля кожного твердження позначку, наскільки Ви погоджуєтесь із кожним із них. Оцініть, якою мірою кожна із запропонованих характеристик стосується Вас особисто.

№ з/п	Про мене можна сказати, що я ...	Абсолютно не згодна	Швидше не згодна	Важко відповісти	Швидше згодна	Абсолютно згодна
1	... замкнений(-а)	1	2	3	4	5
2	... зазвичай довіряю іншим людям	1	2	3	4	5
3	... трохи лінивий(-а)	1	2	3	4	5
4	... добре пораюсь з напруженими ситуаціями	1	2	3	4	5
5	... схильний(-а) до занять мистецтвом	1	2	3	4	5
6	... без особливих труднощів знайомлюся й налагоджую контакти з людьми	1	2	3	4	5
7	... легко помічаю недоліки інших людей	1	2	3	4	5
8	... виконую свою роботу ретельно й у повному об'ємі	1	2	3	4	5
9	... швидко починаю нервувати	1	2	3	4	5
10	... можу придумати щось нове	1	2	3	4	5

Підрахунок результатів

П'ятифакторна модель передбачає, що особистість людини містить 5 загальних і відносно незалежних рис (диспозицій), згрупованих в Опитувальнику у 5 шкал:

1. Екстраверсія (extraversion, E) – запитання 1* і 6.
2. Прихильність, доброзичливість (agreeableness, A) – запитання 2 і 7*.
3. Добросовісність, усвідомлене ставлення (conscientiousness, C) – запитання 3* і 8.
4. Нейротизм, емоційна стабільність (neuroticism, N) – запитання 4* і 9.
5. Відкритість (новому) досвіду (openness to (new) experience, O) – запитання 5 і 10.

Підрахувати кількість балів, отриманих по кожній зі шкал, користуючись Ключем. Звертаємо увагу на запитання, *позначені**, оскільки підрахунок балів за цими запитаннями здійснюється у *зворотному порядку*. Вираженість особистісних факторів за кожною шкалою варіюється від 2 до 5 балів.

Отримані результати можна відобразити у форматі особистісного профілю.

Ключ
(шкали Опитувальника BFI-10 та їх оцінки у балах)

№ з/п	Про мене можна сказати, що я ...	Шкали BFI	Абсолютно не згодна	Швидше не згодна	Важко відповісти	Швидше згодна	Абсолютно згодна
1	... замкнений(-а)	E	5	4	3	2	1
2	... зазвичай довіряю іншим людям	A	1	2	3	4	5
3	... трохи лінивий(-а)	C	5	4	3	2	1
4	... добре пораюсь з напруженими ситуаціями	N	5	4	3	2	1
5	... схильний(-а) до занять мистецтвом	O	1	2	3	4	5
6	... без особливих труднощів знайомлюся й налагоджую контакти з людьми	E	1	2	3	4	5
7	... легко помічаю недоліки інших людей	A	5	4	3	2	1
8	... виконую свою роботу ретельно й у повному об'ємі	C	1	2	3	4	5
9	... швидко починаю нервувати	N	1	2	3	4	5
10	... можу придумати щось нове	O	1	2	3	4	5

Інтерпретація результатів

1-3 бали – низький рівень вираженості особистісної риси;

4-7 балів – середній рівень вираженості;

8-10 балів – високий рівень вираженості

Риса особистості	
Високі значення вираженості риси	Низькі значення вираженості риси
Екстраверсія	Інтроверсія
Типові екстраверти відрізняються комунікабельністю, люблять розваги й колективні заходи, мають багато друзів, відчують потребу у спілкуванні з людьми, схильними приємно проводити час. Не перевантажують себе роботою чи навчанням. Потребують гострих вражень. Мають послаблений контроль над почуттями (імпульсивні, агресивні). В роботі орієнтовані на швидкість виконання завдань; топляться від монотонної роботи; чутливі до заохочень. У діяльності швидше, ніж інтроверти, знаходять інформацію в пам'яті, краще виконують складні завдання у ситуації дефіциту часу.	Типові інтроверти часто невпевнені у правильності власної поведінки й неуважні до довколишніх подій; більше орієнтовані на власні сили й бажання, ніж на погляди інших. Мають рівний, трохи знижений фон настрою. Більш опікуються власними проблемами й переживаннями; зазвичай стримані, замкнені, уникають розповідей про себе, не цікавляться проблемами інших. Надають перевагу теоретичним й науковим видам діяльності; успішніші у навчанні, ніж екстраверти; стійкі до монотонної роботи. Зазвичай планують своє майбутнє, продумують вчинки і жорстко контролюють свої почуття.
Прихильність	Відокремленість
Високі оцінки по шкалі визначають позитивне ставлення до людей. Такі люди мають потребу бути поряд з іншими. Зазвичай, це – добрі, чуйні, розуміючі оточуючих, терпимі до недоліків інших люди; вони відчують особисту відповідальність за благополуччя інших.	Низькі оцінки по шкалі свідчать про прагнення людини до самостійності й незалежності. Такі люди зазвичай тримають дистанцію, мають відокремлену позицію у взаємодії з іншими. Вони уникають громадських доручень, недбало виконують свої обов'язки й обіцянки.

Риса особистості	
Високі значення вираженості риси	Низькі значення вираженості риси
Сумлінно й відповідально виконують взяті на себе зобов'язання; зазвичай користуються повагою у колективі. У взаємодії з людьми намагаються уникати суперечок, не люблять конкуренції, надають перевагу співпраці з іншими.	Більше переймаються власними проблемами; свої інтереси вони ставлять вище інтересів інших; завжди готові їх обстоювати у конкурентній боротьбі. Вони зазвичай прагнуть досконалості. Для досягнення своїх цілей використовують всі доступні засоби, не рахуючись з інтересами інших.
Усвідомлене ставлення (самоконтроль)	Імпульсивність
Високий рівень вольової регуляції поведінки: сумлінність, відповідальність, обов'язковість, точність й акуратність у справах. Люблять порядок і комфорт, наполегливі у діяльності, зазвичай досягаючи в ній високих результатів. Вони дотримуються моральних принципів, не порушуючи загальноприйнятих норм поведінки (навіть – формальних). Висока сумлінність й свідомість зазвичай поєднуються з високим самоконтролем; їх висока прихильність до суспільних цінностей часто шкодить особистим інтересам. Рідко почуваються повністю розкутими і відкрито висловлюють свої почуття.	Низький самоконтроль поведінки: люди намагаються не ускладнювати собі життя; живуть одним днем; не зазирають майбутнє. Мають природну поведінку; безтурботність; схильність до необміркованих вчинків. Можуть безвідповідально ставитися до роботи, не проявляють наполегливості в досягненні цілі. Вони не докладають достатніх зусиль для виконання прийнятих у соціумі вимог й культурних норм поведінки, можуть презирливо ставитися до моральних цінностей. Схильні до асоціальних вчинків. Заради власної вигоди вони здатні на нечесність й обман.
Емоційна стійкість	Емоційна нестійкість
Високі показники по шкалі свідчать про нездатність контролювати свої емоції й імпульсивні потяги. У поведінці	Низькі показники притаманні особам самодостатнім, впевненим у своїх силах, емоційно зрілим, здатним аналізувати факти,

Риса особистості	
Високі значення вираженості риси	Низькі значення вираженості риси
це проявляється у безвідповідальності, уникненні реальності, примхливості. Вони почуваються безпорадними, нездатними впоратися з життєвими труднощами. Їх поведінка зазвичай обумовлюється ситуацією. Тривожно очікують неприємностей, у випадку невдач легко впадають у відчай та депресію. Гірше працюють у стресових ситуаціях, в яких відчують психологічну напругу. Зазвичай, мають занижену самооцінку, легко ображаються.	спокійним; постійним у своїх планах й прихильностям; не схильних до випадкових коливань настрою. Мають серйозні й реалістичні погляди на життя; добре усвідомлюють вимоги дійсності; знають про свої недоліки, не хвилюються через дрібниці; добре пристосовані до життя. Вони зберігають незворушність і спокій, навіть в найнесприятливіших ситуаціях. Зазвичай перебувають у гарному настрої.
Відкритість досвіду	Традиційність/Практичність
Високі показники по шкалі свідчать про здатність задовольняти свою цікавість, виявляючи інтерес до різних сторін життя. Вони легко навчаються, але недостатньо серйозно ставиться до систематичної наукової діяльності, тому рідко стають науковцями. Для таких людей характерне легке ставлення до життя. Вони справляють враження безтурботних і безвідповідальних, ставляться до життя, як до гри, здійснюють вчинки, які оточуючі розцінюють як легковажні.	Вираженість цих рис характеризує людей практичних, реалістичних, добре адаптованих до повсякденного життя. Вони тверезо дивитися на життя, надає перевагу матеріальним цінностям. Вони часто переймаються матеріальними проблемами, наполегливо працюють і втілюють у життя свої плани. Не люблять різких змін, надають перевагу постійності й надійності в усьому; несентиментальні; врівноважені; переконані у правильності зробленого вибору. Всі життєві події пояснює раціонально й шукає практичної вигоди.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ 5.

ІНДИВІДУАЛЬНІ ВІДМІННОСТІ, ПОВ'ЯЗАНІ ЗІ СТИЛЬОВИМИ ОСОБЛИВОСТЯМИ ОСОБИСТОСТІ (СТИЛЬОВИЙ ПІДХІД)

1. Зробіть самодіагностику прояву індивідуальних стильових особливостей особистості за допомогою наведених нижче методик (2 методики – за вибором здобувача освіти).

2. Підготуйте звіт за результатами проведених методик (за наведеним вище зразком).

5.1. Опитувальник «Індивідуальні стилі мислення» (О. Алексєєв, Л. Громова)

[Практикум з основ педагогічної майстерності. Одеса: Одеський нац. унів-т імені І.І. Мечникова, 2011. С. 19. URL: <https://studfile.net/preview/4030902/page:19/>]

■➡ У психолого-педагогічних дослідженнях методика зазвичай використовується з наступними *цілями*:

1) діагностика переважаючого способу мислення, манери постановки запитань і прийняття рішень;

2) діагностика відмінностей між людьми, зважаючи на найбільш прийнятні способи пізнання світу/стилю мислення (способи формулювання питань, стратегії пошуку та відбору інформації, моделі пояснення ситуацій, прийоми аргументації та ін.).

Інструкція: кожен пункт даного опитувальника складається з твердження, з якого випливає п'ять можливих його закінчень. Ваше завдання – проранжувати кожне закінчення речення, тобто на Бланку-дешифраторі опитувальника в квадратах праворуч від кожного закінчення проставити номери: 5, 4, 3, 2 чи 1, що вказують на міру Вашої спрямованості на ту чи іншу відповідь. 5 балів – підходить більш за все; 4 бали – швидше підходить, ніж не підходить; 3 бали – не впевнений, не знаю; 2 бали – швидше не підходить, ніж підходить; 1 бал – підходить менш за все.

Кожен бал повинен бути використаний тільки один раз у групі з п'яти закінчень. Навіть якщо два (чи більше) варіанти закінчення речень здаються однаково притаманними Вам, усе-таки намагайтеся їх упорядкувати. Кожне із п'яти закінчень у групі повинне одержати свою оцінку у балах.

А. Коли між людьми відбувається ідейний конфлікт, я віддаю перевагу тій стороні, яка:

- 1) приймає, визнає конфлікт і намагається висловити його відкрито;
- 2) повніше від всіх висловлює цінності та ідеали, задіяні у конфлікті;
- 3) краще всіх відображає мої особисті погляди і досвід;
- 4) підходить до ситуації найбільш логічно і послідовно;
- 5) висловлює аргументи найбільш коротко і переконливо.

Б. Коли я починаю працювати над проектом у складі групи, найважливіше для мене:

- 1) зрозуміти мету і значення цього проекту;
- 2) розкрити цілі і цінності учасників робочої групи;
- 3) визначити, як ми збираємось розробляти даний проект;
- 4) зрозуміти, яку користь цей проект може принести нашій групі;
- 5) щоб робота над проектом була організована та зрушила з місця.

В. Власне кажучи, найкраще я засвоюю нові ідеї, коли можу:

- 1) пов'язувати їх з поточними чи майбутніми заняттями;
- 2) застосовувати їх до конкретних ситуацій;
- 3) зосередитися на них і ретельно їх проаналізувати;
- 4) зрозуміти, наскільки вони подібні до звичних ідей;
- 5) протиставити їх іншим ідеям.

Г. Для мене графіки, схеми, креслення у книгах чи статтях зазвичай:

- 1) корисніші від тексту, якщо вони точні;
- 2) корисні, якщо вони відображають важливі факти;
- 3) корисні, якщо вони піднімають питання по тексту;
- 4) корисні, якщо вони підкріплюються і пояснюються текстом;
- 5) не більш і не менш корисні, ніж інші матеріали.

Д. Якби мені запропонували провести якесь дослідження, я, імовірно, почав би з:

- 1) спроби визначити його місце у більш широкому контексті;
- 2) визначення того, чи я виконаю його самостійно, чи мені буде потрібна допомога;
- 3) міркувань і пропозицій щодо можливих результатів;
- 4) рішення про те, чи варто взагалі проводити це дослідження;
- 5) спроби сформулювати проблему якомога повніше і точніше.

Е. Якби мені довелося збирати інформацію від членів якоїсь організації, щодо її нагальних проблем, я надав би перевагу:

- 1) індивідуальним зустрічам з членами організації і постановці перед кожним з них конкретних питань;
- 2) проведенню загальних зборів і прохання висловити свої думки;
- 3) їхньому опитуванню окремими групами, з постановкою загальних питань;
- 4) неофіційним зустрічам з впливовими особами з метою з'ясування їхніх поглядів;
- 5) прохання до членів організації надати мені (бажано у письмовій формі) всю інформацію, яку вони мають і котра стосується справи.

Ж. Імовірно, я вважатиму щось правильним, істинним, якщо це «щось»:

- 1) встояло проти опозиції, витримало опір протилежних підходів;
- 2) узгоджується з іншими речами, яким я вірю;
- 3) знайшло підтвердження на практиці;
- 4) піддається логічному і науковому доказу;
- 5) можна перевірити особисто на фактах, які доступні для спостереження.

З. Коли я на дозвіллі читаю журнальну статтю, вона швидше за все буде:

- 1) про те, як комусь пощастило вирішити особисту чи соціальну проблему;
- 2) присвячена дискусійному політичному чи соціальному питанню;
- 3) повідомленням про наукове чи історичне дослідження;
- 4) про цікаву, забавну людину чи подію;
- 5) точним, не видуманим повідомленням про чийсь цікавий життєвий досвід.

И. Коли я читаю звіт про роботу, я звертаю увагу на:

- 1) наближеність висновків до мого особистого досвіду;
- 2) можливість виконати дані рекомендації;
- 3) надійність і обґрунтованість результатів фактичними даними;
- 4) розуміння автором цілей та завдань роботи;
- 5) інтерпретацію даних.

К. Коли переді мною ставлять завдання, перше, про що я хочу довідатись – це:

- 1) який з методів є найкращим для вирішення цього завдання;

- 2) кому і коли потрібно, щоб це завдання було виконане;
- 3) чому це завдання варто виконати;
- 4) яким чином рішення може вплинути на інші завдання, котрі доводиться розв'язувати;
- 5) яка пряма, негайна вигода від вирішення даного завдання.

Л. Зазвичай я дізнаюсь максимум про те, як слід робити щось нове, завдяки тому що:

- 1) з'ясовую для себе, як це пов'язано з чимось іншим, добре мені знайомим;
- 2) беруся за справу якомога раніше;
- 3) вислуховую всі точки зору щодо того, як це зробити;
- 4) є хтось, хто наказує мені це зробити;
- 5) ретельно аналізую, як це можна зробити якомога краще.

М. Якби я проходив якесь випробування чи складав іспит, я надав би перевагу:

- 1) набору об'єктивних, проблемно-орієнтованих питань з предмета;
- 2) дискусії з тими, хто теж проходить випробування;
- 3) усний виклад і демонстрацію того, що я знаю;
- 4) повідомленню довільної форми про те, як я застосував те, чому навчився;
- 5) письмовому звіту, який містить історію питання, теорію і метод.

Н. Люди, особливі якості котрих я поважаю більш за все, це – імовірно:

- 1) видатні філософи і вчені;
- 2) письменники і вчителі;
- 3) лідери політичних і ділових кіл;
- 4) економісти й інженери;
- 5) фермери і журналісти.

О. Взагалі, я вважаю теорію корисною, якщо вона:

- 1) здається спорідненою з іншими теоріями та ідеями, котрі я вже засвоїв;
- 2) пояснює речі новим для мене способом;
- 3) здатна систематично пояснити низку взаємопов'язаних ситуацій;
- 4) слугує поясненню мого особистого досвіду і спостережень;
- 5) має конкретне практичне застосування.

П. Коли я читаю книгу (статтю), яка виходить за межі моєї безпосередньої діяльності, я роблю це головним чином через:

- 1) зацікавленість у вдосконаленні своїх професійних знань;
- 2) вказівку з боку шанованої мною людини на її можливу корисність;
- 3) бажання розширити свою загальну ерудицію;
- 4) бажання вийти за межі власної діяльності для різноманітності;
- 5) прагнення дізнатися більше про певний предмет.

Р. Коли я читаю статтю з дискусійного питання, то схильюся до того, щоб в ній:

- 1) показувались переваги для мене, залежно від точки зору, яка обирається;
- 2) викладались всі факти у ході дискусії;
- 3) логічно і послідовно розкривались всі питання, що викликають суперечки;
- 4) визначались цінності, які використовуються автором;
- 5) яскраво висвітлювались обидва боки суперечливого питання і сутність конфлікту.

С. Коли я вперше стикаюся з якоюсь технічною проблемою, я швидше за все буду:

- 1) намагатись пов'язати її з більш широкою проблемою чи теорією;
- 2) шукати шляхи і способи вирішити цю проблему;
- 3) розмірковувати над альтернативними способами її вирішення;
- 4) шукати способи, якими інші, можливо, вже вирішили цю проблему;
- 5) намагатися знайти найкращу процедуру для її вирішення.

Т. Взагалі, я більше схильний до того, щоб:

- 1) знаходити вже існуючі методи, які спрацьовують, і використовувати їх якомога краще;
- 2) сушити голову над тим, як різноманітні методи могли б працювати разом;
- 3) винаходити нові і більш досконалі методи;
- 4) знаходити способи змусити існуючі методи працювати краще, по-новому;
- 5) розбиратися у тому, як і чому існуючі методи мають працювати.

Підрахунок й обробка результатів

Впишіть Ваші відповіді у відповідні квадратики у Бланку-дешифраторі (або скористуйтеся Ключем) й підрахуйте **СУМИ** балів спочатку в **кожному РЯДКУ**, а потім – у **кожному** з п'яти **СТОВПЧИКІВ**, дотримуючись покажчиків на цьому Бланку.

Загальна сума, вписана Вами у 5 нижніх квадрати, має становити **270 балів.**

Бланк-дешифратор

С І П А Р (С + І + П + А + Р = 270 балів)

Зазначені літери (С І П А Р) позначають п'ять відповідних стилів мислення:

- С** – синтетичний стиль
- І** – ідеалістичний стиль
- П** – прагматичний стиль
- А** – аналітичний стиль
- Р** – реалістичний стиль

Якщо робота з Бланком-дешифратором викликає у Вас утруднення, то можна скористатися **Ключем** для підрахунку балів по кожному з п'яти стилів мислення.

Ключ

Необхідно скласти проставлені Вами номери як бали відповідей за формулами, де С, І, П, А, Р – основні стилі мислення (синтезатор, ідеаліст, прагматик, аналітик, реаліст).

Так, вираз 1 (А+Ж+Н) означає, що необхідно скласти бали по пунктах А, Ж, Н методики

$$\begin{aligned} \text{С} &= 1 (\text{А}+\text{Ж}+\text{Н}) + 2 (\text{Б}+\text{З}+\text{О}) + 5 (\text{В}+\text{І}+\text{П}) + 4 (\text{Г}+\text{К}+\text{Р}) + 3 (\text{Д}+\text{Л}+\text{С}) + 2 (\text{Є}+\text{М}+\text{Т}); \\ \text{І} &= 2 (\text{А}+\text{Ж}+\text{Н}) + 1 (\text{Б}+\text{З}+\text{О}) + 4 (\text{В}+\text{І}+\text{П}) + 3 (\text{Г}+\text{К}+\text{Р}) + 1 (\text{Д}+\text{Л}+\text{С}) + 3 (\text{Є}+\text{М}+\text{Т}); \\ \text{П} &= 3 (\text{А}+\text{Ж}+\text{Н}) + 4 (\text{Б}+\text{З}+\text{О}) + 1 (\text{В}+\text{І}+\text{П}) + 5 (\text{Г}+\text{К}+\text{Р}) + 2 (\text{Д}+\text{Л}+\text{С}) + 4 (\text{Є}+\text{М}+\text{Т}); \\ \text{А} &= 4 (\text{А}+\text{Ж}+\text{Н}) + 3 (\text{Б}+\text{З}+\text{О}) + 3 (\text{В}+\text{І}+\text{П}) + 1 (\text{Г}+\text{К}+\text{Р}) + 5 (\text{Д}+\text{Л}+\text{С}) + 5 (\text{Є}+\text{М}+\text{Т}); \\ \text{Р} &= 5 (\text{А}+\text{Ж}+\text{Н}) + 5 (\text{Б}+\text{З}+\text{О}) + 2 (\text{В}+\text{І}+\text{П}) + 2 (\text{Г}+\text{К}+\text{Р}) + 4 (\text{Д}+\text{Л}+\text{С}) + 1 (\text{Є}+\text{М}+\text{Т}) \end{aligned}$$

Оцінювання результатів відбувалося за такими критеріями:

1) **від 35 до 48 балів** – низький рівень розвитку стилю (стилів) мислення;

2) **від 60 до 65 балів** – середній рівень (тобто в ситуації інших – однакових умов – Ви частіше використовуватимете саме цей стиль (стилі), ніж інший (інші));

3) **від 66 і більше** – високий рівень (ймовірно, Ви користуєтесь даними стилем (стилями) систематично, послідовно і більшою мірою).

Оцінки стилів, які потрапили в **зону невизначеності (49-59 балів)** виключались з процедури якісного аналізу

Характеристики стилів мислення (за А. Алексєєвим, Л. Громовою)

[Психологу для роботи. Діагностичні методики / Укладачі: М.В. Лемак, В.Ю. Петрище: 2-ге вид., випр. Ужгород: ТОВ «ІВА», 2011. С. 43-45. URL: https://wp.nmc-ptp.rv.ua/DOK/MZPsl/Psychologu_dla_roboty.pdf]

1. **Синтетичний стиль мислення** – виявляється у пошуку, створенні чогось нового, оригінального, у комбінації несумісних, протилежних ідей, поглядів, здійсненні інтелектуальних експериментів. Синтезатори намагаються створити широку, узагальнену концепцію, яка б, по можливості, об'єднувала різні підходи, «зняти» протиріччя, примирити протилежні позиції. Це – теоретизований стиль мислення, такі люди люблять формулювати теорії, помічати протиріччя у чужих міркуваннях, привертати до цього увагу оточуючих; схильні загострювати протиріччя, намагаються пропонувати принципово нові рішення, інтегруючи несумісні точки зору. Вони схильні розглядати світ у постійній динаміці, а зміни здійснювати заради самих змін.

Девіз Синтезатора: «А що, якщо...»

2. **Ідеалістичний стиль мислення** – виявляється у схильності до інтуїтивних, глобальних оцінок без здійснення детального аналізу проблеми. Ідеалісти мають підвищений інтерес до цілей, потреб, людських цінностей, моральних проблем; у своїх рішеннях вони враховують суб'єктивні і соціальні фактори, намагаються залагоджувати суперечності, акцентуючи увагу оточуючих на подібності різних поглядів, сприймають різноманітні пропозиції та ідеї. Успішно вирішують проблеми, пов'язані з емоціями, почуттями, оцінками, іншими суб'єктивними аспектами.

Девіз Ідеаліста: «Куди ми йдемо і навіщо?»

3. **Прагматичний стиль мислення** – ґрунтується безпосередньо на особистому досвіді, на використанні легкодоступних матеріалів та інформації; вони намагаються якомога швидше отримати конкретний результат. Поведінка прагматиків підпорядковується такій настанові: події у світі залежать від випадкових обставин, тому слід пробувати різноманітні варіанти вирішення проблеми («Сьогодні зробимо так, а завтра – подивимось...»). Вони тонко відчують попит і пропозиції; успішно визначають тактику поведінки, використовуючи обставини на власну користь; виявляють гнучкість й адаптивність.

Девіз Прагматика: «Щось та й спрацює! Підходить все, що працює...»

4. *Аналітичний стиль мислення* – орієнтований на систематичний та всебічний розгляд проблеми в тих аспектах, які визначаються об'єктивними критеріями. Аналітики схильні до логічної, прискіпливої (з акцентом на деталях) манері вирішення питання; перш ніж прийняти рішення, аналітики розробляють детальний план і збирають максимум інформації. Вони сприймають світ логічним, раціональним, впорядкованим і передбачуваним, тому шукають формулу, метод чи систему, що призведе до раціонального розв'язання проблеми.

5. *Реалістичний стиль мислення* – орієнтований лише на визнання тих факторів, існування яких можна безпосередньо відчувати, самому почути, побачити, торкнутися. Реалістичне мислення характеризується конкретністю й настановою на виправлення, корекцію ситуації з метою досягнення конкретного (передбачуваного) результату. Проблема для реалістів виникає кожного разу, коли вони бачать щось неправильне й хочуть це щось виправити.

5.2. Опитувальник «Стратегії подолання стресових ситуацій» (SACS) С. Хобфолла

[Стежка до власного «Я»: Зошит для самопізнання (практичні та лабораторні роботи для студентів спеціальності «Психологія» з курсу «Диференціальна психологія»). Тернопіль: ВВ ТНТУ імені Івана Пулюя, 2018. С. 38-42. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/25100/3/Stezhka_do_vlasnogo_Ya.pdf]

■■■■➡ **Ціль:** вивчення копінг-стратегій у подоланні стресових ситуацій.

Інструкція: Вам пропонуються 54 твердження щодо поведінки в напружених (стресових ситуаціях). Оцініть, будь ласка, як Ви особисто робите в даних випадках. Для цього на бланку відповідей поставте цифру від 1 до 5, яка найбільше відповідає вашим діям.

Якщо твердження повністю описує ваші дії або переживання, то поруч з номером питання поставте 5 (відповідь: «Так, абсолютно вірно»). Якщо твердження абсолютно не підходить до вас, тоді поставте 1 (відповідь: «Ні, це зовсім не так»).

- 1 – немає, це зовсім не так;
- 2 – швидше ні, ніж так;
- 3 – важко відповісти;
- 4 – швидше так, ніж ні;
- 5 – так, абсолютно вірно

	1	2	3	4	5
1. У будь-яких складних ситуаціях ви не здаєтеся					
2. Об'єднуєтесь разом з іншими людьми, щоб вирішити ситуацію					
3. Радитесь з друзями або близькими про те, що б вони зробили, опинившись на вашому місці					
4. Ви завжди дуже ретельно зважає можливі варіанти рішень (краще бути обережним, ніж наражатися на ризик)					
5. Ви покладаєтесь на свою інтуїцію					
6. Як правило, Ви відкладаєте рішення виниклої проблеми в надії, що вона вирішиться сама					
7. Стараєтесь тримати все під контролем, хоча і не показуєте цього іншим					
8. Ви вважаєте, що іноді необхідно діяти швидко і рішуче, щоб застати інших зненацька					
9. Вирішуючи неприємні проблеми, «виходите з себе» і можете наламати чимало дров					
10. Коли хто-небудь з близьких веде себе з Вами несправедливо, Ви намагаєтесь, вести себе так, щоб вони відчули, що Ви засмучені або ображені					
11. Стараєтесь допомогти іншим при вирішенні ваших загальних проблем					
12. Не соромитесь при необхідності звертатися до інших людей за допомогою і підтримкою					
13. Без необхідності не викладається повністю, вважаючи за краще економити свої сили					
14. Ви часто дивуєтесь, що найбільш правильним є те рішення, яке першим прийшло в голову					
15. Іноді надаєте перевагу зайняттю чим завгодно, тільки б забути про неприємні справи, які потрібно робити					
16. Для досягнення своїх цілей Вам часто доводиться підігравати іншим або підлаштовуватися під інших людей (кривити душею)					
17. У певних ситуаціях Ви ставите свої особисті інтереси понад усе, навіть якщо це зашкодить іншим					
18. Зазвичай, перешкоди для вирішення Ваших проблем або досягнення бажаного, сильно виводять Вас із себе й просто дратують Вас					
19. Ви вважаєте, що в складних ситуаціях краще діяти самому, ніж чекати, коли їх вирішуватимуть інші					

	1	2	3	4	5
20. Перебуваючи у важкій ситуації, Ви роздумуєте про те, як би вчинили у цьому випадку інші люди					
21. У важкі хвилини для Вас дуже важлива емоційна підтримка близьких людей					
22. Ви вважаєте, що у всіх випадках краще сім разів відміряти, перш ніж відрізати					
23. Ви часто програєте через те, що не покладаетесь на свої передчуття					
24. Ви не витрачаєте свою енергію на вирішення того, що можливо, саме по собі розсіється					
25. Чи дозволяєте Ви іншим людям думати, що вони можуть вплинути на Вас, але насправді Ви – «міцний горішок» і нікому не дозволяєте маніпулювати собою					
26. Ви вважаєте, що корисно демонструвати свою владу і перевагу для зміцнення свого авторитету					
27. Вас можна назвати запальною людиною					
28. Вам буває досить важко відповісти відмовою на будь-чий вимоги і прохання					
29. Ви вважаєте, що в критичних ситуаціях краще діяти спільно з іншими					
30. Ви вважаєте, що на душі може стати легше, якщо поділитися з іншими своїми переживаннями					
31. Ви нічого не сприймаєте на віру, оскільки вважаєте, що в будь-якій ситуації можуть бути «підводні камені»					
32. Ваша інтуїція Вас ніколи не підводить					
33. У конфліктної ситуації переконуєте себе та інших, що проблема не варта й «не варте дірки з бублика»					
34. Іноді Вам доводиться трохи маніпулювати людьми (вирішувати свої проблеми, незважаючи на інтереси інших)					
35. Буває дуже вигідно поставити іншу людину в незручне й залежне становище					
36. Ви вважаєте, що краще рішуче дати відсіч тим, хто не згоден з Вашою думкою, ніж «тягнути kota за хвоста»					
37. Ви легко і спокійно можете захистити себе від несправедливих дій з боку інших, і в разі необхідності сказати «Ні» у ситуації емоційного тиску					
38. Ви вважаєте, що спілкування з іншими людьми збагатить Ваш життєвий досвід					

	1	2	3	4	5
39. Ви вважаєте, що підтримка інших людей дуже допомагає Вам у важких ситуаціях					
40. У важких ситуаціях Ви довго готуєтеся і вважаєте за краще спочатку заспокоїтися, а потім вже діяти					
41. У складних ситуаціях краще піддатися першому імпульсу, ніж довго зважувати можливі варіанти					
42. За можливості, Ви уникаєте рішучих дій, які вимагають великої напруженості і відповідальності за наслідки					
43. Для досягнення своїх заповітних цілей не гріх і трохи злукавити (схитрувати)					
44. Ви шукаєте слабінки інших й використовуєте їх з вигодою для себе					
45. Грубість й дурість інших людей часто розлючують Вас, виводять Вас із себе					
46. Вам незручно, коли Вас хвалять і говорять компліменти					
47. Чи вважаєте Ви, що спільні зусилля з іншими, дадуть більше користі у будь-яких ситуаціях (при вирішенні будь-яких завдань)					
48. Ви впевнені, що у важких ситуаціях завжди знайдете розуміння і співчуття з боку близьких					
49. Ви вважаєте, що у всіх випадках потрібно діяти за принципом «Повільніше їдеш – далі заїдеш»					
50. Імпульсивні (необдумані) дії завжди гірші, ніж тверезий розрахунок					
51. У конфліктних ситуаціях Ви схильні шукати будь-які важливі й невідкладні справи, дозволяючи іншим зайнятися вирішенням проблеми, або сподіваючись, що час все розставить на свої місця					
52. Ви вважаєте, що хитрістю можна домогтися часом більше, ніж діючи безпосередньо					
53. Мета виправдовує засоби					
54. У значущих і конфліктних ситуаціях Ви буваєте агресивними					

Підрахунок результатів (Ключ)

[див.: URL: https://stud.com.ua/125012/psihologiya/shkala_sacs]

<i>Назва субшкали</i>	<i>Номер тверджень (*- зворотні твердження)</i>
Асертивні дії	1, 10, 19, 28*, 37, 46*
Вступ у соціальний контакт	2, 11, 20, 29, 38, 47
Пошук соціальної підтримки	3, 12, 21, 30, 39, 48
Обережні дії	4, 13, 22, 31, 40, 49
Імпульсивні дії	5, 14, 23, 32, 41, 50*
Уникання	6, 15, 24, 33, 42, 51
Непрямі дії	7, 16, 25, 34, 43, 52
Асоціальні дії	8, 17, 26, 35, 44, 53
Агресивні дії	9, 18, 27, 36, 45, 54

*- так позначені зворотні питання (відповіді підраховуються в зворотному порядку).

Обробка й інтерпретація результатів

Відповідно до Ключа підраховується сума балів по кожній з моделей поведінки, щоб визначитися з переважаючою моделлю поведінки в складній (стресогенній) ситуації.

Опитувальник містить дев'ять моделей долає поведінки: асертивні дії, вступ у соціальний контакт, пошук соціальної підтримки, обережні дії, імпульсивні дії, уникнення, маніпулятивні (непрямі) дії, асоціальні дії, агресивні дії.

Аналіз результатів проводиться на підставі порівняння даних конкретного опитуваного по кожній із субшкал з середніми значеннями моделей подолання у досліджуваних (професійній, віковій чи ін.) групі. Для інтерпретації індивідуальних особливостей копінг-стратегій конкретного опитуваного його дані співставляються з даними, наведеними в таблиці.

**Показники стратегій копінг-поведінки
у представників комунікативних професій**

№	Стратегія подолання	Модель поведінки (дії)	Рівень вираженості копінг-стратегії		
			Низький	Середній	Високий
1	Активна	Асертивні дії	6-17	18-22	23-30
2	Просоціальна	Вступ у соціальні контакти	6-21	22-25	26-30
3	Просоціальна	Пошук соціальної підтримки	6-19	20-24	25-30
4	Пасивна	Обережні дії	6-17	18-23	24-30
5	Пряма	Імпульсивні дії	6-15	16-19	20-30
6	Пасивна	Уникнення	6-12	13-17	18-30
7	Непряма	Маніпулятивні дії	6-16	17-23	24-30
8	Асоціальна	Асоціальні дії	6-14	15-19	20-30
9	Асоціальна	Агресивні дії	6-13	14-18	19-30

Інший спосіб інтерпретації індивідуальних даних ґрунтується на аналізі індивідуального «портрета» моделей долає поведінки. Для цього для наочності може бути побудована кругова діаграма, що відображає ступінь вираженості (переваги) кожної з 9 моделей поведінки у конкретної особи (або групи осіб). За індивідуальним даними розраховується частка (у відсотках) кожної моделі поведінки щодо всіх 9 субшкал за формулою:

$$M_n (\%) = (N_n / 100) : S,$$

де N_n – числове значення, отримане за кожною субшкалою ($n = 1 \dots 9$);

S – сума показників усіх 9 субшкал.

Моделі поведінки можуть сприяти або перешкоджати успішності подолання професійних стресів в залежності від ступеня **конструктивності стратегії**, а також впливати на збереження здоров'я суб'єкта спілкування і праці. Конструктивна стратегія – «здорове» подолання (копінг) є і активним і просоціальним. Активне подолання в сукупності з позитивним використанням соціальних ресурсів (контактів) підвищує стресостійкість людини.

5.3. Методика оцінювання способів реагування в конфліктних ситуаціях (К. Томас)

[Методики вивчення повсякденного стресу і способів розв'язання кризових життєвих ситуацій / О.Я. Кляпець, Б.П. Лазоренко, Л.А. Лепіхова, В.В. Савінов; За ред. Т.М. Титаренко. К.: Міленіум, 2009. С. 106-110. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/707742/1/Методики%20вивчення%20повсякденного%20стресу-%28посібник%29-2009.pdf>]

 Ціль: визначення типових способів реагування на конфліктні ситуації.

За допомогою адаптованої Н.В. Гришиною методики К.Н. Томаса (1973), американського соціального психолога, визначають типові способи реагування на конфліктні ситуації; виявляється, наскільки людина схильна до суперництва і співпраці в групі, у спортивній, шкільній команді, класі, педагогічному колективі і в будь-якій іншій спільноті. Виявляються індивідуальні відмінності в тому, наскільки людина прагне до компромісів, запобігання конфліктам чи, навпаки, намагається їх загострювати. Ця методика дає також змогу оцінити ступінь адаптації кожного члена колективу до спільної діяльності.

Інструкція: дайте відповіді на Опитувальник, який складається з набору альтернативних суджень (А та Б). Уважно прочитайте твердження й виберіть те, яке більшою мірою відповідає тому, як Ви зазвичай дієте.

1. А) іноді я даю можливість іншим взяти на себе відповідальність за вирішення суперечливого питання;

Б) перш ніж обговорювати те, в чому наші думки не збігаються, я намагаюся звернути увагу на те, з чим ми обидва погоджуємося.

2. А) я намагаюся знайти компромісне рішення;

Б) я намагаюся владнати ситуацію з урахуванням інтересів іншої людини та моїх власних.

3. А) зазвичай, я наполегливо намагаюся домогтися свого;

Б) іноді я поступаюся власними інтересами заради інтересів іншої людини.

4. А) я намагаюся знайти компромісне рішення;

Б) я намагаюся не зачепити почуттів іншої людини.

5. А) залагоджуючи суперечливу ситуацію, я постійно намагаюся знайти підтримку в іншого;

Б) я намагаюся робити все, аби запобігти зайвому напруженню.

6. А) я намагаюся уникнути неприємностей для себе;

Б) я намагаюся досягти свого.

7. А) я стараюся відкласти вирішення суперечливого питання, щоб свого часу вирішити його остаточно;

Б) я вважаю можливим у чомусь поступитися, щоб домогтися свого в іншому.

8. А) звичайно, я наполегливо намагаюся добитися свого;

Б) насамперед я прагну виявити суперечливі питання та зачеплені інтереси всіх учасників конфлікту.

9. А) гадаю, що не завжди варто хвилюватися через суперечності, що виникли;

Б) я докладаю зусилля до того, щоб добитися свого.

10. А) я твердо намагаюся добитися свого;

Б) я стараюся знайти компромісне рішення

11. А) передусім я намагаюся чітко визначити, що становить сутність усіх порушених інтересів та суперечливих питань;

Б) я намагаюся заспокоїти іншого, щоб зберегти наші стосунки.

12. А) частіше за все я уникаю займати позицію, яка може викликати суперечки;

Б) я даю можливість іншому в чомусь залишатись при своїй думці, якщо він так само іде назустріч мені.

13. А) я пропоную середню позицію;

Б) я наполягаю на тому, щоб усе було зроблено по-моєму.

14. А) я повідомляю іншому свою точку зору і цікавлюсь, що з цього приводу думає він;

Б) я намагаюся довести іншому логіку і перевагу моїх поглядів.

15. А) я намагаюся заспокоїти іншого і передусім зберегти наші стосунки;

Б) я стараюся зробити все, щоб уникнути марного напруження у взаємовідносинах.

16. А) я стараюся не зачепити почуттів іншої людини, не образити її;
Б) я звичайно намагаюся переконати іншого в перевагах моєї позиції.

17. А) я зазвичай наполегливо намагаюся добитися свого;
Б) я намагаюся зробити все, щоб запобігти зайвій напрузі у взаєминах.

18. А) якщо це зробить іншу людину щасливою, я дам їй можливість наполягти на своєму;

Б) я даю змогу іншій людині в чомусь залишитися при своїй думці, якщо вона також іде назустріч мені.

19. А) насамперед я намагаюся визначити, у чому сутність усіх порушених інтересів та суперечливих питань;

Б) я намагаюся відкласти суперечливі питання, щоб із часом вирішити їх остаточно.

20. А) я намагаюся терміново подолати наші суперечності;

Б) я намагаюся знайти найкраще поєднання вигод (користі) і втрат для нас обох.

21. А) під час переговорів намагаюся бути уважним до інтересів і висловлювань іншого;

Б) я завжди схильюся до безпосереднього (прямого) обговорення проблеми.

22. А) я намагаюся знайти середню позицію між моєю позицією і позицією іншої людини;

Б) я обстоюю (захищаю) власну позицію.

23. А) я зазвичай турбуюсь про те, щоб задовольнити бажання кожного з нас;

Б) іноді я даю можливість іншим узяти на себе відповідальність за вирішення питання, яке викликає суперечки.

24. А) якщо позиція іншого здається мені дуже важливою, я намагаюся йти йому назустріч;

Б) я намагаюся переконати іншого піти на компроміс.

25. А) я намагаюся переконати іншого у своїй правоті;

Б) проводячи переговори, я намагаюся бути уважним до аргументів іншого.

26. А) зазвичай, я пропоную середню позицію;

Б) я майже завжди намагаюся задовольнити інтереси кожного з нас.

27. А) зазвичай, я намагаюся уникнути суперечок;

Б) якби це зробило іншу людину щасливою, я дав би їй можливість наполягти на своєму.

28. А) зазвичай, я намагаюся наполегливо домогтися свого;

Б) залагоджуючи ситуацію, я зазвичай намагаюся знайти підтримку в іншого.

29. А) я пропоную середню позицію;

Б) думаю, що не завжди варто хвилюватися через суперечності, що виникли.

30. А) я намагаюся не зачепити почуттів іншої людини, не образити її;

Б) я завжди займаю таку позицію в суперечці, щоб ми спільно могли досягти успіху.

Підрахунок результатів (Ключ)

Методика діагностує п'ять можливих стилів поведінки особистості в конфліктній ситуації: суперництво, співробітництво, компроміс, уникнення, пристосування.

Підрахувати кількість балів, набраних за кожним з 5-ти стилів, використовуючи Ключ.

Суперництво	3а, 6б, 9б, 10а, 13б, 14б, 16б, 17а, 22б, 25а, 28а
Співробітництво	2б, 5а, 8б, 11а, 14а, 19а, 20а, 21б, 23а, 26б, 28б, 30б
Компроміс	2а, 4а, 7б, 10б, 12б, 13а, 18б, 20б, 22а, 24б, 26а, 29а
Уникнення	1а, 5б, 7а, 9а, 15б, 17б, 19б, 21а, 23б, 27а, 29б
Пристосування	1б, 3б, 4б, 6а, 11б, 15а, 16а, 18а, 24а, 25б, 27б, 30а

Обробка й інтерпретація результатів

Якщо обраний варіант відповіді збігається з ключем, то опитуваний отримує один бал. Потім знаходимо суму балів за кожним із можливих варіантів поведінки в конфліктній ситуації. Отримані кількісні показники порівнюються між собою для виявлення домінуючих тенденцій поведінки людини в конфліктній ситуації.

Стили поведінки у конфлікті

Суперництво (конкуренція) – коли людина активно дбає про власну мету і намагається за будь-яку ціну задовольнити власні інтереси, ігноруючи мету та інтереси іншої людини; намагання задовольнити власні інтереси за рахунок інших.

Співробітництво – коли партнери прагнуть знайти таке вирішення проблеми, при якому буде досягнута мета та вдоволені потреби кожного; пошук альтернативи, прагнення максимально врахувати як власні інтереси, так і інтереси партнера.

Компроміс – коли партнери намагаються знайти задовільний баланс своїх інтересів та потреб; прагнення частково задовольнити як свої домагання, так і прагнення опонента.

Уникнення – коли людина відмовляється від взаємодії, бачачи марність своїх зусиль, або ж відкладає взаємодію до кращих часів; відмова від власних інтересів і від захисту інтересів іншої людини.

Пристосування – коли людина намагається створити умови для вдоволення потреб партнера та досягнення ним своїх цілей; жертвування власними інтересами на користь іншого

5.4. Стиль навчання (від Education for Democracy Foundation), Девід Колб

Найбільшого поширення в західних дослідженнях отримали ідеї Д.А. Колба (Kolb, 1976; 1984). Він виділив такі полярні вимірювання інтелектуальних можливостей учнів, як конкретність / абстрактність мислення і схильність переробляти інформацію на рівні дії або спостереження. На його думку, існують чотири стадії (цикли) навчальної діяльності. Спочатку учень/студент знайомиться з певною ситуацією, накопичуючи конкретний досвід; потім настає етап рефлексивного спостереження за тим, що відбувається; після чого відбуваються концептуалізація результатів спостереження і формування теоретичних понять, які згодом перевіряються на основі практичного експериментування. В результаті експерименту з'являється новий конкретний досвід, так що весь цикл починається заново. Відповідно до зазначених циклів можна говорити про чотири стилі навчання.

[Пізнавальні стилі навчальної діяльності. URL: https://stud.com.ua/141840/psihologiya/piznavalni_stili_navchalnoyi_diyalnosti]

Інструкція: Нижче наведено дев'ять рядів слів (розташованих у горизонтальних рядках) по чотири слова в кожному. Читаючи кожен рядок, оцініть кожне слово в ієрархічному порядку, виставляючи 4 бали тому, яке найкраще характеризує Ваш стиль навчання, а 1 бал – тому слову, яке найменше характеризує Ваш стиль опанування навчальної інформації.

Наприклад

№		А		Б		В		Г
3	Відчуття	4 бали	спостережливість	2 бали	мислення	1 бал	діяльність	3 бали

Переконайтеся, що кожне зі слів у горизонтальному рядку отримало свій бал (4, 3, 2, 1), не давайте однакових балів словам, розміщеним у межах одного горизонтального рядка.

№		А		Б		В		Г
1	вдумливий		обережний		задіяний		практичний	
2	сприятливий		везучий		аналітичний		нейтральний	
3	відчуття		спостережливість		мислення		діяльність	
4	часто з усім погоджується		часто ризикує		оцінюючий		холодно-кровний	
5	інтуїтивний		ефективний		логічний		часто сумнівається	
6	абстрактний		спостережливий		конкретний		діяльний	
7	реаліст		схильний до роздумів		з поглядом на перспективу		прагматичний	
8	досвід		спостереження		винахідливість		експериментування	
9	інтенсивний		з великим потенціалом		раціональний		відповідальний	
	Разом балів КД:		Разом балів РС:		Разом балів АК:		Разом балів АЕ:	

КД – орієнтація на/переважання конкретного досвіду у початковій діяльності (*Акомодатор*, той хто «може пристосуватися»);

РС – рефлексивного спостереження (*Дивергатор*, той, хто «знайшов невідповідності»);

АК – абстрактної концептуалізації (*Асимілятор*, той, хто «засвоює, уподібнює»);

АЕ – активного експериментування (*Конвергатор*, той, хто «наближається, сходиться»).

Обробка результатів (Ключ)

Підрахувати суму балів, отриманих Вами за кожним з чотирьох стилів навчання.

КД: сума балів за 2, 3, 4, 5, 7, 8-ою позиціями у стовпчику, позначеному літерою А.

РС: сума балів за 1, 3, 6, 7, 8, 9-ою позиціями у стовпчику, позначеному літерою Б.

АК: сума балів за 2, 3, 4, 5, 8, 9-ою позиціями у стовпчику, позначеному літерою В.

АЕ: сума балів за 1, 3, 6, 7, 8, 9-ою позиціями у стовпчику, позначеному літерою Г.

Інтерпретація отриманих результатів

Стили навчання (за Д. Колбом)

1) **дивергентний** – студенти навчаються за допомогою синтезування і інтегрування інформації з різних джерел, люблять групові форми роботи, схильні до інновацій і відрізняються багатою уявою, із задоволенням включаються в рішення проблем, хоча не завжди доводять свою роботу до кінця;

2) **асимілятивний** – студенти сприймають і переробляють інформацію в режимі теоретичного обґрунтування і рефлексії, високо цінують логіку і послідовне мислення, схильні формулювати теорії і досліджувати факти, вчаться за допомогою вивчення ідей, зважають на думку експертів і можливість брати участь в дискусіях, мають хороші здібності в плануванні власної діяльності;

3) **конвергентний** – студенти сприймають інформацію на рівні загальних ідей, орієнтуючись при цьому на їх практичну реалізацію, їм важливо знати, як влаштовані і як діють речі, вважають за краще вирішувати будь-яку одну проблему, прагнуть перевіряти теорії, відрізняються стратегічним мисленням, толерантні до невизначеності, ефективні в прийнятті рішень;

4) **акомодативний** – студенти сприймають інформацію на рівні конкретних вражень і вчаться на основі предметних дій, люблять робити конкретні речі, не бояться ризикувати і експериментувати, схильні до лідерства та управління іншими людьми з метою отримання необхідної інформації.

ЗАВДАННЯ ДО ПОЗААУДИТОРНОЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

ІНДИВІДУАЛЬНЕ ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ (ІТЗ №1): СТВОРЕННЯ ПРЕЗЕНТАЦІЇ З САМОСТІЙНО ОБРАНОЇ ПРОБЛЕМИ

Ціль презентації: розвиток умінь самостійно узагальнювати матеріал з обраної проблеми диференційної психології, систематизувати й візуалізувати його, робити коректні висновки

Нижче наведено перелік тем для створення навчальної презентації та вимоги до її оформлення (Табл. 1).

ПЕРЕЛІК РЕКОМЕНДОВАНИХ ТЕМ

1. Предмет, історія, історія становлення диференціальної психології.
2. Методи диференціальної психології.
3. Природа (походження) індивідуальних відмінностей (взаємодія середовища та спадковості + сучасне розуміння спадковості та середовища + спадковість і середовище: найбільш поширені помилки).
4. Спеціальна теорія індивідуальності В. Русалова та В. Мерліна.
5. Темперамент як інтеграційна основа індивідуальності.
6. Теорії темпераменту (спеціальні типи ВНД за І.П. Павловим + властивості нервової системи як альтернатива типу + ВНД у теорії Теплова-Небилицина).
7. Психологічні теорії темпераменту (О. Гросс, Я. Стреляу, В. Мерлін, В. Русалов).
8. Диференціація характеру (місце характеру в структурі індивідуальності + диференціально-психологічний аналіз структурних компонентів характеру).
9. Типології характеру (О. Лазурський + Р. Хейманс-Р. ЛеСенн).
10. Типологічний підхід до індивідуальних відмінностей.
11. Особистість і характер: типологічний підхід (особистісні типи + емпірична типологія К.Г. Юнга = психологічні типи К.Г. Юнга).
12. Особистість і характер: типологічний підхід (психоаналітична діагностика Ненсі Мак-Вільямс).

13. Диференціальна психологія здібностей (здібності в структурі індивідуальності + структура і характеристики здібностей + загальна характеристика теорій інтелекту + джерела варіативності інтелекту).

14. Інтелектуальна обдарованість (типи інтелектуальної обдарованості + психічні механізми компетентності, таланту і мудрості + поняття про обдарованість і геніальність).

15. Психологічна характеристика основних когнітивних стилів (поняття когнітивного стилю + характеристика 5 будь-яких основних когнітивних стилів).

16. Диспозиційний підхід до виділення індивідуальних відмінностей: теорія особистісних рис.

17. Стильовий підхід до вивчення індивідуальних відмінностей.

18. Типологія стильової поведінки (Я-концепція як основа життєвого стилю + поняття психологічного подолання (coping strategies) та його варіації).

19. Диференційна психологія особистісних рис (особистісні риси в концепції Г. Оллпорта + теорія рис Г. Айзенка + риси особистості в теорії Р.Б. Кеттелла + модель Big Five).

20. Диспозиційний вимір індивідуальності: характеристика провідних рис особистості (екстраверсія – інтроверсія, тривожність, агресивність, сором'язливість, прокрастинація, перфекціонізм).

21. Змістовні характеристики індивідуальності: модель Темної тріади (поняття про Темну тріаду (Делр Полхус і Кевін Вільямс, 2002 р.) + аналіз структурних складових – макіавеллізм, неклінічна психопатія та неклінічний нарцисизм).

22. Гендерні закономірності прояву індивідуальних відмінностей.

23. Диференціальна психологія статі (теорії розвитку статевої ідентичності + еволюційна теорія статевого диморфізму В.А. Геодакяна. + етологія статі + нейроандрогенетична теорія Л. Елліса).

24. Диференціальна психологія статі: еволюція чоловічої краси й привабливості.

25. Диференціальна психологія статі: еволюція жіночої краси й привабливості.

26. Психометричні дослідження міжстатевих відмінностей у когнітивних процесах та інтелектуальних здібностях.

27. Диференціальна специфіка феномену креативності (феноменологія креативності + аналіз концептуальних підходів до креативності + «Божевільня чи геніальність?»).

28. Диференціальна специфіка креативності (життєвий шлях творчої особистості + портрет генія).

29. Професійна диференціація (класифікація професій + особистісні передумови професійної компетентності + стратегії життєвого успіху і мотивація досягнення).

30. Професійна диференціація (професійні типології + професійна самореалізація чоловіків і жінок + стратегічні оцінка професій найближчого майбутнього).

31. Особистість у соціумі (орієнтації особистості та стратегії спілкування + стиль спілкування в структурі індивідуальності + варіативність асоціальної поведінки).

32. Особистість у колективі (стилі лідерства + лідер: психологічний тип і стиль керівництва).

33. Особистість в міжособистісній взаємодії (варіації моральної свідомості + особливості моральної свідомості чоловіків і жінок).

34. Особистість у міжособистісному спілкуванні (впевнена поведінка, агресивна поведінка, токсична поведінка, маніпулятивна поведінка).

35. Соціоекономічний статус індивідуальності (вплив статусного рівня на інтелект + якість життя: освіта, наявність і складність роботи, гроші і здоров'я + прагнення до досягнень).

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ПРЕЗЕНТАЦІЇ

Таблиця 1

Навчальні презентація: вимоги до створення й оформлення*

1. Структура	Титул: слайд, створений на основі обраного студентом самостійно шаблону, який містить: тему, ПІП студента-автора презентації, інститут, групу План: містить перелік основних питань, ключових проблем, що передбачається розкрити у презентації Основна частина: виклад змісту презентації в єдності тексту, ілюстрацій та інших засобів графічної візуалізації інформації. Основна частина презентації має бути структурована відповідно до розробленого плану й відповідати вимогам щодо змісту презентацій Висновки: у висновках нагадайте проблему, якій була присвячена презентація, і основні напрями її вирішення Список використаних джерел: необхідно вказати джерела цитування і текстів, і ілюстрацій. Це стосується цифрового матеріалу, схем, інфографіки, запозиченої в Інтернеті. Джерела оформлюються відповідно до вимог нового ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»
2. Загальні вимоги	Кількість слайдів 15-25/(30). Ретельно структурована інформація. Стислий виклад матеріалу, максимальна інформативність тексту. Єдине стильове оформлення: естетичність та гармонійність. Правило використання шрифтів: не більше 2-х шрифтів; не зловживати різними написаннями шрифтів (тобто <i>курсивом</i>, <u>підкресленнями</u> та жирним). Оптимальне сполучення кольорів. Ілюстрації та графічні елементи мають органічно доповнювати текст.

	Дотримання норм літературної мови (перевірка усієї текстової інформації на наявність орфографічних, граматичних і стилістичних помилок)
3. Вимоги до дизайну	Використання шаблонів, витриманих в єдиному стилі оформлення. Використання не більше 3-х кольорів (один – для фону, другий – для заголовків, третій – для тексту). Уникати зміни фону слайдів (як виключення, використовувати комфортні – бежеві, рожеваті, бліді тони). Фон має бути елементом заднього (другого) плану (виділяти, відтіняти, підкреслювати інформацію, розміщену на слайді, а не затуляти її)
4. Вимоги до змісту	На слайді бажано подавати: ▪ одне ключове поняття; ▪ 7-8 рядків тексту; ▪ одну діаграму з аналітичним коментарем. Зміст презентації має відповідати дидактичним цілям та завданням. Розташування інформації на слайді – переважно горизонтальне, згори вниз по головній діагоналі; найбільш важлива інформація має розташовуватися в центрі екрану; якщо на слайді картинка – напис розміщується під нею
5. Вимоги до тексту	Стислість і лаконічність викладу, максимальна інформативність тексту. Використання шрифту розміром – 20-22 пт для подання матеріалу (як виключення, можна скористатися розміром шрифту – 16 пт). Використовувати шрифти без зарубок (оптимальними вважаються: Times New Roman, Arial, Verdana, Tahoma, Bookman). Довжина рядка не більше 36 знаків. Відстань між рядками рекомендована усередині абзацу 1,5, а між абзаців – 2 інтервали Форматувати текст по ширині, не допускати «рваних» країв тексту. Дотримуватися прийнятих правил орфографії, пунктуації, скорочень і вимог до оформлення тексту (відсутність точки в заголовках і т.д.). Підкреслення тексту використовується лише в гіперпосиланнях.

6. Вимоги до візуального ряду	Матеріал має бути переважно структурований у таблицях, схемах та діаграмах. Матеріал за потреби підкріплювати доречними графічними зображеннями та відео-фрагментами. Ілюстрації та текст мають бути максимально наближені одне до одного (неприпустимо розташовувати ілюстрацію на одному слайді, а пояснювальний коментар – на іншому). Усі таблиці, схеми, діаграми, графіки повинні мати назву, яка в таблицях розташовується над, а в усіх інших різновидах – під зображенням. Цифрові дані краще представляти у вигляді таблиць та діаграм, витриманих у стриманих кольорах.
7. Критерії оцінювання	Відповідність змісту презентації обраній темі. Самостійність підготовки. Наявність усіх структурних елементів навчальної презентації. Чітке структурування. Дотримання принципів науковості, послідовності у відборі текстового матеріалу.

* У формулюванні рекомендацій було використано:

Структурно-логічні схеми. Таблиці. Опорні конспекти. Есе. Навчальні презентації: рекомендації до складання: метод. посіб. для студ. / уклад.: Л.Л. Бутенко, О.Г. Ігнатович, В.М. Швирка. Старобільськ, 2015. 112 с. URL: <https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/402/Strukturno-logichni%20shemu.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

////////////////////////////////////

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

Теоретичні завдання

1. Диференціальна психологія організації психічних процесів
Індивідуальні відмінності пам'яті.
2. Індивідуальні особливості мислення та інтелекту.
3. Індивідуальні відмінності здібностей.
4. Креативність та геніальність як особливі відмінності. Методи вивчення феномену геніальності (біографічний аналіз; вивчення окремих випадків; статистичні дослідження).
5. Індивідуальність – інтегральна біопсихосоціальна характеристика людини.
6. Взаємодія факторів спадковості і середовища у становленні індивідуальності.
7. Професійна диференціація.
8. Соціоекономічний статус індивідуальності.
9. Соціокультурна детермінація індивідуальних відмінностей. Виховання у контексті культури. Національний характер.
10. Індивідуальні відмінності, пов'язані з віковим статусом.

Практичні завдання

11. Уявіть, що до вас звертається учень: «Я чув, що індивідуальні відмінності між людьми зумовлені властивостями нервової системи, отриманими від народження, і що нервова система, ніби не впливає на успіхи у школі. Проте де ж тоді, як не в школі, виявляють себе такі відмінності?».

Дайте відповідь учневі

[Галян О.І. Практикум з диференційної психології. Дрогобич: РВВ ДДПУ, 2006. С. 85]

12. Головне положення своєї теорії темпераменту німецький психолог Е. Кречмер висловив так: «Темпераменти складають ту частину психічного, яка, ймовірно гуморальним шляхом, полягає в кореляції з будовою тіла...

При цьому ми не повинні думати однобічно про кров'яні залози у вузькому розумінні, а про хімізм крові, який взагалі зумовлюється великими внутрішніми залозами і, зрештою, кожною тканиною тіла...».

**Чи відповідає ця теорія сучасним уявленням про темперамент?
Чи пояснює вона його природу?**

[Галян О.І. Практикум з диференційної психології. Дрогобич: РВВ ДДПУ, 2006. С. 25]

ПОТОЧНИЙ ТА ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗНАНЬ

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПОТОЧНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Що виступає предметом диференційної психології, за визначенням її засновника, – В. Штерна?

а) закономірності виникнення і прояву індивідуальних, групових і типологічних відмінностей;

б) суттєві відмінності у психічних властивостях і функціях;

в) психічні і фізичні феномени (явища); дії (феномени, розтягнені у часі); схильності (феномени, що мають хронічний і потенційний характер);

г) індивідні, предметно-змістовні і духовно-світоглядні якості індивідуальності; особливості самосвідомості; стильові характеристики особистості; здійснення різних видів діяльності.

2. До якого з напрямків диференційної психології відноситься група вчених, зазначена нижче?

«До _____ напрямку входять такі дослідники, як: А. Анастасі, Р. Кеттелл, Г. Мюнстерберг»

а) європейський напрямок;

в) вітчизняний напрямок;

б) американський напрямок;

г) східний напрямок.

3. Який з етапів становлення диференційної психології як науки проілюстрований нижче?

«___ етап характеризується зосередженістю на унікальності розглянутих психологічних явищ, причому прагнення статистично підтвердити достовірність отриманих в дослідженнях результатів не спостерігається. Панує ідеографічний підхід до інтерпретації індивідуальних особливостей особистості. В його рамках функціонують: соціобіологічна теорія, психолінгвістичне моделювання, психофізіологічний підхід, психогенетичний підхід та ін.»

а) донауковий;

в) етап природничої парадигми;

б) етап гуманітарної парадигми; г) міфологічний.

4. Опис якого з суб'єктів взаємодії зі світом наведений нижче?

«___ – це сукупність стійких психологічних якостей суб'єкта; а також, це – суб'єкт, охарактеризований соціально-обумовленими рисами, які проявляються у суспільних зв'язках і стосунках, виступаючи стійкими, визначаючи моральні вчинки суб'єкта»

а) особистість;	в) індивідуальність;
б) індивід;	г) людина.

5. До якої з груп відноситься метод, використаний для проведення описаного нижче дослідження з диференційної психології?

«Це метод дослідження сімей, родоводів, який застосовувався Ф. Гальтоном при написанні книги «Спадковий геній». Передумовою для застосування методу виступило таке припущення: якщо певна ознака є спадковою й кодується у генах, то чим ближча спорідненість (юрродство), тим більша схожість між людьми за цією ознакою. Тому у даному методі обов'язково використовується інформація про родичів першого ступеню спорідненості, які утворюють нуклеарну сім'ю (це пари один з батьків – нащадок та сиблінг – сиблінг). Тільки вони мають в середньому 50% спільних генів. По мірі зменшення ступеню спорідненості (як можна припустити) у якостях, які наслідуються, повинно проявлятися менше схожості»:

а) власне психологічні методи;	в) загальнонаукові методи;
б) історичні методи;	г) психогенетичні методи

6. Темперамент – це

7. Представниками якого з підходів до вивчення темпераменту виступають наступні вчені: Ян Стреляу, Г. Хейманс, Е. Вірсма, Ж. Ньюттен, В. Мак-Дауголл, Дж. Гілфорд?

а) гуморального;	в) психофізіологічного;
б) конституціонального;	г) психологічного.

8. Хто з зарубіжних вчених виокремив наступні біполярні характеристики темпераменту?

1) Емоційність – відсутність емоційності (показник частоти й сили емоційних реакцій стосовно ситуаціям, які викликають ці реакції).

2) Активність – пасивність (спосіб поведінки у школі, вдома, в праці і спосіб проведення вільного часу, ставлення до обов'язків: виконує ментально – відкладає їх).

3) Первинна функція – вторинна функція (люди з розвинутою первинною функцією сильно і ментально реагують на стимули оточуючого середовища, причому ефект цих реакцій швидко згасає. Люди з розвинутою вторинною функцією спочатку слабо реагують

на стимул, але потім реакція поступово посилюється й зберігається більш тривалий час) (1912).

а) Я. Стреляу;	в) Г. Хейманс і Е. Вірсма;
б) А. Томас і С. Чесс;	г) Г. Айзенк.

9. Який з підходів до вивчення природи і класифікації темпераменту містить наступні внутрішні суперечності?

«Представники ____ підходу наполягали на необхідності відрізнити тип нервової системи як вроджену особливість нервової системи (генотип) від характеру (фенотип), який виражається у способі поведінки людини і являє собою сплав вродженого й набутого у процесі життя. Незважаючи на зовнішню логічність і простоту, класифікація типів темпераменту, створена у межах цього підходу, мала, як мінімум, дві внутрішні суперечності.

По-перше, зазначені поєднання властивостей нервової системи, зустрічаються не так вже й часто, оскільки існує велика кількість проміжних типів.

По-друге, утворення різних типів темпераменту вельми нерівноцінне. Так, сангвінічний і флегматичний типи ґрунтуються на трьох типологічних особливостях, холеричний – на двох, меланхолічний – тільки на одній....» (О. Кондрашихіна).

а) генетичний;	в) конституціональний;
б) психофізіологічний;	г) психологічний.

10. Хто з вчених є автором описаного нижче фрагмента дослідження?

«Проаналізувавши 4000 фотографій студентів коледжу, ____ виділив три крайні варіанти будови тіла, а потім склав описи відповідних їм темпераментів, користуючись набори характеристик. Виділені 50 поведінкових ознак, після проведення дослідження, розділилися на три категорії, пізніше покладені в основу трьох компонентів темпераменту. Кожен компонент характеризувався двадцятьма ознаками, а кожна ознака оцінювалася за 7-бальною шкалою. Середній бал за двадцятьма ознаками визначав відповідний компонент. Таким чином, соматотип описувався за допомогою трьох цифр....» (О. Лібін).

а) А. Томас і С. Чесс;	в) І. Чайлд;
б) Е. Кречмер;	г) В. Шелдон

11. Вкажіть автора, який запропонував наступне визначення поняття «характер»

«Характер – це одна з основних структур індивідуальності, яка відображає специфіку переходу від психобіологічних і загальнопсихологічних закономірностей до соціопсихічних й особистісних процесів»

а) С.Л. Рубінштейн;	в) А.В. Лібін;
б) О.Г. Ковальов;	г) В.М. М'ясищев.

12. Про яке з центральних утворень характеру йдеться нижче?

«___ – це уявлення про власні характеристики і здібності індивіда, про можливості його взаємодії з іншими людьми та довколишнім світом, уявлення про цілі та ідеї, що мають позитивну або негативну спрямованість»

а) самооцінка;	в) образ Я;
б) Я-концепція;	г) самоставлення.

13. Класифікація характеру кого із вчених ґрунтується на таких критеріях:

1) психічний рівень (ендопсихіка, поєднання ендо- і екзоособливостей, екзопсихіка);

2) психічний зміст.

а) І.П. Павлова;	в) А.Є. Лічко;
б) Ф.Б. Березіна;	г) О.Ф. Лазурського.

14. Вкажіть автора наведеної нижче типології характерів?

«В основу своєї типології ___ поклав два параметри: активність й соцінтерес, що дозволило виділити 4 типи хар-ру: 1) керуючий; 2) беручий; 3) унікаючий; 4) соціально-корисний»

а) А. Адлер;	в) Е. Берн;
б) К.-Г. Юнг;	г) Е. Фромм.

15. Хто з авторів основою класифікації характерів вважає аналіз ядра характеру, вважаючи, що ядро – поєднуюча внутрішня логіка, найбільш суттєве в ньому; що характер – стійка особливість ставлення до світу, оточуючій дійсності, себе. Описує ядра 9 базових типів характеру (епілептоїдного, інфантильно-ювенільного, астенічного, психастенічного, органічного, ананкастичного (педантичного), циклоїдного, шизоїдного і ендокринного).

а) К.-Г. Юнг;	в) О.Ф. Лазурський;
б) П.В. Волков;	г) Р.-Б. Кеттелл.

16. Риси особистості – це ...

17. Опис якої з базових особистісних рис наводяться нижче?

«_____ полягає у прагненні уникати спілкування або ухилятися від соціальних контактів. Люди, з яскраво вираженою _____, слабше контролюють свою поведінку у ситуації соціальної взаємодії; більш залежні від оцінки оточуючих, у ситуації оцінювання їх діяльності виявляють хвилювання, збентеження і недовірливість...»

а) інтровертованість;	в) гнівливість;
б) тривожність;	г) замкненість.

18. Хто виступає автором ієрархічної моделі особистісних рис, наведеної нижче?

«Першим рівнем цієї ієрархії виступає «типовий рівень»; другим – «рівень рис»; третім – «рівень звичних реакцій»; і четвертим – «рівень специфічних реакцій».

а) Л. Терстоун;

в) Б. Кеттелл;

б) Г. Айзенк;

г) Л. Голдберг.

19. Про яку з відомих моделей особистісних рис йдеться у фрагменті?

«Спочатку особистість у даній моделі була описана за допомогою 18 000 прикметників, пізніше цей список було скорочено до 2 800 слів, переважно прикметників, найбільш часто використовуваних в англійській мові. Це виступило описом для так званої «мовну особистості». А на сучасному етапі розвитку диференційної психології ці описи були структуровані за допомогою факторного аналізу ...»

а) модель Г. Айзенка;

в) модель Л. Голдберга;

б) модель Р. Кеттелла;

г) модель Мак-Кре і Коста.

20. Про яку з теорій природної детермінації індивідуальності (рис особистості) ведеться мова?

«Основами індивідуальних відмінностей, на думку прибічників цієї теорії, можна вважати: швидкість обумовлення нервових реакцій; показники сенсорних порогів; амплітуди викликаних потенціалів; особливості функціонування ендокринної або периферичної НС ...»

а) нейрофізіологічна;

в) енергетична;

б) біогенетична;

г) нейропсихологічна.

21. Визначення якого з феноменів психології статі наведено нижче?

«_____ – це сукупність генетичних, морфологічних і фізіологічних особливостей, які забезпечують репродуктивну поведінку індивідів (тобто їх розмноження)»:

а) стать;

в) психологічна стать;

б) біологічна стать;

г) соціальна стать.

22. Хто виступає автором наведеного нижче дослідження статево-рольових стереотипів у немовлят?

«_____ проінтерв'ювали батьків, які мають одноденний досвід спілкування з немовлятами у перший день появи своєї першої дитини на світ. Немовлята чоловічої і жіночої статі не відрізнялися за ступенем оцінюваної активності чи за якимись іншими поведінковими ознаками. Однак, дівчаток описували як гарненьких, маленьких красунь, а хлопчиків як більш опасистих, впевнених і сильних...»

- а) Броверман;
- б) Уільям і Бест;

- в) Рубін;
- г) Розенкранц.

23. У якому віці дитина починає думати про себе як про представника певної статі (тобто у неї з'являються перші ознаки статевої ідентичності)?

- а) в 1 рік;
- б) у 1,5 роки;
- в) у 3 роки;
- г) у 4,5 роки.

24. Співвіднесіть наведені нижче характеристики з чоловічою і жіночою моделями поведінки:

Чоловічій моделі поведінки відповідають	Жіночій моделі поведінки відповідають

- а) у дорослому віці вони живуть довше;
- б) у них вищі показники розвитку вербальної логіки;
- в) вони набагато довше зберігають здатність до репродуктивної поведінки;
- г) у них вище рівень просторової візуалізації й математичної логіки;
- д) професійний статус не займає центрального місця в їхній самоідентифікації;
- е) у дорослому віці вони проявляють більшу схильність до дружніх і близьких стосунків, ніж у молодості.

25. Теорія В. Геодакяна пояснює відмінності між чоловіками і жінками:

- а) консервативністю – мінливістю процесу розвитку;
- б) впливом андрогенів;
- в) відмінностями в інструментальній і експресивній функції психіки;
- г) різними культурними умовами формування гендерних ролей.

////////////////////////////////////

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ НА ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗНАНЬ (ЕКЗАМЕН)

1. Предмет завдання і статус диференціальної психології у системі інших наук.
2. Передумови виникнення психології індивідуальних відмінностей як наукової дисципліни.
3. Характеристика донаукового, природничого та гуманітарного етапів розвитку диференціальної психології.
4. Графологія, фізіономіка, френологія в системі сучасних наук.
5. Джерела формування поняття «психологічна нора».
6. Специфіка психічних феноменів та методологічні труднощі, пов'язані з їх вивченням.
7. Трансформація загальнонаукових методів в диференціальній психології..
8. Недоліки та переваги методів диференційної психології
9. Аналіз ідіографічного та номотетичного підходів та їхня відповідність предмету диференційної психології.
10. Джерела індивідуальних відмінностей психіки.
11. Характеристика двофакторних теорій розвитку. Співвідношення факторів середовища та спадковості: класичні та сучасні підходи.
12. Співвідношення та відмінності між поняттями «індивід», «індивідуальність», «особистість»
13. Психологічний смисл спеціальної теорії інтегральної індивідуальності.
14. Розуміння біологічної обумовленості психіки людини в ракурсі останніх розробок диференційної психофізіології.
15. Співвідношення диференційної психофізіології та диференційної психології.
16. Типологічні властивості НС, їх вплив на поведінку людини.
17. Характеристика формально-динамічних та структурно-змістовних особливостей індивідуальної психіки.
18. Функціональна асиметрія півкуль головного мозку.
19. Основні типи темпераменту. Характеристика провідних класифікацій цих типів.
20. Характер людини: місце характеру у структурі індивідуальності (характер та інші властивості індивідуальності; аналіз структурних компонентів характеру).

21. Співвідношення темпераменту та характеру.
22. Поняття «ендопсихіки» та «екзопсихіки».
23. Акцентуації характеру: сутність, історія вивчення, короткий аналіз.
24. Основні психологічні класифікації характеру.
25. Аналіз поняття «нормальний» характер.
26. Задатки, здібності, обдарованість, геніальність.
27. Феномен здібностей: поняття, структура, основні види.
28. Факторні теорії інтелекту.
29. Поняття про індивідуальність. Структура індивідуальності.
30. Поняття про наукову класифікацію. Типи особистості: зміст, історія вивчення, існуючі класифікації.
31. Екстраверсія, інтроверсія, функції (первинні, вторинні та підпорядковані) свідомості в розумінні К.-Г. Юнга.
32. Поняття про «рівень розвитку особистості» та «спосіб психологічного захисту» у психоаналітичній діагностиці.
33. Співвідношення типологічного та ідіографічного підходів до опису особистості: переваги й обмеження кожного з них.
34. Поняття про риси особистості та процедура їх виділення.
35. Порівняльна характеристика понять «інтроверсія» та «екстраверсія» в працях К. Юнга та Г. Айзенка.
36. Базові риси особистості (тривожність, гнівливість, емоційність, перфекціонізм та ін.).
37. Психологічна сутність факторів першого та другого порядку в концепції Р.Б. Кеттелла.
38. Модель Великої П'ятірки Л. Голдберга/OCEAN (лексична і психометрична моделі).
39. Місце статі в структурі індивідуальності. Поняття «секс» та «гендер».
40. Теорії психології статі. Еволюційна теорія статі В. Геодакяна.
41. Стереотипи та забобони стосовно статево-рольової поведінки в різних культурах.
42. Відмінності між чоловіками та жінками в сфері інтелектуальних здібностей, темпераменту, рис особистості.
43. Міжстатеві відмінності в психологічних якостях (у проявах темпераменту; в емоційній сфері; у когнітивних процесах та пізнавальних здібностях; в особистісній сфері).
44. Типи особистості за Е. Шпрангером.
45. Професійна диференціація (проф. типології; проф. самореалізація чоловіків і жінок).
46. Евристичні можливості «індивідуального стилю діяльності» – когнітивні, професійні, життєві.
47. Прояви статевого дипсихізму в галузі професійної діяльності.
48. Характеристика життєвих стилів за А. Адлером.

49. Стратегія психологічного подолання та її види.
50. Когнітивний стиль людини, його вплив на поведінку в різних ситуаціях.
51. Психологічні відмінності між особистістю, яка самоактуалізується та «людиною-маніпулятором».
52. Національний характер: поняття, фактори впливу, напрямки досліджень.
53. Національні характери окремих народів світу. Національний характер українців.
54. Індивідуальні відмінності пам'яті.
55. Індивідуальні особливості мислення та інтелекту.
56. Індивідуальні відмінності здібностей.
57. Креативність та геніальність як особливі відмінності.
58. Особистість у соціумі (орієнтації особистості та стратегії спілкування; стиль спілкування в структурі індивідуальності).
59. Особистість у колективі (стилі лідерства; лідер: психологічний тип і стиль керівництва).
60. Соціоекономічний статус індивідуальності (вплив статусного рівня на інтелект; якість життя: освіта, наявність і складність роботи; прагнення до досягнень).

ГЛОСАРІЙ

(основні поняття)

//////////////////////////////////////А

Абстракція – розумова операція відволікання від окремих ознак об'єкта й уявлення їх в ізольованому від решти ознак вигляді (доповнення цих абстрагованих ознак додатковою інформацією створює умови для формування нових понять).

Агресивний стиль (лат. *aggreddiri* – нападати) – деструктивний стиль поведінки, викликаний прагненням подолати перешкоду або усунути джерело роздратування шляхом прямого або непрямого нанесення шкоди.

Активність – група якостей, що зумовлюють внутрішню потребу, тенденцію індивіда до ефективного освоєння зовнішньої дійсності. Реалізується або в розумовому, або в руховому (зокрема мовно-руховому) плані, а також у спілкуванні.

Акцентуації – надмірна вираженість окремих рис характеру та їх комбінацій, що становить крайні варіанти психічної норми, які межують із психопатіями.

Аналіз – розумова операція розчленовування цілого на частини.

Аналіз продуктів діяльності – опосередковане вивчення психологічної реальності через відновлення діяльності за її результатом.

Аналітичність – схильність орієнтуватися на відмінності в процесі категоризації об'єктів.

Анкетування – отримання інформації на базі відповідей на спеціально підготовлені запитання.

Асоціальна поведінка – поведінка, націлена на руйнування чи заподіяння шкоди існуючим соціальним системам.

Атрибутивна теорія – система пояснення індивідуальних або соціальних причин суб'єктивної поведінки.

//Б

Базові системи орієнтації – зафіксовані у структурі життєвого досвіду і пов'язані з системою надання переваг тенденції поведінки, що виявляється в *орієнтації на себе* (суб'єктна репрезентація), *орієнтації на інших* (комунікативна взаємодія) і *орієнтації на предмет* (предметно-маніпулятивна активність).

Біологічний підхід у дослідженні індивідуальності – пошук джерел особливостей поведінки в різних структурах організму (гени, ендокринна система, мозок, нервова система в цілому).

Бесіда - метод отримання нової інформації засобами вільного спілкування з людиною.

Біогенетичні теорії - вчення, в яких формування індивідуальності розуміється як зумовлене вродженими й генетичними задатками.

Біографічні й автобіографічні методи – опис розвитку людини протягом тривалого періоду часу, заснований на безпосередніх враженнях й ретроспективному досвіді.

//В

Варіативність – базова риса поведінки, що визначає різноманіття її форм.

Валідність експерименту – придатність, що розуміється як відповідність цілей, методів і результатів.

Велика П'ятірка (у теорії особистості) – п'ять основних вимірювань, що вважаються найбільш базовими для особистості у будь-якій культурі (екстраверсія, доброзичливість, сумлінність, емоційна стабільність, відкритість до досвіду).

Вербальний (verbal) – має відношення до знакового матеріалу (слів, текстів, математичних символів) і процесів оперування цим матеріалом.

Візуальний – має відношення до розумового представлення інформації у вигляді просторових образів певного ступеня узагальненості аж до створення якісно нових образних моделей тих або інших ідей і понять.

Вікових зрізів, метод – порівняння між собою характеристик різних груп, що включають суб'єктів різного віку, обстежених у певний момент часу.

////////////////////////////////////Г

Гендерна роль - переживання себе хлопчиком чи дівчинкою без усвідомлення перспектив своєї статевої ідентичності; виникає у дитини у період раннього дитинства. Надалі підкріплюється гендерною схемою.

Гендерна схема – обумовлені статтю норми поведінки, уявлення про перетворення хлопчина – на чоловіка і дівчинки – на жінку; є результатом когнітивного розвитку дитини і формується протягом перших 6-7 років життя.

Геніальність – найвищий рівень прояву творчих здібностей, є суспільною оцінкою досягнень особистості.

Генотип – патерн характеристик, що визначають послідовність розвитку індивідуальної ознаки і зафіксовані в генах конкретного унікального суб'єкта.

Графологія - галузь психогностики, наука про почерк, діагностуюча ознаки індивідуальності за написанням літер, нахилом, натиском та іншими характеристиками точних рухів людини.

Групові фактори інтелекту – інтелектуальні здібності, що посідають проміжне становище за рівнем узагальненості між загальним інтелектом і спеціальними факторами (первинними розумовими здібностями, Л. Терстоун). Найчастіше виділяють просторовий, математичний і вербальний фактори (Ч. Спірмен).

Гуманітарна парадигма пізнання - система усвідомлюваних і неусвідомлюваних установок (настанов), яка орієнтується на унікальність досліджуваних явищ, спирається на досвід одиничних випадків, не ставить завдань статистичного підтвердження достовірності даних, використовує поряд з понятійним апаратом мову символів. Гуманітарна парадигма завжди історична – тобто, прагне до розгляду явища в процесі його становлення, аналізу й прогнозування наслідків.

////////////////////////////////////Д

Деперсоналізація - нездатність переживати почуття, адекватні ситуації.

Детермінізм – концепція, згідно з якою фізичні, поведінкові і ментальні події є не випадковими, а, скоріше, зумовленими дією специфічних причинних (каузальних) чинників.

Дефензивність (від лат. defense - обороняти) - прагнення людини при зіткненні з життєвими труднощами обирати уникаючу чи захисну позицію.

Динамічність нервової системи – швидкість утворення умовних реакцій.

Дисоціація – примітивний психологічний захист, який полягає в утворенні множинної особистості, здатної реагувати однією зі своїх частин, приводячи до слабкої передбачуваності поведінки.

Диференційна когнітологія – галузь психології здібностей, звернена на проблему генези креативності (творчих здібностей, талановитості, геніальності людини).

Диференційна психологія – спеціальна галузь психології, предметом якої є аналіз структури індивідуальності на основі вивчення індивідуальних, типологічних і групових відмінностей між людьми методом порівняльного аналізу

Диференційна психофізіологія – наука про індивідуальні особливості психіки людини з позиції їх обумовленості властивостями нервової системи.

Діапазон реакції, широта – ступінь варіативності у прояві даної індивідуальної ознаки, обмежений через дію стійких внутрішніх чинників (спадковість, жорстко зафіксовані структури набутого життєвого досвіду тощо).

//////////////////////////////////////**Е**

Егоцентризм – нездатність суб'єкта змінювати вихідну пізнавальну позицію відносно деякої ситуації через фіксованість на власних потребах і суб'єктивних станах; зосередженість уваги на якомусь одному окремому, суб'єктивно значущому аспекті цієї ситуації.

Екстернальність – загальна поведінкова тенденція покладатися на зовнішні обставини або інших людей в різних життєвих ситуаціях; протилежна якість – *інтернальність* – загальна поведінкова тенденція покладатися на себе і свої сили в різних життєвих ситуаціях.

Екстраверсія – властивість темпераменту, що визначає спрямованість свідомості і поведінки особистості на взаємодію із зовнішнім світом, розширення контактів з оточенням; протилежний тип цієї властивості – *інтроверсія*, що характеризує спрямованість свідомості особистості на свій внутрішній світ, звуження кількості контактів із зовнішнім оточенням.

Епістемологічні стилі – індивідуально-своєрідні способи пізнавального ставлення людини до світу, що виявляються в особливостях індивідуальної «картини світу».

//Ж

Життєвий досвід – найважливіший чинник самодетермінації у формуванні і розвитку людської індивідуальності; система зафіксованих у структурі індивідуальності тенденцій, що виникли в результаті впливу як внутрішніх (природно зумовлених), так і зовнішніх (соціально зумовлених) дій.

//З

Загальний фактор інтелекту (g-фактор) – найбільш загальна характеристика розумових здібностей суб'єкта, що пов'язана з успішністю виконання набору тестових завдань і визначає академічну успішність.

Задатки – природжені генетично детерміновані особливості центральної нервової системи або окремих аналізаторів, є передумовами розвитку здібностей (Б.М. Теплов).

Залежна змінна – будь-яка змінна, значення якої змінюється при зміні однієї або декількох більш незалежних змінних.

Захисні механізми – несвідомо зумовлені процеси, спрямовані на зниження тривоги; заміщаюча форма вирішення внутрішніх особистісних конфліктів.

Здібність – індивідуально-психологічна властивість особистості, яка є умовою успішності виконання якоїсь діяльності. *Загальні здібності* – психологічна основа успішності пізнавальної діяльності. *Спеціальні здібності* – психологічна основа успішності в конкретній галузі діяльності (балет, математика, лідерство, техніка тощо).

Зрізи «поперечні» – дослідження, яке проводиться на окремих і різних по віку групах людей (А. Гезелл).

Зрізи «повздовжні» (логнітюдні) – дослідження, яке проводиться на одній й тій самій вибірці протягом тривалого часу.

//І

Іде(і)ографічний підхід – центрований на особливому метод вивчення індивідуальності, що акцентує увагу на аналізі її внутрішньої структури з метою підкреслити неповторність і унікальність суб'єктної організації.

Ієрархічна теорія індивідуальності – система теоретичних уявлень, а також експериментальних і життєвих фактів, згідно з якими організація і функціонування світу психічної (суб'єктивної) реальності людини описується за допомогою чотирьох вимірювань: тілесного (організмічного); індивідного (загально психічного); особистісного та інтегрального.

Ієрархія – організована у висхідному порядку система розташованих на різних рівнях узагальненості ознак, зв'язаних логікою формування на основі причинно-наслідкової закономірності.

Імпульсивність/рефлексивність – тенденція до більш-менш розгорнутому аналізу задачі перед прийняттям рішення, кількість понять, які людина використовує для вирішення проблеми.

Індивід, індивідум (за О.М. Леонтьєвим) – людина як одинична природна істота, представник виду *Homo sapiens*, продукт філогенетичного і онтогенетичного розвитку, єдність вродженого і набутого, носій індивідуально своєрідних рис (задатки, потяги та ін.).

Індивідуальний стиль діяльності – індивідуально-своєрідна система психологічних засобів, до яких свідомо або стихійно вдається людина з метою якнайкращого урівноваження своєї (типологічно зумовленої) індивідуальності з предметними зовнішніми умовами діяльності (Є.О. Клімов).

Індивідуальність (лат. *individuum* – неподільне) – неповторність, унікальність властивостей людини.

Індивідуально-психологічні відмінності – особливості психічних процесів, станів і властивостей, що відрізняють людей один від одного; об'єкт диференціальної психології.

Інтелект (від лат. *intellectus* – розуміння і пізнання) – 1) загальна здібність до пізнання і вирішення проблем, що визначає успішність будь-якої діяльності і лежить в основі інших здібностей; 2) система всіх пізнавальних здібностей індивіда: відчуття, сприйняття, пам'яті, уявлення, мислення, уяви; 3) здібність до вирішення проблем без проб і помилок «в умі». Поняття інтелект як загальна розумова здібність застосовується як узагальнення поведінкових характеристик, пов'язаних з успішною адаптацією до нових життєвих завдань (В. Дружинін)

Інтелектуальні здібності – властивості інтелекту, що характеризують успішність інтелектуальної діяльності в тих або інших конкретних ситуаціях з погляду правильності і швидкості переробки інформації в умовах рішення задач, оригінальності і різноманітності ідей, глибини і темпу наочності, вираженості індивідуалізованих способів пізнання (М.А. Холодна).

Інтелектуальний поріг – рівень загального інтелекту, необхідний для оволодіння діяльністю і досягнення необхідної продуктивності.

Інтелектуальні стилі – індивідуально-своєрідні способи постановки і вирішення проблем.

Інтерв'ю – особлива форма бесіди, за якої один з партнерів виступає лідером, а другий – тим, хто слідує/веденим.

Інтуїція – процес несвідомого рішення інтелектуальної задачі, супроводжується суб'єктивним переживанням «безумовної правильності» рішення (за формулою: «Я не знаю, чому, але я впевнений в тому, що ...»).

//////////////////////////////////////**К**

Категоризація – віднесення окремого об'єкта до певного класу, тобто його змістовна інтерпретація (напр., «цей об'єкт – рівнобедрений трикутник», «ця людина – інтелектуально обдарована особистість» тощо).

Когнітивна карта – образ знайомого предметного оточення, що забезпечує можливість уявного переміщення у просторі.

Когнітивний досвід – ментальні структури, які забезпечують зберігання, впорядкування і перетворення наявної інформації, що надходить, відповідають за відтворення в психіці суб'єкта стійких закономірних аспектів його оточення, що пізнає.

Когнітивні стилі – індивідуально-своєрідні способи переробки інформації про своє оточення (М.А. Холодна).

Конформність – тенденція адаптуватися до поведінки, установок і цінностей членів референтної групи.

Креативність – здібність до породження оригінальних ідей і використання нестандартних способів інтелектуальної діяльності (у широкому сенсі); дивергентні здібності (у вузькому сенсі) (М.А. Холодна).

Кристалізований інтелект - галузь інтелекту, яка включає вміння формулювати судження, аналізувати проблеми й будувати узагальнення. Цей тип інтелекту розвивається з досвідом й освітою, спирається на обізнаність і прогресує протягом всього життя (Д. Хорн).

//////////////////////////////////////**Л**

Лабільність нервової системи - швидкість виникнення і припинення нервових процесів.

Локус контролю (лат. locus – місце) – тенденція суб'єкта поміщати точку відліку поза межами своєї індивідуальності (екстернальний локус) або усередині її сфери (інтернальний локус).

Лонгітюдне дослідження – тривале багаторічне вивчення одних і тих самих випробуваних, проводиться для виявлення закономірностей індивідуального розвитку, широко використовується в психогенетиці.

////////////////////////////////////М

Малюнок – образ, що передає контури чого-небудь, в психології використовується як засіб діагностики індивідуальності.

Ментальна репрезентація – актуальний розумовий образ тієї або іншої конкретної події (тобто те, як людина сприймає, розуміє і пояснює те, що відбувається) (М.А. Холодна).

Ментальний – має відношення до розумової сфери суб'єкта (у широкому сенсі), а також до особливостей організації індивідуального розумового досвіду (у вузькому сенсі) (М.А. Холодна).

Метакогнітивна обізнаність – система уявлень людини про свої індивідуальні інтелектуальні можливості (М.А. Холодна).

Метакогнітивний досвід – ментальні структури, що дозволяють здійснювати мимовільне і довільне управління власною інтелектуальною діяльністю. Їх основне призначення – контроль за станом індивідуальних інтелектуальних ресурсів і саморегуляція процесів переробки інформації (М.А. Холодна).

Метод генеалогічний - метод дослідження сімей і родоводів.

Методи інтроспективні – засновані на даних суб'єктивного досвіду.

Методи констатувальні – ті, які фіксують актуальний стан явища, що вивчається.

Методи психогенетичні – націлені на виокремлення факторів середовища і спадковості в індивідуальних варіаціях психологічних якостей.

Метод семантичного диференціалу (грец. semantcos – позначаючий і лат. differentia – відмінність) – метод вивчення суб'єктивної семантики; є комбінацією методу контрольованих асоціацій і процедури шкалювання – суб'єктивної кількісної оцінки об'єктів.

Методи формувальні – ті, в яких прикінцевий стан якості чи явища, котрі вивчаються, відрізняється від початкового.

Мудрість – вищий рівень інтелектуального розвитку особистості, пов'язаний з ефективним аналізом, оцінкою і прогнозом подій повсякденного життя людей.

////////////////////////////////////Н

Надійність тесту – постійність і стійкість результатів тестування.

Наслідування – безпосереднє засвоєння шляхом спостереження і відтворення людиною рухів, дій, поведінки інших людей.

Научуваність – сприйнятливість до навчальних впливів у новій ситуації (у широкому сенсі); показники темпу і якості засвоєння знань, умінь і навичок (у вузькому сенсі) (М.А. Холодна).

Невербальний – має відношення до реальних предметів, наочних вражень, жестів, а також до процесів оперування цим матеріалом.

Невербальні тести інтелекту – тести, що вимагають від випробовуваного уміння виконувати певні практичні дії, а також оперувати малюнками, геометричними і просторовими фігурами.

Незалежна змінна – характеристика стимулу, систематично змінювана експериментатором з метою передбачити потрібний ефект в поведінці суб'єкта.

Нейротизм – властивість темпераменту, що характеризує рівень емоційної стійкості, вразливості і тривожності особистості, протилежний полюс цієї властивості – стабільність (Г. Айзенк)

Номотетичний підхід – виявлення в індивідуальності універсальних рис і патернів, властивих всім людям.

Норма – оцінка темпу і змісту психічного розвитку людини. Ґрунтується на статистичних даних, клінічних показниках, соціальних стереотипах й суб'єктивних очікуваннях людини; культурно обумовлена й міняє свій зміст.

//////////////////////////////////////

Обдарованість – системна якість психіки, що розвивається протягом життя, визначає можливості досягнення людиною виключно високих результатів в одному або декількох видах діяльності в порівнянні з іншими людьми.

Образ тіла – уявлення людини про власний фізичний вигляд, про свою зовнішність.

Образ-Я – система уявлень людини про саму себе як про окремий і унікальний суб'єкт. Центральне утворення в структурі особистості.

Онтогенез – процес розвитку людини, що охоплює весь її життєвий цикл від народження (зародження) до смерті; виділяють пренатальний (внутрішньоутробний) і постнатальний онтогенез.

Особистість – системна якість індивіда, набута ним у ході культурно-історичного розвитку й володіюча властивостями активності, суб'єктності, пристрасності, усвідомлення (за О.М. Леонтьєвим)

Патерн – система взаємопов’язаних між собою ознак, що наділені високою вірогідністю сумісного прояву.

Пізнавальний – має відношення до процесу відображення і відтворення дійсності в індивідуальній свідомості.

Пластичність у структурі темпераменту - показник в’язкості чи гнучкості мислення й поведінки, здатність перемикатися з одного виду діяльності на інший, прагнення до різноманітності (за В.М. Русалову).

Поведінка – спостережувані дії, що характеризують суб’єктивну взаємодію з різними фрагментами реальності.

Позасвідоме – сфера психіки, що є поза фокусом свідомості, функціонування якої визначається, в першу чергу, процесами мимовільної регуляції.

Понятійна тріада в психології індивідуальності – диференціальний трикомпонентний опис різних проявів індивідуальності, в якому розділяються поняття, що належать до різних аспектів однієї онтологічної реальності (наприклад, розум – воля – почуття, здібності – талант – обдарованість).

Поняття – форма мислення, що відображає природу певного кола об’єктів; одиниця знання про найбільш загальні, істотні і закономірні ознаки явищ дійсності; синонім «розуміння суті справи».

Природнича парадигма пізнання – система усвідомлюваних і неусвідомлюваних установок, побудована на необхідності отримання об’єктивних, узагальнених, представлених у поняттях знань; яка прагне до встановлення причинно-наслідкових закономірностей з опорою на дані експерименту.

Просоціальна поведінка – дії, призначені для того, щоб принести користь іншій людині; націлені на збереження й зміцнення соціальних стосунків.

Психогенетика – галузь психології, яка вивчає співвідношення і взаємовплив спадковості і середовища на розвиток психічних властивостей людини (темперамент, інтелект, особистісні характеристики та ін.).

Психограма – характеристика вимог, які висуваються професією до психіки людини.

Психографіка (грец. psyche – душа і grapho – зображення) – система діагностики і аналізу психічних проявів, що реєструються за допомогою графічної техніки.

Психометрика (інакше – психометрія) – розділ математичної психології, присвячений теорії психологічних вимірювань, методам обробки психологічних даних, конструювання і валідизації психологічних тестів.

///////////////////////////////////////Р

Редукціонізм – зведення складного до простішого, наприклад, зведення закономірностей складних явищ верхніх рівнів до нижчих закономірностей.

Риса особистісна (риса особистості) – стійкі, повторювані в різних ситуаціях особливості поведінки індивіда.

Риса особистості – схильність індивіда поводитися у схожий спосіб у широкому діапазоні ситуацій (Г. Олпорт).

Рухливість нервової системи – швидкість зміни збудження гальмуванням і гальмування збудженням; ця властивість є основою навчуваності.

///////////////////////////////////////С

Самоактуалізація – своєчасний усвідомлений вибір людини на користь своєї духовної суті і поетапне втілення своїх актуальних потреб у життя.

Середовище – низка змінних стимулів, на які індивід реагує протягом всього життя.

Симптомокомплекс індивідуальних властивостей – стійкий набір взаємозв'язаних характеристик, що відносяться до однієї або різних підструктур індивідуальності.

Синестезія – психофізіологічний феномен виникнення відчуття в модальності, що не піддається в даний момент подразненню.

Синкретизм – характеристика дитячого мислення на тому етапі його розвитку, коли дитина зв'язує між собою найрізномірніші явища виключно на основі своїх суб'єктивних (випадкових, ситуативних) вражень за принципом «все пов'язане з усім».

Синтез – розумова операція з'єднання різних елементів (частин, сторін) у ціле.

Синтетичність – характеристика когнітивного стилю, що описує схильність орієнтуватися на подібність у процесі категоризації об'єктів.

Спадковість – характеристика ступеня вираженості генетичної детермінації відносно певних властивостей.

Спостереження – цілеспрямоване систематичне сприйняття людини, за результатами якого дається експертна оцінка.

Статевий диморфізм – наявність відмінностей в анатомо-фізіологічних ознаках у чоловічих та жіночих особин.

Статевий дипсихізм – наявність відмінностей психічних якостей і процесів у представників різної статі.

Стиль батьківського виховання – стійкий патерн поведінки, що базується на комбінації індивідуальних змінних (особистісні властивості, очікування і уявлення, способи дії) і виявляється в певній формі взаємодії батьків з дітьми.

Стиль життя – стійка характеристика ієрархії життєвих цілей і способів їх досягнення, яким віддає перевагу індивід (А. Адлер).

Стиль керівництва – стійка система способів поведінки керівника, що визначає форму його взаємодії з підлеглими.

Суб'єкт (букв. – що містить в основі) – людина як джерело власної активності в умовах взаємодії з навколишньою дійсністю.

//////////////////////////////////////Т

Талант (у сфері інтелектуальної діяльності) – вищий рівень інтелектуального розвитку особистості, який забезпечує можливість створення ідей, теорій, наукових, літературних і філософських творів, що мають той або інший ступінь суспільної значущості.

Текучий інтелект – це ті здібності, завдяки яким людина навчається всьому новому (тобто, пам'ять, індукція, сприйняття нових зв'язків й відношень тощо). Текучий інтелект відображає біологічні можливості нервової системи: її працездатність та інтегративність (Д. Хорн).

Темп у структурі темпераменту – це швидкість моторно-рухових операцій (В.М. Русалов).

Темперамент (лат. temperamentum – належне співвідношення частин) – закономірне співвідношення стійких індивідуальних особливостей особистості, що характеризують різні сторони динаміки психічної діяльності.

Тест – стандартизована методика психологічного вимірювання, призначена для діагностики вираженості в індивіда психічних властивостей або станів при вирішенні задач.

Тривожність – інтенсивна негативна емоційна реакція у відповідь на реальну або уявну загрозову ситуацію.

//////////////////////////////////////У

Увага – один з центральних, «наскрізних» психічних процесів, пов'язаний із здатністю суб'єкта зосереджувати свою активність на реальному або уявному об'єкті в даний момент часу.

Узагальнення – розумова операція об'єднання безлічі об'єктів на основі виділення властивих їм загальних як істотних (закономірних), так і неістотних (випадкових) ознак.

//////////////////////////////////////Ф

Факторний аналіз – математичний метод аналізу даних, що дозволяє перейти від матриці кореляційних зв'язків між змінними або об'єктами до виділення прихованих факторів, які детермінують структуру цих зв'язків і рівень вираженості змінних.

Феномен – явище.

Фенотип – прояв трансформованих у процесі життєвого досвіду наборів генетичної інформації в конкретних середовищних умовах; розглядається як результат спільного впливу генетичних і середовищних чинників.

Фізіогноміка – галузь психогностики, в якій основою для передбачення поведінки людини виступають риси особистості, міміка й навіть просто зображення силуету людини.

Фобії (від грец. фобос – страх) – нав'язливі страхи конкретного змісту, які охоплюють людину лише у певних обставинах й супроводжуються зазвичай бурхливими вегетативними проявами (піт, серцебиття, утруднене дихання тощо).

Формальний підхід у вивченні індивідуальності (лат. forma – структура чого-небудь, а також formans – створюючий) – сукупність методів аналізу структури стійких універсальних властивостей людини.

Фрустрація (от frustration) – вимушена відмова, особливий стан чи внутрішній психічний конфлікт, який виникає при зіткненні особистості з суб'єктивно нездоланою перешкодою на шляху досягнення усвідомлюваних чи неусвідомлюваних цілей.

Фундаментальна помилка атрибуції – тенденції спостерігачів приписувати причини соціальної поведінки особистим якостям суб'єкта, а не ситуативним чинникам, під впливом яких він перебуває (Л. Росс).

Функціональна асиметрія мозку – віднесення пов'язаних з діяльністю мозку поведінкових функцій до двох симетрично розташованих половин церебрального кортексу (великих півкуль головного мозку).

//Х

Характер – стійка структура індивідуальних властивостей, що об'єднує генералізовані мотиваційні тенденції, Я-концепцію, тип самооцінки і визначається балансом позитивного і негативного життєвого досвіду.

Хронічний стрес – стан збудження, що продовжується протягом тривалого часу, при якому неприємні наслідки від зіткнення із складною ситуацією суб'єктивно відчуються більшими, ніж наявні індивідуальні ресурси, що упоралися з ними.

//Ц

Центральна нервова система – підсистема загальної нервової мережі, яка включає всі нейронні ансамблі головного і спинного мозку.

Циркадні ритми – фізіологічні патерни, що повторюються в організмі кожні двадцять чотири години.

//Щ

Щоденниковий метод – опис розвитку й поведінки людини, здійснений протягом тривалого часу експертом (батьками, вихователем, опікуном, колегою).

//Я

Я-концепція – динамічна система уявлень людини про саму себе, що включає: а) усвідомлення своїх фізичних, інтелектуальних та інших властивостей; б) самооцінку; в) суб'єктивне сприйняття зовнішніх чинників, що впливають на власну особистість.

ДЖЕРЕЛА

Основні джерела

1. Галян О.І. Практикум з диференційної психології. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ, 2006. 117 с.
2. Диференційна психологія : підр. для студ. ВНЗ / [С.Д. Максименко та ін.]; за заг. ред. С.Д. Максименка. К.: Слово, 2013. 598 с.
3. Диференціальна психологія: навч.-метод. посібн. / О.В. Карапетрова. Бердянськ: БДПУ, 2014. 217 с.
4. Кубриченко Т.В. Диференціальна психологія в таблицях і схемах: посібник. Д.: РВВ ДНУ, 2019. 24 с.
5. Мазяр О.В. Диференціальна психологія: модульний курс: навч. посіб. К.: Видавничий дім «Кондор», 2017. 284 с. URL: https://eprints.zu.edu.ua/33803/1/Мазяр_Диференціальна%20психологія.%20Модульний%20курс.pdf
6. Мазяр О.В. Диференціальна психологія з практикумом: мат-ли лекційного курсу. Житомир: ЖДУ імені Івана Франка, 2021. 84 с.
7. Палій А.А. Диференціальна психологія: курс лекцій. К.: Академвидав, 2010. 429 с.
8. Романовська Л.І., Подкоритова Л.О. Диференційна психологія. Львів: «Новий світ- 2000», 2008. 235 с.
9. Туриніна О.Л., Варлакова Є.О. Диференціальна психологія: навч.-метод. посіб. К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2012. 136 с.
10. Харченко С.В. Диференціальна психологія: навч. посіб. Х.: ХНУВС, 2012. 304 с.

Додаткові джерела

1. Бондарчук О.І. Soft skills, або «м'які навички» для навчання та роботи. К.: Видавництво «Шкільний світ». 2020. 120 с.
2. Гусак В.М. Диференціальна психологія: методичні вказівки для студентів напряму підготовки 053 «Психологія». Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2022. 32 с. URL: <https://dspace.chmnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2639/1/Гусак%20В.%20М.%20Диференціальна%20психологія.%20Вип%20407.pdf>
3. Говорун Т., Кікінеджі О. Стать та сексуальність: психологічний ракурс. Тернопіль: Богдан, 1999.
4. Данильченко Т.В. Психологія статі: навч. посіб. Ніжин, Вид-во «Аспект-Поліграф», 2006. С. 125-160.

5. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / за ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики. Житомир: Вид-во Рута, 2006. 320 с.
6. Копець Л.В. Психологія особистості. К.: Видавничий Дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 460 с.
7. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Теорія і практика професійного психологічного відбору. Навчальний посібник. К.: Ніка Центр, 2010. 532 с.
8. Лазуренко О.О. Психологія емоцій: підручник. Київ: Книга Плюс. 2018. 264 с.
9. Максименко С.Д., Носенко Е.Л. Експериментальна психологія. Київ: Центр навчальної літератури, 2017. 360 с.
10. Максименко С.Д., Кузікова С.Б. Особистість як суб'єкт подолання кризових ситуацій: психологічна теорія і практика: монографія. Суми: Видавництво СумДПУ, 2020. 540 с.
11. Мишко Н.М., Тітова Т.Є., Тесленко М.М., Юдіна Н.О. Особливості копінг-стратегій у чоловіків і жінок під час воєнного стану. *Психологія і особистість*. 2022. №2 (22). С.115-127. URL: <http://psychpersonality.pnpu.edu.ua/article/view/265489/261565>
12. Москалець В.П. Психологія особистості. К.: Центр учбової літератури, 2013. 262 с.
13. Павленко В. М. Етнопсихологія: підручник. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2019. 448 с.
14. Психологія особистості (в схемах, презентаціях і таблицях) / Г. Католик, Н. Калька: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2022. 158 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4747/1/POSIBNYK-psychology.pdf>
15. Психологу для роботи. Діагностичні методики/ Укладачі: М.В. Лемак, В.Ю. Петрище: 2-ге вид., випр. Ужгород: ТОВ «ІВА», 2011. 615 с. URL: https://wp.nmc-pto.rv.ua/DOK/MZPSI/Psychologu_dla_roboty.pdf
16. Смульсон М.Л. Психологія розвитку інтелекту. К.: Нора-друк, 2003. 298 с.
17. Стежка до власного «Я»: Зошит для самопізнання (практичні та лабораторні роботи для студентів спеціальності «Психологія» з курсу «Диференціальна психологія»). Тернопіль: ВВ ТНТУ імені Івана Пулюя, 2018. 61 с. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/25100/3/Stezhka_do_vlasnogo_Ya.pdf
18. Ткалич М. Гендерна психологія: навч. посіб. Серія «Альма-матер». Київ: Академвидав, 2016. 256 с.
19. Щербак І.М. Психодіагностика професійного самовизначення особистості: навч.-метод. посіб. Суми: вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2012. 324 с.

20. Щотка О.П. Гендерна психологія: навч. посіб. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2019. 358 с.

21. Якутенко І. Воля та самоконтроль. Як гени і мозок заважають нам боротися зі спокусами. Харків: Ранок, 2019. 432 с.

Інформаційні ресурси

1. Галян О. Диференційна психологія: метод. рекомендації до семінарських занять для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Психологія». Дрогобич: ВВ ДДПУ імені Івана Франка, 2015. 62 с. URL: https://www.dkpp.com.ua/wp-content/uploads/2023/01/dyf_ps_met_rekom_do_sem.pdf

2. Диференційна психологія. Видання 2-ге, перероблене і доповнене: підручник/ за заг. ред. академіка С.Д. Максименка. Київ: «Видавництво Людмила», 2023. 572 с. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi77/0057127.pdf>

3. Кубриченко Т.В. Диференціальна психологія в таблицях і схемах: посібник. Д.: РВВ ДНУ, 2019. 24 с. URL: http://repository.dnu.dp.ua:1100/?page=inner_material&id=10706

4. Мазяр О.В. Диференціальна психологія: модульний курс: навчальний посібник. К.: Видавничий дім «Кондор», 2017. 284 с. URL: <https://ru.scribd.com/document/780215693/Мазяр-Диференціальна-Психологія-Модульний-Курс>

5. Палій А.А. Диференціальна психологія: навч. посіб. К.: Академвидав, 2010. 954 с. URL: <https://symboldrama.if.ua/wp-content/uploads/2020/03/a.a.-palij-dyfyrencziana-psyhologiya.pdf>

Навчально-методичне видання

ЛЯХОВЕЦЬ
Лариса Олексіївна

ДИФЕРЕНЦІЙНА ПСИХОЛОГІЯ

Навчально-методичний посібник для здобувачів
закладів вищої освіти

Технічний редактор

О. Клімова

Комп'ютерна верстка
та макетування

О. Клімова

*Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
серія KB № 23743-13583 ПР від 06.02.2019 р.*

Підписано до друку 27.12.2025 р. Формат 60x84/16.
Обл. друк. арк. 11,06. Ум. друк. арк. 14,88. Зам. № 043.
Редакційно-видавничий відділ НУЧК імені Т.Г. Шевченка.
14013, м. Чернігів, вул. Гетьмана Полуботка, 53, оф. 208.
nuchk.tipograf@gmail.com